tarih çevresi

İki Aylık Tarih ve Kültür Dergisi

ORDU TARİHİ ÖZEL SAYISI
OSMANLI DÖNEMİ
EDİTÖR
DOÇ .DR LEYLA AKSU KILIÇ
MART - NİSAN 2024

www.tarihcevresi.com

ISSN : 13 03 - 38 75

ORDU VE YÖRESİNDE BAYRAMLI/HACIEMİROĞULLARI BEYLİĞİ'NDEN OSMANLI'YA KALAN MİRAS VE BUGÜNE YANSIMALARI

ORTA KARADENİZ BÖLGESİNDE GÖÇ

ŞAHIN MÜRİDLERİ: DOĞU VE ORTA KARADENİZ ÇEPNİLERİ

XVI. YÜZYIL SONLARINA DOĞRU OSMANLI DEVLETİ'NDE TIMARLI SİPAHİLER: ORDU VE YÖRESİNDEN TIMARLI SİPAHİ PROFİLLERİ (FENARİ VE DİĞERLERİ)

XV.-XVI. YÜZYILLARDA ANADOLU, BALKANLAR ve KUZEY SURİYE'DE ÇEPNİ ADLI YERLEŞİMLER VE ÇEPNİ CEMAATLERİ

AKKUŞ (KARAKUŞ) İLÇESİNİN TARİHİ VE COĞRAFYASI ÜZERİNE

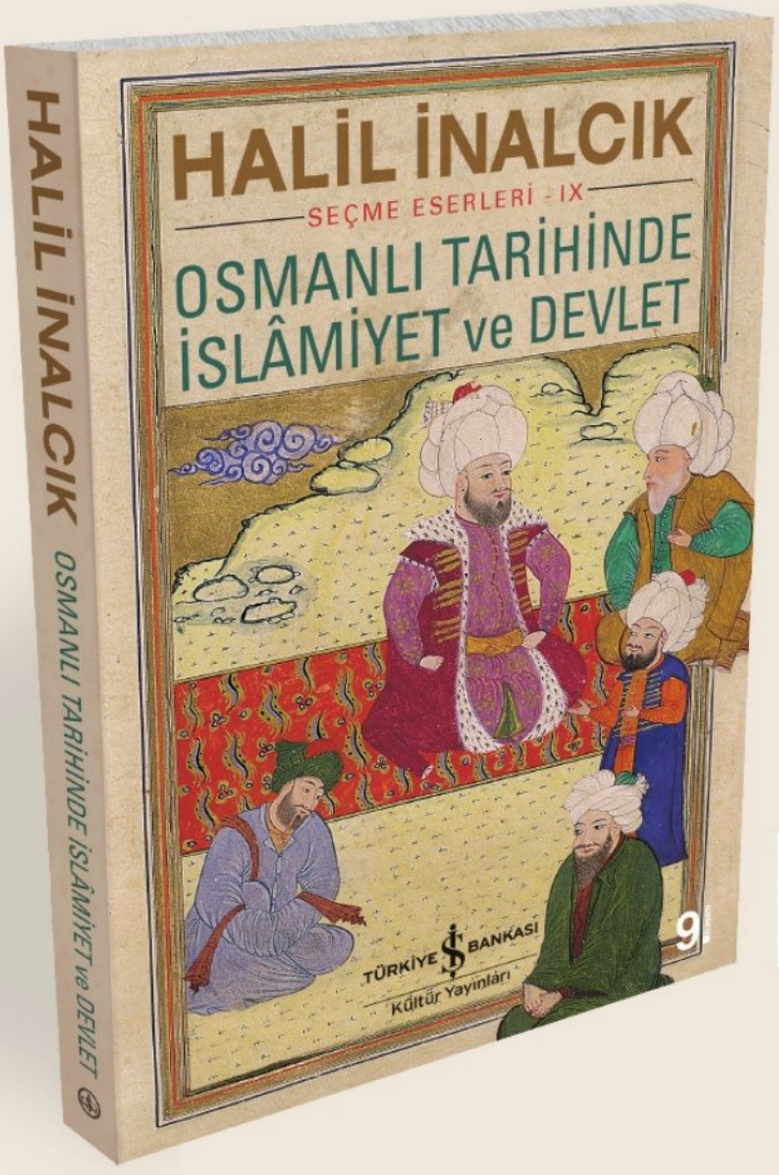
FATSA'NIN ASKERİ MİMARİSİ

ANTİK BOLAMAN KENTİ 2021 YILI KURTARMA KAZISI

Osmanlı İmparatorluğu'nda Din ve Devlet İlişkisinin Özgün Tarihi

Osmanlı uc toplumundan başlayarak, dini hareketlerin genel tarih ve siyasete etkileri nelerdi? 600 yıl boyunca devlet ve İslâmiyet arasındaki ilişki nasıldı? Batılılaşma ile başlayan modernleşme hareketi bu ilişkiyi nasıl etkiledi?

Prof. Dr. Halil İnalcık, *Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet*'te tüm bu soruların yanı sıra din ve devlet ilişkisinin kültürel, sosyal ve iktisadi yansımalarını da ilk elden kaynakların ışığında ele alıyor.

Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet
Halil İnalcık
256 sayfa

Kurucusu olduğumuz Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

iskultur.com.tr facebook.com/iskultur twitter.com/iskultur instagram.com/isbankasikulturyayinlari

tarih çevresi

Aylık Tarih ve Kültür Dergisi

ORDU TARİHİ ÖZEL SAYISI
OSMANLI DÖNEMİ
EDİTÖR
DOÇ .DR LEYLA AKSU KILIÇ

MART - NİSAN 2024

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Ogün Nuri TAŞ

Yayın Yönetmeni
Nesim ŞEKER

Yayın Kurulu
Doç. Dr. Nesim ŞEKER, Doç. Dr. Nurten KILIÇ,
Doç. Dr. Birsen BULMUŞ, Doç. Dr. Umut ÖZGÜR.

İrtibat
Tel: (0312) 256 74 92 - 0505 677 22 35
tarihdergisi@gmail.com

Bu dergi Hacettepe, Boğaziçi, Bilkent, ODTÜ Üniversitelerinde bulunan Doktorlar,
Doçentler ve Master Öğrencileri tarafından iki ayda bir yayımlanır.
Dergiye gönderilen yazılar basılmaz ise istenmesi halinde iade edilir.
Dergide yayınlanan yazıların içeriğinden yazı sahipleri sorumludur.

MT PROMASYON MATBAA
Tel: 0312 384 76 15

İçindekiler

EDİTÖRDEN ..... **.3**
Leyla AKSU KILIÇ

ORDU VE YÖRESİNDE BAYRAMLI/HACIEMİROĞULLARI BEYLİĞİ'NDEN OSMANLI'YA KALAN MİRAS VE BUGÜNE YANSIMALARI ..... **.4**
Bahaeddin YEDİYILDIZ

ORTA KARADENİZ BÖLGESİNDE GÖÇ ..... **.17**
Mustafa ALKAN

ŞAHIN MÜRİDLERİ: DOĞU VE ORTA KARADENİZ ÇEPNİLERİ ..... **.35**
Sadullah GÜLTEN

XVI. YÜZYIL SONLARINA DOĞRU OSMANLI DEVLETİ'NDE TIMARLI SİPAHİLER: ORDU VE YÖRESİNDEN TIMARLI SİPAHİ PROFİLLERİ (FENARİ VE DİĞERLERİ) ..... **.46**
Leyla AKSU KILIÇ

XV.-XVI. YÜZYILLARDA ANADOLU, BALKANLAR ve KUZEY SURİYE'DE ÇEPNİ ADLI YERLEŞİMLER VE ÇEPNİ CEMAATLERİ ..... **.69**
Kamil YAVUZ

AKKUŞ (KARAKUŞ) İLÇESİNİN TARİHİ VE COĞRAFYASI ÜZERİNE ..... **.87**
Ahmet SOYLU

FATSA'NIN ASKERİ MİMARİSİ ..... **.100**
Ahmet YUKA

ANTİK BOLAMAN KENTİ 2021 YILI KURTARMA KAZISI ..... **.135**
Arkeolog Kaan ÖZDEMİR

EDİTÖRDEN

Tarih Çevresi Dergisi, bu ay "Ordu -Osmanlı Dönemi-" sayısı ile okuyucularıyla buluşmaktadır. Bu kapsam dâhilinde ilk çalışma Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ'a ait "Ordu ve Yöresinde Bayramlı/Hacıemiroğulları Beyliği'nden Osmanlı'ya Kalan Miras ve Bugüne Yansımaları" adını taşımaktadır. Yediyıldız "tarihçi ile olguları arasında karşılıklı bir etkileşim süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalogdur" sözünden hareketle Bayramlı Beyliğinin beşerî coğrafyası ve insan unsuru üzerine yoğunlaşmış; Bayramlı'dan Osmanlı'ya geçiş sürecinde devir teslim tutanağı niteliğindeki kitaplardan hareketle yörenin detaylı bir tasvirini yapmıştır. Prof. Dr. Mustafa ALKAN'ın "Orta Karadeniz Bölgesinde Göç" ismini taşıyan Ordu'ya dair ikinci yazımızda iktisadî, dinî ve siyasî sebeplerle bağlantılı olarak göç olgusunu ele alınmaktadır. Alkan tarihî süreç içinde genelde Orta Karadeniz özelde ise Ordu ve çevresindeki illeri kapsayan bölgedeki göçleri ve nüfus yapısını incelemektedir. Türklerin Orta Karadeniz Bölgesini ele geçirmesiyle başlayan ve bölgedeki Rum ve Ermenilerle iç içe geçen yaşamları uzun bir zaman dilimi çerçevesinde tahlil edilmektedir. Ordu sayımızın bir diğer yazısı Prof. Dr. Sadullah GÜLTEN'in Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya gelen ve Anadolu'nun Türkleşmesinde aktif rol oynayan Çepnilerin bölgedeki rolünü ele aldığı "Şahın Müridleri: Doğu ve Orta Karadeniz Çepnileri" adlı çalışmasıdır. Dönemin kaynaklarından hareketle Şeyh Cüneyd'in Ordu-Giresun hattına gelişi, Şeyh Cüneyd ile Çepniler arasındaki ilişki ağı ve bölgedeki faaliyetleri detaylı olarak tahlil edilmiştir. Ordu sayısının dördüncü yazısı ise Doç. Dr. Leyla AKSU KILIÇ'ın Osmanlı askerî, idarî ve malî olarak devlet mekanizmasının temelini oluşturan tımar sistemini Ordu ve yöresi çerçevesinde ele alan "XVI. Yüzyıl Sonlarına Doğru Osmanlı Devleti'nde Tımarlı Sipahiler: Ordu ve Yöresinden Tımarlı Sipahi Profilleri (Fenari ve Diğerleri)" adlı çalışmasıdır. Ordu yöresindeki klasik tımar sisteminin işleyişini, Fenari adlı sipahi özelinde işlenmekle birlikte farklı biyografik bilgiler çerçevesinde tımar tevcih prosedürü ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Sayımızın bir diğer yazısı Dr. Öğretim Üyesi Kamil YAVUZ'un Çepni isimli yer adları ve cemaatlerini ele aldığı "XV.-XVI. Yüzyıllarda Anadolu, Balkanlar ve Kuzey Suriye'de Çepni Adlı Yerleşimler ve Çepni Cemaatleri" adlı çalışmasıdır. Bu kapsamda Çepnilerin Anadolu, Balkanlar ve Kuzey Suriye'deki yerleşimleri dönemin kaynaklarından hareketle ele alınmakta ve Karadeniz bölgesi dâhilinde Ordu ve çevresindeki izleri takip edilebilmektedir. Sayının bir diğer yazısı ise araştırmacı yazar Ahmet SOYLU'nun tarihi ve kültürü ile Ordu'nun kadim ilçelerinden biri olan Akkuş (Karakuş) ile ilgili "Akkuş (Karakuş) İlçesinin Tarihi ve Coğrafyası Üzerine" adlı çalışmasıdır. Çoğunlukla sahada yapılmış araştırma ve inceleme eserlerin kullanıldığı çalışmada Akkuş (Karakuş)'un coğrafya ve tarihinin değerlendirildiği ve Karakuş adına dair kaynaklar ile gayrimüslimlerin varlığının detaylı bir şekilde tahlil edildiği görülmektedir. Sayının bir diğer yazısı Dr. Öğretim Üyesi Ahmet YUKA'nın "Fatsa'nın Askeri Mimarisi" adlı araştırmasıdır. Bu çalışmada Ordu'nun hem doğal hem de tarihi güzellikleri ile dikkat çeken bir ilçesi olan Fatsa'nın ilk kuruluşu kadar eski olan kale yapıları, sur duvarları ve gözetleme kulelerini içeren askeri savunma yapıları ele alınmış ve sahaya ait görsellerle gün yüzüne çıkarılmıştır. Sayının son yazısı ise Arkeolog Kaan ÖZDEMİR'in "Antik Bolaman Kenti 2021 Yılı Kurtarma Kazısı" başlıklı çalışmasıdır. Bu araştırma Fatsa ilçesi Kurtuluş Mahallesi, Nur Sokakta yer alan III. derece arkeolojik sit alanı içindeki yüzey araştırması ve arkeolojik sondaj çalışmasına dairdir.

Ordu – Osmanlı Dönemi – özel sayımızda alanın önde gelen isimlerinin çalışmalarını, Osmanlı arşivinin önemli kaynaklarından olan tahrir defterleri, maliyeden müdevver defterler, mühimme defterleri, tımar ve zeamet ruznamçe defterlerini vd. esas alarak kaleme aldıkları görülecektir. Bu çerçevede Ordu'nun Osmanlı dönemine dair olan bu sayımızda çok kıymetli hocalarımızın çalışmalarını sizlerle buluşturmaktan dolayı çok mutluyuz. Keyifli okumalar…

Leyla AKSU KILIÇ

Uşak-2024

ORDU VE YÖRESİNDE BAYRAMLI/HACIEMİROĞULLARI BEYLİĞİ'NDEN OSMANLI'YA KALAN MİRAS VE BUGÜNE YANSIMALARI**

Bahaeddin YEDİYILDIZ*

Giriş

Ordu ile ilgili araştırmalarıma bundan neredeyse yarım asır önce, 1970'li yılların ikinci yarısında başlamıştım. Bundan amaç doğup büyüdüğümüz bölgenin tarihini öğrenmekti. Çünkü doğrudan Ordu ile ilgili arşiv kaynaklarına dayalı özel ve özgün bir araştırma yoktu. Kaynak sorgulamaları sırasında Osmanlı *Tahrir Defterleri* çıktı karşımıza. Bahsettiğimiz bu kaynaklar yüz elli sekiz yıllık bir süreci kapsayan beş defterdi. İlki 1455 ve sonuncusu 1613 tarihini taşıyordu. Diğerleri de bu süreç içinde belli aralıklarla yapılan tahrirlerin sonuçlarını ihtiva ediyorlardı. Henüz bilgisayar yoktu. Bu sebeple söz konusu defterlerdeki veriler eski usul tek tek fişlenip tasnif edilmiş, belli açılardan sorgulanarak analizleri yapılmıştı. Elde edilen sonuçlara göre, o zamanki kaza statüsünde olan Ordu bölgesinde, insan-tabiat ilişkileri, yörenin iskânı, yönetim sistemi, sosyal zümreler, nüfus ve ekonomik hayat konularında belli bir terkibe ulaşmak mümkün olmuştu. Ancak uzun süren tespit, tasnif, sorgulama ve analizlerden sonra kitabın telifi iki ay gibi kısa bir süreye sıkıştırılmak zorunda kalınmıştı. Bununla birlikte bu çalışma o haliyle *Ordu kazası sosyal tarihi*[1] adıyla 1985 yılında yayımlandı. Bu çalışmada belli tespitlere dayalı cümle ya da paragrafların daha kapsamlı biçimde tartışılarak açıklanması gerekiyordu. Kaldı ki, bu araştırmanın kaynaklarını oluşturan *Tahrir Defterleri*, farklı bakış açılarıyla ve farklı yöntemlerle sorgulandığında yeni bilgiler üretilme potansiyeline sahip kaynaklardı. İleriki zamanlarda bunların yeniden sorgulanması ve değerlendirilmesi gerekiyordu. Bu sebeple *Tahrir Defterleri* dâhil belli bir plan dâhilinde yörenin bütün kaynaklarının orijinallerinin çevriyazılarıyla birlikte yayımlanması fikri ortaya çıkmış; *Sondaj metoduyla Türkiye'nin ekonomik ve sosyal tarihini araştırma projesi* bu düşünceden doğmuştu[2]. Proje henüz tamamlanamamış olsa da bu çerçevede birçok kaynak ve araştırma yayınlandı. Bunlar sayesinde ilgili oldukları bölgeler hakkında bütünsel analizler yapma imkânları kolaylaştı.

** *Orta Karadeniz'de Türk İskanı Bayramlı/Hacıemiroğulları Beyliği ve Mirası Çalıştayı'nda sunulmuş ve "*Orta Karadeniz'de Türk İskanı Bayramlı/Hacıemiroğulları Beyliği*"* adlı çalışmada kitap bölümü olarak yayınlanmıştır.

* Prof. Dr. bahaeddinyediyıldız@gmail.com

1 Yediyıldız 1985.

2 Tük Tarih Kurumu'nda tarafımdan başlatılan bu proje, daha sonra aynı Kurumun Devlet Planlama Teşkilatı'ndan alınan başka bir proje ile bütünleştirilmiş ve adı *Türkiye'nin Sosyal ve Kültürel Tarihini Araştırma Projesi* (TÜSOKTAR) olmuştur. Dört boyutlu bu projenin tarafımdan yapılan en kısa tanımı, bu Proje çerçevesinde gerçekleştirilen yayınların ilk sayfasında yer almaktadır.

Bugün burada, söz konusu sorgulamaların devamı niteliğinde, "Bayramlı Beyliğinden Osmanlı'ya kalan Miras ve Bugüne Yansımaları" konusu, Ordu ile ilgili elimizde bulunan 1455 tarihli ilk *Tahrir Defteri*'nden hareketle açıklanmaya çalışılacaktır. Vaktiyle *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*'nde, Osmanlıların bölgenin idari yapısını beylik dönemindeki sistemi bozmadan devraldıkları belirtilmiş ve bu bakış açısıyla bir analiz yapılmıştı[3]. Burada söz konusu idari sistemin ötesinde Bayramlı'dan Osmanlı'ya intikal eden *toplam mirasın* ne olduğu ve intikalin nasıl gerçekleştiği konusunda daha derinlikli bir analiz yapılmaya gayret edilecektir.

Önce varsayımımızı ortaya koyalım: Bayramlı Beyliği Osmanlı'ya her şeyden önce bir *ülke* ve bir *toplum* devretmiştir. En büyük ve en önemli mirasları bunlardır. Osmanlı Devleti, Bayramlı Beyliğini *ülkesi* ve *halkıyla* birlikte ilhak ettiğine göre devralınan miras arasında beyliğe ait ülkenin ve bu ülkede yaşayan toplumun yer alması son derece anlaşılır bir durumdur. Beylikten Osmanlı Devleti'ne bırakılan bir üçüncü miras ise, devir teslim sırasında, Bayramlı Beyliği yöneticilerinin *ülkenin* ve *toplumun* o anki durumunu tespit ederek kaleme aldıkları önemli bir *kitaptır*. Ortak bir kitaptır bu. Elbette o, Beyliği teslim alan Osmanlı yöneticilerinin gözetim ve denetimi altında yazılmıştır. Ve burada mümkün olduğu ölçüde Osmanlı tımar sistemi Bayramlı ülkesi ve toplumuna giydirilmeye çalışılmıştır. Bazı Osmanlı yöneticileri de uygulanacak olan yeni sisteme dâhil edilmiştir. Söz konusu geçiş dönemini tespit eden ve 1427'de yazılan bu kitap orijinal hâliyle bize ulaşmamıştır. Ancak yirmi sekiz yıl sonra gelişen şartlara göre bir ikisi hariç aynı yazarlar tarafından gözden geçirilerek düzeltilmiş olan nüshası elimizdedir. Burada öncelikle bu *kitabın* yazarları tanıtılmaya ve onun Bayramlı Beyliği açısından önemine dikkat çekilmeye çalışılacaktır. Sonunda da -zaten diğer arkadaşların ele aldıkları ülke ve toplum hakkında kısa birer değerlendirme yapılacaktır.

Devir teslim tutanağı niteliğinde bir kitap

Sözünü ettiğimiz *kitap, devir teslim tutanağı niteliği taşıyan* 1455 tarihli *Tahrir Defteri*'dir. Vaktiyle *Ordu Kazası Sosyal Tarihi* yazılırken kaynaklarımızın tanıtımı sırasında bu *Defterin* Umur Bey tarafından yazılmış olabileceği hususuna temas edilmişti[4]. Ancak kitabın başka bir yerinde *Divanl*ardan bahsedilirken yine tarafımızdan şöyle bir değerlendirme yapılmıştı: "… 1455'te yazılan TD 13, bize, Osmanlılardan önce bu bölgede hüküm süren Hacıemiroğulları Beyliği'nin idarî yapısını aksettirmektedir ki, bu teşkilatlanmada divanların önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Öyle ki, bu *Defter*'in *tahriri* bile, klasik Osmanlı *Tahrir* usulüne benzememektedir. Yaygın olan Osmanlı tahrir usulüne göre, tahririn belli prensipler dâhilinde *emin* denen bir *il yazıcısı* ve *kâtip* tarafından yapılması gerekirken, 'Vilayet-i Bayramlu me'a İskefsir ve Milas'ın tahriri, bölgedeki divan teşkilatlarının başında bulunan *divan-başılar* tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunu *Defter*de her idarî birimin baş kısmında bulunan '*nahiye-i Niyabet-i Geriş-i İhtiyar ez takrir-i İbrahim Kethüda, divan-başı'* şeklindeki kayıtlar açıkça göstermektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, bu tahririn Umur Bey tarafından yapılmış olabileceği ihtimalleri, buradaki durumla tezat teşkil etmezler. Kendi bölüklerini yazan divanbaşılardan toplanan notlar, Umur Bey tarafından tetkik edilerek bir *Deftere* geçirilmiş olabilir"[5].

Evet, alıntı burada bitiyor. Sonra Divanbaşıların bazı özelliklerine kısaca temas edilerek konu kapatılıyor. Hâlbuki bu meselenin biraz daha sorgulanması icap ederdi[6].

[3] Yediyıldız 1985: 41 vd. Bu konu daha sonra başka bir yerde biraz daha geliştirilmiştir (Yediyıldız 2018: 53 vd).

[4] Yediyıldız 1985: 6-12.

[5] Yediyıldız 1985: 46.

[6] Daha sonraki bir araştırmamda başka bir vesileyle Beyliğin idari yapısını analiz ederken bu konuya tekrar temas ettiğim ve hatta divanların adlarını ve yazıcılarını listelediğim halde bu yazarlar konusunu derinleştirme fırsatı bulamamıştım (Ye-

Her şeyden önce yazım sırasında idari birim olan her divanın adından sonra yer alan "ez-takrir-i falan kethüda" terkibinin[7] üzerinde durmamız gerekiyor. Buradaki *ez-* eki, Farsçadır ve Türkçe *-den* ekinin karşılığıdır. Farsça ve Arapça kelime ve terkiplerin başına gelerek bileşik zarflar teşkil eder. Öyleyse "ez-takrir-i falan kethüda" terkibi, "falan kethüdanın *takrir*inden" biçiminde günümüz Türkçesine çevirebilir. Demek ki Umur Bey, söz konusu *kitabı/defteri* bu *takrirleri* birleştirerek tertip ve telif etmiştir. *Takrir* nedir? Arapça kökenli bu kelime sözlüklere göre, sözle anlatma, önerge, siyasi nota, tapu dairesinde bir gayrimenkulü sattığını veya ipotek ettiğini sözle bildirme, yerleştirme, yerleştirilme, sağlamlaştırma, tespit etme anlamlarına gelmektedir[8]. Osmanlı belge-bilimi bakımdan ise, "takrir, bir işi yazılı olarak ilgili mercie bildiren bir tür belge için kullanılmıştır. Bu merci padişah veya sadrazam olabileceği gibi daha alt kademelerde bir vazifeli de olabilir"[9]. Bu tanıma göre, 1427 yılında, Bayramlı ülkesinin Osmanlı kazasına dönüştürüldüğü Ordu bölgesinde görevli Bayramlı divanbaşıları kendi divanlarında yer alan köyleri ve o köylerde yaşayan insanları muhtelif özellikleriyle yazmışlar ve Osmanlı tahrir emini Hızır Paşa'ya teslim etmişlerdir. O da bu bölümleri tek kitap haline getirmiştir. 1455'te ise hayatta olan divanbaşılar ilgili bölümleri güncellemişler ve bu sefer Osmanlı emini Umur Bey'e teslim etmişlerdir. Aşağıda göreceğimiz gibi bu arada ölen divanbaşılara ait bölümler Umur Bey tarafından güncellenmiş ve diğer bölümlerle bütünleştirilmiştir. Şimdi bu yazarları yazdıkları kitaptaki verileri analiz ederek daha yakından tanımaya çalışalım.

Yazarlar

1.Kethüda Mustafa:

On bir köyün bağlı olduğu Bucak divanının Divanbaşısıdır. Kitapta bu divan ile ilgili bölümün yazarıdır[10]. Fermude Niyabeti'ne[11] bağlı Gedüklü köyünde yer alan *Savcılu mezrası*, Mustafa Kethüdanın *yurdu*dur. Mustafa Kethüda'nın kardeşi Musa ve düşmüş sipahi olan Kasım oğlu Halil de bu mezrada oturuyor. Bunlar herhangi bir vergi vermiyorlar[12]. Metnin bağlamı çerçevesinde yaptığımız analizlere göre, bu kitapta *yurt* ya da *mülk* sahibi olan kişi veya aileler Bayramlı Beyliğinden kalan insanlardır. Yazarımız Kethüda Mustafa da onlardan biridir. Osmanlıların bölgeye dışarıdan getirdikleri yöneticilerin yurdu ya da mülkü yoktur, onlara tımar ya da has olarak dirlikler tahsis edilmiştir.

2.Kethüda Hacı Bahaeddin[13]:

Nefs-i 'Ulvi/Eskipazar ve çevresindeki on köyün bağlı olduğu Ordu divanının yazarıdır[14]. Bay-

diyıldız 2018: 53-57).

[7] Bir örnek verelim: "Bölük-i Geriş-i Bucak. Ez-*takrir*-i Kethüda Mustafa. Divanbaşı" (Yediyıldız-Üstün 1992: 16).

[8] *Kubbealtı Lugatı.*

[9] Kütükoğlu 2013: 214.

[10] Yediyıldız-Üstün 1992: 16.

[11] Bu niyabet Ordu merkez ve Uzunisa arasında Fermude Tepe/Günören çevresinde yer almaktaydı ve otuz köyü vardı (Yediyıldız-Üstün 1992: 122-142).

[12] Yediyıldız-Üstün 1992: 138.

[13] Bir yerde Kethüda Bahaeddin ve birkaç yerde Hacı Bahaeddin ve bir yerde de Kethüdalu Hacı Bahaeddin diye yazılan bu adlandırmaların aynı kişiye ait olduğunu düşünüyorum (Yediyıldız-Üstün 1992: 26, 35, 36, 38, 116).

[14] Yediyıldız-Üstün 1992: 26-38. Ulvi kelimesini Ordu araştırmalarına ilk başladığımda 'Alevi diye okumuştum. Sonra bunun şahıs adı olduğunu delilleriyle göstermek suretiyle 'Ulvi diye okunması gerektiğini ileri sürdüm (Yediyıldız 2018). Bu çalıştayda Sadullah Gülten bildirisinde dönemin dini anlayışlarından hareketle kelimenin 'Alevi diye okunmasının daha doğru olacağını açıklamaya çalışmış bulunuyor. Ancak Çalıştay sonrası Ordu merkez ile ilgili yeni bir araştırmaya başladım. Eski

ramlı Beyliğinin merkezi olan bu birimde Divanbaşılık görevi bulunmuyor. Osmanlı'ya intikalinden sonra yine Ordu kazasının merkezi olmuştur. Osmanlıların dışarıdan getirdiği ve Ordu kazasına tayin ettiği en üst yöneticilerinden birisi olan Subaşı Musa Bey bu merkezde oturduğu için bölgenin yazarı Kethüda Hacı Bahaeddin'in üzerinden Divanbaşılık görevi alınmış olması muhtemeldir. Zaten Divanın beş köyü Subaşı Musa Bey'in hassıdır. Diğerleri de Bayramlı Beyliğinden kalan önemli kişilerin yurdu, mülkü ya da tımarıdır[15]. Divanın Karacaömerlü köyü Hacı Bahaeddin'in *mülk*ü ve tımarıdır. Oradaki Çeltik yeri de ona aittir. Köyün sakinleri -Subaşı Musa Bey'in hassına dâhil olan ikisi terzi üç kişi hariç- onun yakınları ve hizmetkârlarıdır. Oğlu Mehmed ve Mustafa da orada *yurt* sahibi muaflardandır[16]. Kethüda Hacı Bahaeddin'in diğer iki divanda daha tımar hissesi ve hizmetkârları bulunmaktadır[17].

3.Yarbey oğlu Lütfullah Kethüda:

Ordu merkezin Turnasuyu, Akçatepe ve Saraycık mıntıkasında yer alan ve on iki köyün bağlı olduğu Bedirlü divanının -Seydi Ali Kethüda ile birlikte- divanbaşısıdır. Aynı zamanda her ikisi kitabın ilgi bölümünün ortak yazarıdır[18]. Lütfullah Kethüda'nın aynı divanın Tayısulu köyünde oturduğu anlaşılıyor. Çünkü orada kardeşi Emir Ahmed ile birlikte "*kadimlik yurduna eşen, eşkincü*" bir müsellemdir ve sekiz kişilik yamak grubu da onlara bağlıdır[19].

4.Seydi Ali Kethüda:

Lütfullah Kethüda'nın ortağı olan Seydi Ali Kethüda'nın başka görevleri de vardır. Her şeyden önce on köyden oluşan Bozat Divanı, kendi adıyla "Seydi Ali Kethüda Bölüğü" diye de adlandırılmıştır. O, bu divanın da divanbaşısıdır[20]. Kitabın bu bölümünün yazarı olduğuna dair bir kayıt yoktur ama muhtemelen burayı da o yazmış olmalıdır. Ayrıca Bedirlü Divanının yönetiminde ve yazımı işinde Lütfullah Kethüda'nın ortağı olması da sorgulanmalıdır. Gerçi o, kendi adıyla anılan divanda değil, ortak yönettikleri Bedirlü Divanının Alahasan köyünde oturmaktadır. Orada *yurdu* vardır ve bir müsellem grubunun başındadır. Kendisi dışındaki müsellemlerden üçü ortağı, diğer ikisi oğlu olmak üzere altı kişidirler. Ortaklarından birisi aynı zamanda Lütfullah Kethüda'nın da ortağıdır[21]. Bu da

çalışmalarım sırasında 1485 tarihli *Tahrir Defteri*'nde 'Ulvi kelimesinin üstünde 'ayın ile lam arasında bir nokta olduğunu fark etmiş (Yediyıldız-Üstün 2002: 124) ancak buna bir anlam verememiştim. Bu sefer 1613 tarihli *Tahrir Defteri*'nde 'Ulvi kelimesinin lam harfi üzerinde cezim işaretinin son derece açık bir biçimde yer aldığını gördüm (TKGM-KKA, TD 169: 1). Bu durum 1485 tahririndeki 'Ulvi kelimesinin üstündeki noktanın da cezim işaretinin olması gerektiğini ortaya koyuyor. Söz konusu kelimenin üstündeki bu cezim işareti onun kesinlikle 'Ulvi diye okunmasını zorunlu kılmaktadır. Zaman geçtikçe kelime yanlış okunabilir endişesiyle cezim işaretini kullanma ihtiyacı duyulmuştur. Ancak şunu belirtmeliyim ki, kelimenin şu veya bu şekilde okunması o günkü toplumun dini anlayışını göstermez. Bu konunun başka bağlamlar içinde araştırılması gerekir.

[15] Yediyıldız-Üstün 1992: 26-38.

[16] Yediyıldız-Üstün 1992: 35-36.

[17] Alibeğece/Kabadüz'de Gercalu – Mahmudviran - Bereketlü köyünde iki hizmetkârı vardır (Yediyıldız-Üstün 1992: 116) ve Sevdeşlü/Ulubey Niyabetinde Subaşı Musa Bey'in hassı olan Tağlıca köyünde bir kişi onun tımarına dâhildir (Yediyıldız-Üstün 1992: 340).

[18] Yediyıldız-Üstün 1992: 40.

[19] Yediyıldız-Üstün 1992: 47.

[20] Yediyıldız-Üstün 1992: 58.

[21] Yediyıldız-Üstün 1992: 50-51.

söz konusu iki kethüda arasındaki yakınlığı gösteren başka bir işarettir. Aynı divana bağlı Kutlulu köyünün iki hissesinden birisi, kendisine tımar olarak verilmiştir[22]. Zekeriyalu mezrasında ise bir *hassa çiftliğe* sahiptir. Burada oğlu Şeyh Ahmed oturmaktadır[23].

5.Seydi Ahmed Kethüda:

Bendehor'a[24] bağlı beş köy ve bir mezranın bağlı olduğu Elmalu Divanı'nın divanbaşısıdır. Ve kitabın bu bölümünün de yazarıdır. İki hisseli Nefs-i Elmalu yerleşkesinin ikinci hissesinin tımar sahibi olup eşkincüdür. Köyde bir de hassa çiftliği vardır[25]. Yurdu veya mülkü gözükmüyor ama bir bölüğe adını vermiş olması onun da Bayramlı'dan kalan bir kişi olduğunu düşündürmektedir.

6.Kethüda Hasnun[26]:

On dokuz köyün bağlı olduğu Alibeyece/Kabadüz Divanının divanbaşısıdır ve kitapta ilgili bölümün yazarıdır[27]. Bu Bölük'e bağlı Üveyskara köyünde hem kendisinin hem de kardeşi İsmail'in *kadimlik yurtları* vardır ve vergi yükümlülükleri yoktur[28]. Ayrıca bu köyde oturdukları anlaşılmaktadır.

7.Kethüda Hüseyin-i Fermude:

Uzunisa ve Ordu merkez arasındaki bölgede, otuz köyün bağlı olduğu Fermude Divanının[29] divanbaşısıdır[30]. Ve kitabın ilgili bölümünün yazarıdır. Şeyhicalu köyünün ikinci hissesi kendisine tımar olarak verilmiştir. Burada bir hizmetkârı vardır[31]. Fermude, *buyurulmuş, memur* anlamına geliyor. Kethüdanın adındaki Fermude sıfatı, yönettiği divana ad olmuştur. Mülkü ve yurdu gözükmüyor. Ancak bu divana bağlı Dikenlü/Mihalcuk köyünde Fermude oğlu Kethüda Çepni adlı bir kişi vardır ki, o yurt sahibi, sefere gitmeyen/eşmez bir müsellemdir. Elindeki yerin yarısı *mülkü* yarısı da *yurdu*dur. O da Divanbaşı olarak kaydedilmiştir. Biri hizmetkârı olmak üzere kendisine bağlı üç kişi bulunuyor[32]. Bu kişi Fermude'nin oğlundan başkası değildir.

---

[22] Yediyıldız-Üstün 1992: 61-62.

[23] Yediyıldız-Üstün 1992: 66.

[24] Bendehor, 1455'te Seydi Ali Kethüda Bölüğünde bir köydür (Yediyıldız-Üstün 1992: 68). Aynı zamanda bir idari birim adı olarak bir Divanın adıdır. Bu divana üç bölük bağlıdır: Davud Kethüda, Seydi Ahmed Kethüda ve Ebülhayr Kethüda. Seydi Ahmed Kethüda Bölüğünün adı bir yerde Elmalu Divanı diye geçmektedir (Yediyıldız-Üstün 1992: 68, 78, 85). Divan ve Bölük eşleşmesini biliyoruz. Demek ki burada üç bölük/divan ayrıca merkezi bir divana bağlı bulunmaktadır. Ya da Bendehor Divanı bazı zorunluluklar yüzünden üçe bölünerek yönetilme yoluna gidilmiş olabilir.

[25] Yediyıldız-Üstün 1992: 78-79.

[26] Bu kelimeyi ben *Hasbun* olarak okumuştum. Bildiri sırasında böyle okuduğumu ancak emin olmadığımı söyledim. Bunun üzerine Feridun Emecen ve OBB Başkanı Mehmet Hilmi Güler, bunun *Hasnun* olarak okunmasının doğru olacağını, çünkü İstanbul'da böyle bir sokak adı olduğunu söylediler. Bu katkılarından dolayı kendilerine teşekkür ederim.

[27] Yediyıldız-Üstün 1992: 102.

[28] Yediyıldız-Üstün 1992: 112.

[29] Fermude niyabet ve nahiye olarak da adlandırılmış durumdadır. Bu durum bize divan ve nahiye kelimelerinin burada eş anlamda kullanıldığını gösteriyor. Bir divana naip atandığı takdirde bölge aynı zamanda niyabet olarak da adlandırılabilir.

[30] Yediyıldız-Üstün 1992: 122.

[31] Yediyıldız-Üstün 1992: 133-134.

[32] Yediyıldız-Üstün 1992: 141.

8.Bulduk Kethüda:

Birine otuz diğerine otuz sekiz köyün bağlı olduğu iki bölükten oluşan Hafsamana Niyabetinin divanbaşısıdır. Aynı zamanda kitabın ilgi bölümünün yazarıdır[33]. Fidaverende'nin/Aybastı'nın Sarucaköy'ündendir[34]. Orası kendisinin *yurd*udur. Köyde sekiz eşküncü müsellem oturmaktadır. Bunlardan ikisi kardeşinin oğlu, birisi çobanı, birisi hizmetkârı ve bir diğeri ise ortağı Sevinç Bey'dir[35]. Fidaverende'ye bağlı Kuzköy'de Bulduk Kethüda'nın bir *Hassa Çiftliği* mevcuttur. Ali Paşa Yeri diye meşhur olan bu çiftliği, ortağı Sevinç Bey'in oğlu Tursun işletmektedir[36]. Ayrıca Hafsamana'nın Akgeriş[37] ve Fidaverende'in Yaras köyleri Bulduk Kethüda'ya tımar olarak tahsis edilmiştir. Yaras padişah hükmüyle iki baştan tımarıdır ve burada da bir *hassa çiftliği* vardır[38]. Diğer yandan biri "padişah hükmüyle iki baştan" olmak üzere iki köy de tımar olarak oğlu Davud'a verilmiştir[39].

9.Kethüda Bayezid:

Kırk bir köyden oluşan Satılmış-ı Bayram/Perşembe Niyabetinin divanbaşısıdır. Aynı zamanda kitapta ilgili bölümün yazarıdır[40]. Aynı niyabete bağlı Beyliklü köyü, Kethüda Bayezid'in tımarıdır. Kendisi bu köyde oturmaktadır. Köydeki diğer beş neferden birisi ortağı, birisi damadı, ikisi hizmetkârıdır. Beşinci kişi ise kardeşinin oğlu Pir Mehmed'tir ki onun *kadimlik yurdu* vardır. Ayrıca hiç birisi vergi vermemektedir[41].

10.Eğlence Kethüda:

On sekiz köyden oluşan Çamaş Niyabetinin divanbaşısıdır. Ve kitabın ilgili bölümünün yazarıdır[42]. Aynı niyabetin Sakargeriş köyünde vergi mükellefi reaya arasında yarım çiftlik yer eken "Kethüda Eğlence, Divanbaşı" kaydı bulunmaktadır[43]. Bu iki şahsın aynı kişi olduğu kesindir. Koduklu köyünde ise "Divanbaşı" nitelemesi olmayan ve yine reaya arasında yer alan, ancak yarım çiftlikten az yer eken bir "Kethüda Eğlence" daha vardır[44]. Bunun aynı kişi olup olmadığı tartışılabilir. Her ne olursa olsun öyle gözüküyor ki, Eğlence Kethüda, diğer divanbaşılardan farklı olarak ekip biçtiği yerlerden vergi ödemektedir. Kendisine tımar tevcihi de yoktur. Bu sebeple Osmanlı yönetimi ile arasının iyi olmadığı düşünülebilir. Eğlence Kethüda'nın Divanbaşı olduğu Çamaş'ın ilk on köyü Osmanlı yönetimi tarafından kendileriyle birlikte getirdikleri Sevündük Ağa'nın oğlu Şeyh Hüseyin Ağa'ya tımar olarak verilmiştir[45]. Bayramlı Divanbaşısı ile Osmanlı tımar beyi arasındaki ilişkiler açısından ince-

[33] Yediyıldız-Üstün 1992: 178.

[34] Sarucaköy'ün adı 1642'de Valvay, Cumhuriyet döneminde de Aydoğan olmuştur. Heyelan bölgesidir.

[35] Yediyıldız-Üstün 1992: 228.

[36] Yediyıldız-Üstün 1992: 223.

[37] Yediyıldız-Üstün 1992: 193. Akgeriş bugün Gürgentepe ilçesinin Işıktepe beldesinin Yurtseven mahallesidir.

[38] Yediyıldız-Üstün 1992: 216.

[39] Bu köylerden birisi Hafsamana'nın Ihtana / Ohtamana / Ahmetli köyü, diğeri ise Fidaverende'nin Koyuncuköy / Koyunculu köyüdür (Yediyıldız-Üstün 1992: 186, 209).

[40] Yediyıldız-Üstün 1992: 232.

[41] Yediyıldız-Üstün 1992: 259.

[42] Yediyıldız-Üstün 1992: 266.

[43] Yediyıldız-Üstün 1992: 268.

[44] Yediyıldız-Üstün 1992: 273.

lenmesi gerekir.

11.İbrahim Kethüda:

On iki köyün bağlı olduğu İhtiyar/Uzunisa Niyabetinin divanbaşısıdır. Kitapta ilgili bölümün de yazarıdır[46]. İbrahim Kethüda bu niyabete bağlı Bozcalu köyünün müsellemleri arasındadır. Bunların dokuzu *kadimlik yurtlarına eşer, eşkünciler*dir. Toplam on müsellem ve yamak vardır. Onuncusu ise Divanbaşı İbrahim kethüdadır, o da *yeriyle müsellemdir,* öbürlerinden farklı olarak sefere katılmamaktadır (eşmez)[47].

12.İsmail Kethüda:

Ulubey'in bir bölümündeki altı köyden oluşan Şayiblü Niyabetinin divanbaşısıdır. Aynı zamanda kitabın ilgili bölümünün yazarıdır. Buraya bağlı Uluoba köyünün üçte bir hissesi tımar olarak İsmail Kethüda'ya aittir. Oğlu Yusuf burada reaya arasında yer almaktadır. İsmail Kethüda'nın bu köyde bir de *kadimlik çiftliği* bulunmaktadır[48].

Mustafa Kethüda, Şemseddin Kethüda ve Çakır oğlu Pir Kadem Kethüda:

Kebsil/Bulancak Niyabetinin genel başlığında bu üç kişi bu niyabetin yazarları olarak birlikte kaydedilmiş ve hemen sonra da buranın "üç divan" yer olduğu belirtilmiştir[49]. Sonra da her divan ve kethüdaları aşağıdaki sıraya göre ayrı ayrı ele alınmıştır.

13.Çakır oğlu Pir Kadem Kethüda:

Kebsil/Bulancak niyabetine bağlı olan ve altı köyden oluşan Pir Kadem Kethüda Bölüğü'nün, diğer adıyla Meliklü Divanı'nın divanbaşısıdır. Aynı zamanda kitabın ilgili bölümünün yazarıdır. Divanın merkezi olduğu anlaşılan Meliklü Köyü, Mustafa Ağa oğlu Yenice Ağa'nın tımarıdır. Köyde kırk bir nefer kayıtlıdır. Pir Kadem Kethüda isim listesinin ilk sırasında bulunuyor. Kendisine vergi yazılmamıştır. Sadece Meliklü'nün Divanbaşısı olduğu kayıtlıdır ve kendisi hakkında başka bir veri bulunmamaktadır[50].

14.Şemseddin Kethüda:

[45] Yediyıldız-Üstün 1992: 266-272.

[46] Yediyıldız-Üstün 1992: 306.

[47] Yediyıldız-Üstün 1992: 307.

[48] Yediyıldız-Üstün 1992: 320, 322-323.

[49] Yediyıldız-Üstün 1992: 370. Bu bölgenin ayrıntılı tarihi için bkz. Emecen 2005.

[50] Yediyıldız-Üstün 1992: 370.

Kebsil Niyabetine bağlı olan ve dört köyden oluşan Şemseddin Kethüda divanının divanbaşısıdır. Kitapta ilgili bölümün yazarıdır[51]. Kendisi Küçüklü köyünde oturmaktadır. Bu köydeki *yurduyla muaf* arasına *eşmez müsellem* olarak kaydedilmiştir. İki ortağı, bir kardeşi ve bir de ortaklarından birinin oğlu aynı kategoridedirler. Ayrıca bunlardan ayrı olarak köyde *kadimlik yurtlarına eşen eşküncü yedi müsellem* vardır[52].

15.Mustafa Kethüda:

Kebsil Niyabetine bağlı ve yirmi dört köyden oluşan Mustafa Kethüda Bölüğüne adını veren kişidir. Kebsil Niyabeti üç divandan oluştuğu ve diğer iki divanının divanbaşıları mevcut olduğu halde Mustafa Kethüda bu bölüm yazılırken üç divanı oluşturan Kebsil Niyabetinin Divanbaşısı olarak kaydedilmiştir. Diğer iki divandan biri dört ve diğeri altı köyden meydana geldiği halde Mustafa Kethüda divanında yirmi dört köy vardır. Bu üç kethüdanın aslında birbiriyle ilişkili oldukları ve Kebsil'in bütününü birlikte yazdıkları anlaşılıyor[53]. Meydancık/Alınca köyü, Divanbaşı Mustafa Kethüda'ya tımar olarak verilmiş ve yanına *eşmez* diye sefere çıkmayacağı notu da düşülmüştür[54].

16.Kethüda Şeyh:

Otuz bir köyün bağlı olduğu Kıruk-ili / Yavuzkemal Niyabeti'nin divanbaşısıdır. Aynı zamanda kitapta ilgili bölümün yazarıdır[55]. Kaynağımızda bu kişiyle doğrudan alakalı başka bir veriye rastlanmamıştır.

Yazarı belli olmayan bölümler:

Piraziz bölgesinde yer alan ve sekiz köyün bağlı olduğu *Beğmiş oğlu Davud Kethüda Bölüğünün*[56], otuz sekiz köyü bulunan Bolaman Niyabeti'nin[57], Gülyalı bölgesinde on beş köye sahip Ebülhayr Kethüda Bölüğünün[58] ve otuz köyü bulunan Sevdeşlü diğer adıyla Ulubeylü Niyabetinin[59] yazarları belli değildir. Bu idari birimlerden birinin başlığından sonra "ez takrir…", diğer birininkinden sonra ise "ez takrir kethüda" yazılarak gerisi boş bırakılmıştır. Buraların da -diğerlerinde olduğu gibi- 1427 yılında, Bayramlı Beyliği yönetimindeki bu idari birimlerin başındaki divanbaşılar tarafından yazılmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Ancak bunların 1427-1455 yılları arasında ölmüş olabilecekleri, dolayısıyla kitabın bu bölümlerinin 1455'te Osmanlı emini Umur Bey tarafından güncellendiği varsayılabilir. Nitekim Kitapta bu varsayımı ispatlayacak bir kanıt da mevcuttur. Şöyle ki, Ulubey'in Turaköy yerleşkesine bağlı Ulubeylü mezrasında, *kadimlik yurtlara* sahip eşküncü müsellemlerden

[51] Yediyıldız-Üstün 1992: 370, 374.
[52] Yediyıldız-Üstün 1992: 370, 374, 380.
[53] Yediyıldız-Üstün 1992: 370, 381.
[54] Yediyıldız-Üstün 1992: 386.
[55] Yediyıldız-Üstün 1992: 406.
[56] Yediyıldız-Üstün 1992: 69-77.
[57] Yediyıldız-Üstün 1992: 278-304.
[58] Yediyıldız-Üstün 1992: 85-100.
[59] Yediyıldız-Üstün 1992: 336-338/14.

sonra, özel bir başlık açılarak şöyle bir not düşülmüştür:

"Kadimlik yurd-ı veled-i Mezid Kethüda, Divanbaşı-yı Geriş-i Ulubeylü. Muaf. Eşmez. Heman Padişah kulluğunda ola"[60].

Anlamı şudur: Ulubey Divanbaşısı Mezid Kethüda'nın *oğlunun kadimlik yurdudur*. Vergiden muaftır. Sefere gitmez. Ancak padişah adına orada güvenliği sağlasın. Onun bir de hizmetkârı mevcuttur.

Bu ifadeden 1427'de Ulubey'in divanbaşısının Mezid Kethüda olduğunu, büyük ihtimalle Ulubey ile ilgili bölümü onun yazdığını, ancak 1455'ten önce ölmüş olabileceğini, geride bir oğlu kaldığını, Osmanlı yönetiminin onu Divanbaşı yapmadığını; bununla birlikte onu kollayıp gözettiğini anlıyoruz. İlerde Bayramlı'dan kalan ve Osmanlı'nın görevde tuttuğu idareci takımı vefat ederek ortadan kalktıktan sonra, Beylikten kalan idari yapı da ortadan kalkacak ve tam olarak Osmanlı sistemi uygulanmaya başlanacaktır. Bu arada Milas ve İskefsir'e ait bölümlerin yazarlarının da bilinmediğini belirtmemiz gerekir. Çünkü oralar Bayramlılardan çok önce fethedilmiştir ve yapısal olarak Canik-i Bayram'dan tamamen farklıdır. Buralar muhtemelen 1427'de doğrudan Hızır Paşa tarafından yazılmış, 1455'te de Umur Bey tarafından güncellenmiş olmalıdır.

İşte bu kitap, daha önce de belirttiğimiz gibi, bir nevi *devir teslim tutanağı* olarak Bayramlı Beyliğinden Osmanlı Devleti'ne kalan en önemli mirastır. Şimdi bu tutanağa göre, diğer iki miras olan Bayramlı ülkesi ve toplumunu kısaca tanımlamaya çalışalım.

Bayramlı Ülkesi:

Söz konusu kitabın daha önce de belirttiğimiz gibi İskefsir'e ait ilk bölümü kayıptır. Bu sebeple kitabın başında adını bulma şansımız yoktur. Ancak kitabın sonunda başka bir vesileyle bu ad, "Vilayet-i Bayramlu me'a İskefsir ve Milas" yani *İskefsir ve Milas ile birlikte Bayramlu Vilayeti* diye açıkça geçmektedir[61]. Kitabın başka bir yerinde "Vilayet-i Canik-i Bayramlu", bir diğerinde de "Vilayet-i Canit-i Bayramlu olarak yazılmıştır[62]. Tabii bu yazım sırasında, vilayet denen fakat kaza statüsünde olan bir Osmanlı idari birimi söz konusudur. Osmanlıların ülkenin Beylik dönemindeki adında yaptıkları değişiklik, muhtemelen *memleket* kelimesini *vilayet* olarak değiştirmek ve İskefsir ile Milas Bayramlılardan önce fethedilmiş olduğu için onları da bu isme "kendi adlarıyla" eklemek olmuştur diye yorumlanabilir. Bu durumda ülkenin adı Bayramlu ve burayı Türk iskânına açan beyliğin adı da Eğilmez ve Yıldırım'ın daha önce ortak makalelerinde belirttikleri gibi Hacıemiroğulları Beyliği değil *Bayramlı Beyliği* olmalıdır[63]. Zaten tarihi süreç içinde bölgeyle ilgili Osmanlı kaynaklarında sürekli Bayramlı adına rastlanacaktır. Literatüre Hacıemiroğulları Beyliği diye geçmesinin sebebinin, vaktiyle Osmanlı kaynaklarına nazaran daha kolay ulaşılabilir nitelikte olan Clavijo'nun seyahatnamesinde Ordu yöresinin Erzamir/Hacıemir adında bir Türk beyinin elinde olduğu ve kumandası altında on bin kişiden oluşan bir süvari ordusu bulunduğu bilgisinden kaynaklanıyor olabileceği ihtimal dâhilindedir[64]. Clavijo bu gözlemi 1404 tarihinde yaptığına göre, yine Eğilmez ve Yıldırım'ın tespit etmiş ol-

[60] Yediyıldız-Üstün 1992: 348/1-3. Heman, hemen, derhal ve ancak, fakat, sadece anlamlarına geliyor.

[61] Yediyıldız-Üstün 1992: 424.

[62] Yediyıldız-Üstün 1992: 37, 38.

[63] Eğilmez-Yıldırım 2016.

[64] Clavijo 1859: 59; Klaviyo 1975: 59-60.

duğu gibi, bu kişi Bayram Beyin oğlu Hacıemir değil onun torunu II. Hacıemir olsa gerektir[65]. Bölgeyi Osmanlı'ya teslim eden kişi de muhtemelen o olmalıdır. Dolayısıyla bu Beyliğin, onun adıyla değil kurucusu olan Bayram Bey'in adıyla anılması daha doğru olacaktır. Bayramlı Beyliği'ni Osmanlı'ya teslim eden son beyinin akıbetinin ne olduğunu şimdilik bilemiyoruz. Ancak *Devir Teslim Tutanağı diye adlandırdığımız* 1455 tarihli *Tahrir Defteri*'ndeki bazı kayıtlar onun ve yakınlarının Ordu'da kalmış olabileceğini düşündürmektedir. Ordu Niyabeti Bölük'üne bağlı Bucak-ı Küçük köyü Hacı Emir Çelebi evladından/sülalesinden Hacı Emir Çelebi ve İnayet Çelebi'nin *mülkü* ve tımarıdır. Köyde oturanlardan bir kısmı da bunların hizmetkârlarıdır[66]. Bunların Bayram Beyin oğlu Hacı Emir'in torunları, diğer bir ifadeyle Süleyman Bey'in oğulları olması kuvvetle muhtemeldir. Yukarıda bahsettiğimiz II. Hacı Emir, buradaki Hacı Emir Çelebi olabilir. Ancak konunun daha ayrıntılı sorgulanıp incelenmesi gerekir.

Eğilmez ve Yıldırım, devir teslim tutanağı dediğim kaynağa göre Bayramlı Beyliğinin sınırlarını ayrıntılı biçimde analiz etmiş ve bu verilere göre bir de harita çizmişlerdir[67]. Daha önce yaptığımız bir değerlendirmeye göre bu coğrafya idari açıdan toplam yirmi bir bölükten/divandan oluşan on üç niyabete ayrılmıştır. Tabi bunlara Milas ve İskefsir'i de eklemek gerekmektedir[68]. Bunların hepsinde toplam yedi yüz elliyi aşkın köy mevcuttur[69]. Bunların tamamını Bayramlı Beyliği miras olarak Osmanlı'ya devretmiştir.

Bayramlı Toplumu:

Bayramlı ülkesinde yaşayan toplum, vaktiyle *Ordu Kazası Sosyal Tarihi'*nde "içtimai zümreler" başlığı altında ana hatlarıyla tasvir edilmişti[70]. O bilgiler burada tekrar edilmeyecektir; ancak bir hususun kuvvetle vurgulanması gerekmektedir. O da şudur: Bayramlı Beyliği ülkesi üzerinde yaşayan *toplum* da miras olarak Osmanlı'ya kalmıştır. Bu toplum örgütlü ve yerleşik bir toplumdur. Üst yönetim yani Beylik makamı, diğer bir ifadeyle en üst yönetim Osmanlı'ya geçmiştir ama yukarıda gördüğümüz divanbaşılar örneğinde olduğu gibi diğer görevliler yerlerinde tutulmuştur. Bir iki örnek daha verelim: Bayramlı Beyliği zamanında Ordu merkezde kadı olan Ataullah'ın Osmanlılar döneminde de aynı görevi sürdürdüğü anlaşılıyor. Buna mukabil kazanın subaşılık görevine dışardan getirdikleri kendi adamları Musa Bey'i atamışlardır. Kadı Ataullah'ın *kadimi mülk ve yurtları* vardır. Osmanlılar ona ve oğullarına tımarlar da tahsis etmiştir[71]. Subaşı Musa Bey'in ne *mülkü* vardı ne de *yurdu*. Ona has büyüklüğünde yüz otuz bir bin sekiz yüz kırk sekiz akçelik dirlik tahsis edilmişti. Kendisine tahsis edilen dirlikler Vilayet-i Canik-i Bayram'ın birbirinden ayrı altmış dört yerine yayılmış bulunuyordu. Madenciler, demirciler, bakırcılar, kuşçular, avcılar hep ona bağlıydı. Her yerde hizmetkârları ve adamları vardı. Sanki bunlar onun farklı köylerdeki gözcüleri ve kolluk kuvvetleriydi. Osmanlılar kazanın genel yönetimini ona bırakmış gibiydiler[72].

Habsamana Niyabetinde de buna benzer bir durumla karşılaşıyoruz. 1455'te Divanbaşı Bulduk Kethüda ve kadı naibi Mevlâna Hasan Fakih Bayramlı Beyliğinden beri bu görevleri yürüten kişilerdi.

---

[65] Eğilmez-Yıldırım 2016: 330.

[66] Yediyıldız-Üstün 1992: 36

[67] Eğilmez-Yıldırım 2016: 331, 345.

[68] Yediyıldız-Üstün 1992; Yediyıldız 2018: 61-62.

[69] Yediyıldız-Üstün 1992: Yediyıldız 1985: 168-192.

[70] Yediyıldız 1985: 60 vd.

[71] Başka bir yazımda bu konu ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır. Bkz. Yediyıldız 2023. Özellikle dipnot 14, 15.

[72] Yediyıldız-Üstün 1992'nin dizinine bkz. Yediyıldız 1985.

Yurt sahibiydiler ve Osmanlılar tarafından tımar tahsis edilerek desteklenmişlerdi. Buna mukabil dışarıdan getirdikleri Çoban Beyi buradaki kaleye dizdar ve Yörgüç Paşa'nın gulamı Togan'ı ise kethüda olarak tayin etmişlerdi. Burada verdiğimiz bu örnekler başka bir yazımızda ayrıntılı olarak tahlil edilmişti[73]. Onun için burada ayrıntıya girilmemiştir. Ancak belirtmeliyiz ki, yukarıda devir teslim tutanağı olarak nitelendirdiğimiz, *asıl nüshası* bölümler halinde 1427'de Bayramlı divanbaşıları tarafından kaleme alınan ve birkaç bölüm hariç 1455'te yine onlar tarafından güncellenen kitap burada sergilemeye çalıştığımız yaklaşım tarzıyla sorgulanıp analiz edildiğinde, Bayramlı ülkesi ve toplumunu Osmanlı etkisinden ayırarak köyleri ve insanlarıyla canlı bir biçimde resmetmemiz mümkündür. Bu kitap okunurken insan, sanki üzerinde Osmanlı hâkimiyetinin tesis edilmeye çalışıldığı Bayramlı toplumu içinde dolaşıyormuş duygusuna kapılmaktadır.

Sonuç:

Bir tarih yöntem bilimcisi, tarihi "Tarihçi ile olguları arasında karşılıklı bir etkileşim süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalogdur"[74] diye tanımlar. Bu çalışmada bizim olgumuz Bayramlı Beyliğinin beşerî coğrafyası ve insan unsurudur. Bu olgu bizzat o toplumun yönetici pozisyonunda olan on altı mensubu tarafından *takrir* olunmuştur. Bu takrirler, Bayramlı Beyliğinin Osmanlı'ya devir teslim tutanağı niteliğinde bir kitap meydana getirmiştir[75]. Burada yedi yüz elliyi aşkın köyün tasviri vardır[76]. Kitabın sonunda, bu köylerde 7.741 hanenin yaşadığı şu ifadeyle tespit edilmiştir:

"Cem'u'l-Mecmu'-i Vilayet-i Bayramlu me'a İskefsir ve Milas"[77]. İskefsir ve Milas ile Beraber Bayramlı Vilayetinin Toplamlarının Toplamı.

Evet! Bayramlı Beyliği, 750'den fazla köyü ihtiva eden bir ülkeyi, üzerinde yaşayan 7.741 aileyi ve bunları *takrir* eden bir kitabı, Osmanlı'ya miras olarak bırakmıştır. Mütercim Asım, *takriri* şöyle tanımlıyor: "Bir nesneyi bir yerde sabit ve payidar eylemek manasınadır"[78]. Gerçekten Bayramlı divanbaşı ve yazarları, ülkelerinin beşerî coğrafyasını ve sosyal varlığını tespit etmek suretiyle onları payidar eylemişler, diğer bir ifadeyle yok olmaktan kurtarmışlardır. Bu olgularla diyalog kurmasını bilenler onların bugüne yansımalarını görebileceklerdir. Bunun için öncelikle,

1. Söz konusu kitabın tarafımızdan yayınlanmış nüshasında oldukça ayrıntılı ve sağlam biçimde hazırlanmış dizininden hareketle adı geçen kişiler ile ilgili verilerin sorgulanıp değerlendirilerek, elbette başka kaynaklardan da yararlanarak *Bayramlı Toplumunda Kim kimdir*? sorusuna cevap verecek bir araştırmanın yapılması;

2. Aynı sorgulamanın yer adları için de gerçekleştirilmesi ve onlardan her birinin günümüze kadar uzanan öykülerinin kaleme alınması[79] gerekmektedir. Bunlar bahsettiğimiz diyalogun altyapısını oluşturacaklardır.

///

[73] Yediyıldız 2023.

[74] Carr 1980: 41.

[75] Yediyıldız-Üstün 1992.

[76] Krş. Yediyıldız 1985: 168-192.

[77] Yediyıldız 1992: 424. Bu nüfusun ayrıntılı ve tartışmalı bir analizi için bkz. Yediyıldız 1985: 97 vd.

[78] Mütercim Asım 1305: II/624.

[79] Aybastı ve Kabataş'taki bazı köyler hakkında benzer çalışmalar için bakınız (Yediyıldız 2023, 2023'a, 2023'b).

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları:

TKGM-KKA, TD 169: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-i Kadime Arşivi, *Tahrir Defteri*, No: 169.

Yayınlanmış Kaynaklar ve Araştırmalar:

CARR, E.H. (1980), *Tarih nedir? (*Çev. Misket Gizem Göktürk), Birikim yayınları, İstanbul.

EMECEN, Feridun M. (2005), *Doğu Karadeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi –Bulancak-Piraziz*, İstanbul.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat (2013), *Osmanlı Belgelerinin Dili*, TTK, Ankara 2013.

EĞİLMEZ, Savaş – YILDIRIM, Ahmet Safa (2016), "Bayramlı Beyliği ve Beylik Mirası Olarak 'Ordu' Adı", *Çayeli'nden Erzurum'a Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu -Armağan Kitap-*, Ed. Selami Kılıç, Ahmet Safa Yıldırım, Erzurum, s. 307-345.

KLAVİYO (1975)*, Timur devrinde Semerkand'a Seyahat*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul

MÜTERCİM ASIM (1305), *Kamus Tercümesi***,** c. 2, İstanbul.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin (1985), *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin – Ünal Üstün (1992), *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları I -1455 Tarihli Tahrir Defteri,* TÜSOKTAR Projesi, TTK Yayını, Ankara.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin – Ünal Üstün (2002), *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları II -1485 Tarihli Tahrir Defteri,* TÜSOKTAR Projesi, TTK Yayını, Ankara.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin (2018), *Hacıemiroğulları Beyliğinden Türkiye Cumhuriyeti'ne Ordu Tarihinden İzler,* Ordu Büyük Şehir Belediyesi Yayını, Ordu.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin (2023), "Aybastı'nın Tarih İçinde İdari Yapılanmadaki Yeri ve Merkezi Konusunda Bazı Tespitler", *Orta Karadeniz Havzasında Tarih ve Kültür Sempozyumu (Tokat-Ordu 11-13 Kasım 2022).* Sempozyum Bildirileri Ordu Üniversitesi tarafından bir kitap halinde yayımlanacaktır.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin (2023'a), "15. Yüzyıldan Günümüze Orta Karadeniz'in Bolaman Çayı Havzasında Bir Köy: Hoşkadem ve Kabataş İlçesinin Oluşum Süreci" (Ağustos 2023'te *Tarih Çevresi Dergisi*nde çevrimiçi olarak yayınlanacaktır).

YEDİYILDIZ, Bahaeddin (2023'b), "Osmanlı Belgelerinde Sosyopolitik Yapının Anlaşılmasına İmkân Veren Kişi-Yer Adı Buluşmasına Dair İki Tarihi Öykü**",** *Doç. Dr. Serhat Küçük Armağanı'*nda yayımlanacaktır.

"Ek: Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları I – 1455 Tarihli Tahrir Defteri"

Ek: Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları I – 1455 Tarihli Tahrir Defteri

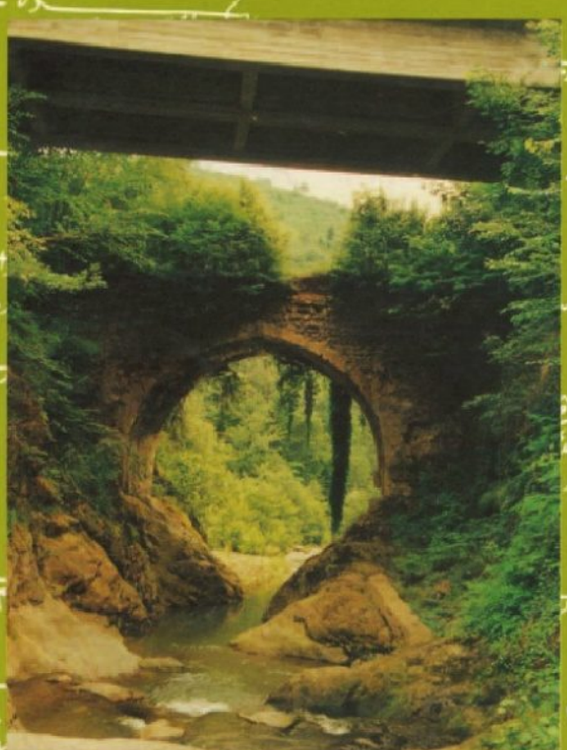
TÜSOKTAR

TÜRKİYE'NİN SOSYAL VE KÜLTÜREL TARİHİ PROJESİ

ORDU YÖRESİ TARİHİNİN KAYNAKLARI

I

1455 TARİHLİ TAHRİR DEFTERİ

Bahaeddin YEDİYILDIZ
Ünal ÜSTÜN

TÜRK TARİH KURUMU

1992

ORTA KARADENİZ BÖLGESİNDE GÖÇ*

Mustafa ALKAN**

Göçlere Genel Bir Bakış

Göç kısaca "asıl yerinden, ulaşmak istenilen yere hareket"[1] olarak tanımlanmıştır. Göçler sebebi, mesafesi, süresi, hacmi, yönü ve organizasyonu bakımından farklılıklar göstermektedir. Göçler, *mekân* değişikliği bakımından iki gruba ayrılır; ülke sınırları dâhilinde meydana gelen yer değiştirme hareketlerine *iç göç,* ülke sınırları aşılarak yapılanlara ise *dış göç* denilir. Dış göç, nüfus kaybına uğrayan devlet açısından *dışa göç* (*emigration*), göçmenin yerleştiği ülke açısından *içe göç* (*immigration*) olarak ifade edilmektedir. Göç, göçe iştirak edenlerin sayısı dikkate alındığında *münferit göçler* ve *kitle göçleri* diye ikiye ayrılır. Kişi kendi rızasıyla iskân mahallini değiştiriyorsa meydana gelen göçe *serbest göç*, kişinin meskûn olduğu bölgede yaşayabilmesi için gerekli asgari şartların ortadan kalkması halinde meydana gelen göçlere de *mecburî göç* denilmiştir[2].

Göçlerin *iktisadî, dinî* ve *siyasî* sebeplerle yapıldığı bilinmektedir. Diğer sebepler bir tarafa iktisadî zarûretler insanları göçe zorlayan *birinci temel* etken olmuştur. Bir yerde nüfus artışıyla gıda üretimi aynı oranda değilse, insanlar geçimlerini sağlayabilmek için başka yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Tabii ki, göçlerin iktisadî sebepleri tarih boyunca birçok değişikliğe uğramıştır. Eski tarihî göçlerin ana sebebi iklimde meydana gelen geçici veya sürekli değişim ve kullanıma bağlı olarak toprakların veriminin düşmesiyle ortaya çıkan açlıklar olmuştur. Göçebe veya yarı göçebe aşiret ekonomisinin hayvan ürünlerine bağlı olduğu düşünülürse, uzun süren kuraklıkların veya başka doğal afetlerin bu iktisadî yapıyı temelinden sarsacağı anlaşılacaktır.

İktisadî sebepler günümüzde de hem kırsaldan kente, hem de bir ülkeden bir başka ülkeye yapılan göçlerin sebeplerinin başında yer almaktadır. Türkiye'de kırsaldan kentlere göçün sebepleri arasında topraksızlık, verimsiz topraklar ve bunlara bağlı oluşan yoksulluk ve onun çeşitli yan etkileri yer alır. Dolayısıyla iş gücünün fazla olduğu mekânlardan iş gücüne ihtiyacı olan mekânlara doğru bir akış söz konusudur. Günümüzde ülkeler ve kıtalar arasındaki göçlerin, fakir Üçüncü Dünya ülkelerinden varlıklı Batı ülkelerine yönelmiş olduğu da açıktır.

---

* Bu çalışma "*Orta Karadeniz Kültürü Sempozyumu*"nda "Türkiye'nin Temelleri Ya da Göç" adıyla bildiri olarak sunulmuş ve sempozyum kitabında yayımlanmıştır. Bkz. Mustafa Alkan, "Türkiye'nin Temelleri Ya da Göç", *Orta Karadeniz Kültürü*, (Yayına Hazırlayanlar: Bahaeddin Yediyıldız, Hakan Kaynar, Serhat Küçük), Siyasal Kitabevi, Ankara 2005, s. 417-435.

** Prof. Dr., AHBV Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; m.alkan@hbv.edu.tr

[1] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830–1914)*, Demografik ve Sosyal Özellikleri, Step Ajans, İstanbul 2003, s. 3.

[2] Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, TTK, Ankara 2000, s. 1; Göç hakkında geniş bir değerlendirme için bkz. *Enciclopedia Britanica*, v. 15, p. 421–427.

Tamamen **ticarî** gayelerle yapılan göçler, sermaye birikimi ve kültürel değişim bakımından önemli olmakla beraber, az sayıda insanı kapsar ve etkisi sınırlıdır. Ticarî göçler, özellikle emperyalizm ve sömürgeciliğin yayıldığı XIX. yüzyılda daha yaygın olmakla birlikte, önceki yüzyıllarda Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında da görülmektedir. M.Ö. 2000'li yıllarda Fenikelilerin, M.Ö. 700'lü yıllarda İyonların Akdeniz havzasındaki kolonileri ile XVI. yüzyılda Hintlilerin Türkistan'da kurdukları koloniler bunun örnekleridir.

Göçlerin *ikinci temel* sebebi **din** ve **milliyet** ayrımlarıdır. İnsanlık Tarihi boyunca dinî farklılıklar büyük göçlere sebep olmuştur. Hz. Musa'nın Mısır'dan Filistin'e göçü, Yahudilerin Filistin'den bütün Rama topraklarına sürgün edilmesi, Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göçü, Yahudilerin İspanya'dan Osmanlı topraklarına göçleri, Protestanların Avrupa kıtasından Amerika'ya göçleri bu bağlamda en dikkat çekici olanlardır.

Değişik sebeplerle yapılan fetihler bir tarafa bırakılırsa, **siyasî göçleri**, millî devletlerin ve milliyetçilik düşüncesinin ortaya çıkmasıyla, bilhassa XVIII. yüzyıldan sonra görmek mümkündür. Bu tür göçlerin temel sebebi, belirli bir toprak parçasını vatan olarak seçen ve siyasî gücü elinde tutan bir etnik grubun orada yaşayan farklı etnik kökenden gelen insanlara veya dinî gruplara aralarında yaşama hakkı tanımamasıdır. Buna örnek olarak Rusya'nın, Osmanlı-Rus savaşlarından sonra Kırım ve Kafkasya Müslümanlarını; 1878 yılından sonra Yunan, Sırp ve Bulgarların Balkanlarda yaşayan Müslümanları Türkiye'ye göçe zorlamaları gösterilebilir.

Siyasî, iktisadî veya kültürel, her ne sebeple yapılırsa yapılsın göçler, XX. yüzyıl boyunca ikinci ve üçüncü derecede başka tür göçlere sebep olmuştur. Yâni ana göçler aslında sonu gelmeyecek biçimde ve yüzyıllarca süren bir göç zincirinin kaynağı olmuştur. Eski ana topraklarında yaşayan hısım-akrabalar, kuşaklar boyunca göçmen akrabalarının yanına -bilhassa akrabasının bulunduğu ülkenin ekonomik durumu iyi ise- göç edip durmuşlardır. Geriye göç, yâni ayrıldığı ülkeye geri dönüş göçlerine rastlamak mümkünse de, genellikle göçmenlerin yeni ülkelerde yaşamayı tercih ettikleri görülmüştür. Güvenlik, siyasî ve kültürel (din ve dil) anlayış farklılıkları gibi sebeplerle -eski yurtlarını durmadan hasretle anmalarına rağmen- geriye dönüş nispeten azdır[3].

Coğrafya ve **Göç**

"Asıl yerinden, ulaşmak istenilen yere hareket" olarak tanımlanan göçü, "asıl mekândan istenilen mekâna hareket" olarak tanımlamak da mümkündür. Şu halde göç olgusunda var olan "asıl" veya "istenilen" mekânın yarattığı "kısıtlamalar" veya "olanaklar", o mekândaki sosyal hareketliliği oluşturmaktadır. Bu araştırmada incelenen sosyal hareketliliğin yaşandığı mekân Orta Karadeniz Bölgesidir. Orta Karadeniz Bölgesi, Kıyı Karadeniz ve İç Karadeniz bölümlerinden oluşmaktadır. *Kıyı Karadeniz Bölümü*, Kızılırmak deltasının batısından Ordu'nun doğusundaki Melet Çayının Karadeniz'e döküldüğü yere kadar uzanmaktadır. *İç Karadeniz Bölümü*, Canik dağlarının güneyindeki Amasya ve Tokat illerini içermektedir. Orta Karadeniz Bölgesi yüzey şekilleri ve iklimi itibariyle Batı ve Doğu Karadeniz bölgelerinden oldukça farklıdır. Burada düzlükler daha geniş yer tutar, dağların yüksekliği ve dağlık alanlar daha azdır. Bundan dolayı denizin etkisi bölümün iç kı-

[3] Karpat, *a.g.e*, s. 5–7.

sımlarına kadar ulaşır. Ayrıca Kızılırmak ve Yeşilırmak vadileri de denizin ılık ve nemli etkisinin iç kısımlara taşınmasına yardımcı olur. Denizin etkisi güneye doğru gidildikçe azalır ve sonunda Orta Anadolu bozkırları başlar.

Kızılırmak ve Yeşilırmak nehirleri ile bu ırmakların kolları boyunca verimli ovalar uzanır. Kıyıda, Kızılırmak'ın denize döküldüğü yerde Bafra, Yeşilırmak'ın denize döküldüğü yerde de Çarşamba ovaları bulunur. İç kısımda Tokat, Turhal, Niksar, Taşova, Merzifon ve Erbaa ovaları yer almaktadır. Ilıman iklim, verimli ovalar ve ulaşım kolaylığı, bölgenin nüfus yoğunluğu ile yerleşim yerlerinin dağılımını etkilemiştir. Ayrıca bölgede daha ilkçağlardan beri insan yerleşimi söz konusudur[4].

Göç Yolları

Orta Karadeniz Bölgesinin kıyı ve iç bölümleri coğrafî yapılarından dolayı farklı bölgelerden gelen kavimlere yerleşim alanı olmuştur. Eski dönemlerde bölgeye kavimler **deniz** veya **kara** yolunu takip ederek gelmişlerdir.

1. Deniz Yolu: Deniz yoluyla Ege, Balkanlar, Karadeniz'in kuzeyi ve Kafkasya'dan Orta Karadeniz Bölgesine gelen kavimler veya göçmenler öncelikle Orta Karadeniz'in kıyı bölümüne yerleşmişlerdir. XIX. yüzyılda Osmanlı-Rus Savaşları ile oluşan Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı toraklarına yapılan göçlerde muhacirler önce Batum, Sohumkale, Novoroski ve Kırım limanları başta olmak üzere Karadeniz'in kuzey limanlarında toplanmışlar, daha sonra buralardan gemilerle iskân edilecekleri yerlere yakın limanlara taşınmışlardır. Orta Karadeniz bölgesi ile bu bölgeye yakın vilâyetler Kastamonu, Sinop, Trabzon, Çorum ve Sivas'a iskân edilecek muhacirler Trabzon, Samsun ve Sinop limanlarına taşınmışlardır[5].

2. Kara Yolu: Kara yoluyla gelen kavimler ya Doğu (Persler gibi) veya Batı Anadolu (Frigler gibi) üzerinden Orta Karadeniz'in iç bölümüne gelmişler ya da Doğu (İskitler gibi) veya Batı Karadeniz kıyılarını (İyonlar gibi) takip ederek Orta Karadeniz'in kıyı bölümüne gelmişlerdir[6]. 1877–78 Osmanlı-Rus ve Birinci Dünya savaşları sırasında Kafkasya ve Doğu Anadolu'dan (Kars, Artvin ve Batum) Orta Karadeniz Bölgesine gelen muhacirler ya Erzurum üzerinden iskân edilecekleri bölgelere dağıtılmışlar veya Doğu Karadeniz kıyılarını takip ederek geldikleri Trabzon'dan iskân edilecekleri bölgelere sevk edilmişlerdir. Erzurum üzerinden gelen muhâcirlerden Orta Karadeniz bölgesine iskân edilenler, ilk önce Sivas'a getirilmişler, daha sonra da buradan Tokat, Amasya ve Samsun sancaklarına gönderilmişlerdir[7].

Göç ve Zaman

Göçler, sebeplerinin nispeti, türleri, mekânları ve nüfus yoğunlukları dikkate alınarak zaman itibariyle ikiye ayrılmıştır. Birincisi "**sınırları belli olmayan devletler dönemi"**, ikincisi "**millî devletler dönemi"**dir. Birinci devre göçleri kavimlerin siyasî, iktisadî ve dinî sebeplerle yer değiştirmesi şeklinde yaşanmıştır. Birinci

[4] İbrahim Atalay-Kenan Mortan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İnkılâp, 2. Baskı, İstanbul 2003, s. 99-103.

[5] *BOA, Yıldız, Mütenevvi*, 3/116; *BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, Defter*: 25, Belge: 66; *BOA, İrade, Meclis-i Mahsus*, 2743, *İrade, Dâhiliye* 74289; Göç yollarını gösteren haritalar için bkz. Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878–1908)*, KTÜ Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, Trabzon 1996, s. 77–81.

[6] "Tokat", *Yurt Ansiklopedisi* (Yurt), X, s. 7077–7080

[7] Erkan, *a.g.e,* s. 77–81.

devre göçleri, milâdî XVIII. yüzyıla kadar geçen dönemde yaşanan göçlerdir. Pek çok kavmin millî kimliklerinin bu dönemde şekillendiği bilinmektedir. İkinci devre göçleri ise, bilhassa XVIII. yüzyıldan sonra sınırları belli milli devletlerin ortaya çıkışından sonra yapılanlardır. Bu dönemde göçlerin siyasî ve iktisadî sebeplerinin ön plana çıktığı görülür. Bu devre göçleri, İkinci Dünya Savaşına kadar Batı Avrupa'dan Amerika ve Avustralya'ya yönelmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa ülkelerinde nüfus artışının yavaşlaması, gelişen sanayide yeni iş gücüne ihtiyaç duyulmasıyla birlikte tüm Üçüncü Dünya ülkelerinden Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'ya göçler başlamıştır[8].

"Sınırları belli olmayan devletler dönemi"nde Orta Karadeniz Bölgesine pek çok kavim gelip gitmiştir[9]. XI. yüzyılda Müslüman Türkler bölgeye geldiklerinde burada Doğu Roma (Bizans) hâkimiyetindeki Rumlar ile Ermeniler yaşıyordu. Malazgirt Muharebesi (1071) öncesinde Anadolu'ya İskitler (M.Ö. 700–650), Hunlar (395–396) ve Sibirler (516) gibi Turanî kavimler de akınlarda bulunmuştu. Ancak Anadolu'ya kalıcı Türk göçlerinin XI. yüzyılda gerçekleştiği bilinmektedir[10].

XI. yüzyıldan sonra Orta Karadeniz Bölgesindeki Türk göçlerini beş kısımda tasnif etmek mümkündür. Bunların ilki **bir uç hareketi dönemi** (11–15. yüzyıllar), ikincisi **uzun bir süreç/ hareketsiz nüfus/ "Osmanlı Barışı" dönemi** (16–18. yüzyıllar), üçüncüsü **uçla hinterlandın yeniden buluşma dönemi** (1830–1930), dördüncüsü **tehcir ve mübadele dönemi** (1912–1930), beşincisi ise **işçi göçleri dönemi** (iç ve dış/1930-).

Bir Uç Hareketi

XI. yüzyılda, özellikle Malazgirt Muharebesi sürecinde Anadolu'nun her tarafına Türk göçleri yapılıyordu. Bu sırada Orta Karadeniz Bölgesine yapılan Türk göçlerini Anadolu'nun diğer bölgelerinden ayrı mütalaa etme imkânı yoktur. Türklerde bir bölgenin fethini **keşif**, **harp**, **göç** ve **iskân** merhaleleriyle izâh etmek mümkündür. Keşifleri ya uçlardaki akıncılar veya doğrudan orduya bağlı öncü birlikler yürütmüştür. Fethi amaçlanan bölge askerî birlikler tarafından alındıktan sonra, oraya ordunun gerisinden veya başka bölgelerden nüfus göç ettirilerek iskân ediliyordu[11].

---

[8] Karpat, *a.g.e*, s. 3- 5.

[9] Yazılı tarih itibariyle, Orta Karadeniz bölgesine ilk gelenlerin Hititler olduğu bilinmektedir (Firuzan Kınalı, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK, Ankara 1991, s. 82–126). Hititlerden sonra bölgeye yapılan ikinci büyük göç hareketi, Orta Avrupa, Trakya ve Boğazlar yoluyla olmuştur. "Deniz Kavimleri Göçü" denilen ve başta Frigler olmak üzere birçok kavmi içine alan bu göç hareketi, Hititlerin yıkılmasına sebep olduğu gibi, Anadolu'nun siyasal ve toplumsal yapısını da alt üst etmiştir. Deniz Kavimleri göçüyle (M.Ö. 1200–700) Orta Anadolu'nun yüksek yaylalarına doğru yayılan Frig boyları (Müşkiler, Tibarenler ve Tabalar) zamanla bütün Orta Karadeniz bölgesini de yönetimleri altına almışlardır (Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara 1998, s. 187–194, 265–282). M.Ö. VII. yüzyılda Grek kolonizasyonundan sonra bölge (Seton Lloyd, *Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Ender Varinlioğlu, Tübitak, Ankara 1997, s. 77-88), doğudan gelen Kimmer (M.Ö. 700–650) ve Perslerin (M.Ö. 533–333) egemenliğine girmiştir. Bütün Anadolu'da olduğu gibi, bölgedeki Pers hâkimiyetini Makedonya Kralı Büyük İskender son vermiştir. İskender'den sonra Türk hâkimiyetine kadar Orta Karadeniz Bölgesi; Makedonya Krallığı (M.Ö. 333–291), Pontus Krallığı (M.Ö. 301–26), (George E. Bean, *Eskiçağda Ege Bölgesi*, Çev. İnci Delemen, Arıon Yayınevi, İstanbul 1997, s. 10–20), Roma İmparatorluğu (M.Ö.26- M.S.395) ve Bizans İmparatorluğu'nun (395–1071) hâkimiyetinde kalmıştır (Lloyd, *a.g.e*, s. 229-250). Ayrıca Roma hâkimiyeti öncesi Orta Karadeniz'de yaşayan kavimler için bkz. Strabon, *Coğrafya, Anadolu* (Kitap: XII, XIII, XIV), (Çeviren: Adnan Pekman) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1987, s. 28, 40–41, 53-58.

[10] M. Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi - Selçuklular Devri*, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1944, s. 168–171.

[11] İznik'in fethi için bkz. Aşıkpaşa-zâde, *Âşık Paşaoğlu Tarihi*, (Hazırlayan: Atsız), MEB., İstanbul 1993, s. 41–

Orta Karadeniz Bölgesine ilk göçler, Malazgirt Muharebesi'nden hemen sonra Sivas ve Karahisar-ı Şarkî üzerinden yapılan Türk akınları ile başlamış, Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon Seferine (1461) kadar adım adım genişleyerek sürmüş, fetihlere müteâkip alınan yerler Türkmen göçleriyle iskân edilmiştir. Orta Karadeniz Bölgesinin iç ve kıyı bölümlerinin fethi ve müteâkiben Türkleştirilmesi ayrı süreçlerde gerçekleşmiştir. İç Karadeniz Bölümü (Tokat ve Amasya) Malazgirt Muharebesi'nden hemen sonra, Artuk Bey tarafından ele geçirilmişti. Bir süre sonra Artuk Bey'in merkeze çağrılmasıyla (1072); Kayseri, Sivas, Amasya, Tokat ve Çorum bölgesi Danişmend Gazi Bey'in hâkimiyetine geçti. Bu bölgede "bir uç beyliği" kuran Danişmend Gazi Bey ve oğulları zamanla bölgenin fethini tamamlamışlardır. Danişmendoğulları İç Karadeniz Bölümünden hareketle Kıyı Karadeniz Bölümüne de seferler düzenledilerse de, burada kalıcı hâkimiyet kuramamışlardır[12]. Kıyı Karadeniz Bölümü (Samsun, Ordu ve Giresun) XI. yüzyılda Cenevizlilerin, XIII. yüzyılın başından itibaren de Trabzon Rum İmparatorluğu'nun etki alanına girmişti. Türklerin Kıyı Karadeniz Bölümündeki kesin hâkimiyetleri ancak "ikinci uç beylikleri"nden Tacüddinoğulları (1378–1424) ile Hacıemiroğulları (1297–1461) döneminde gerçekleşmiştir. İşte bu uzun süreçte Amasya, Tokat ve Samsun (Canik)'a Danişmendoğulları'na bağlı **Türkmen boy ve aşiretleri**[13], Ünye'den Trabzon'a kadar uzanan bölgeye de (Ordu ve Giresun) Hacı Emiroğullarına (1297–1461) bağlı **Türkmen-Çepni aşiretleri** iskân edilmiştir[14].

Malazgirt Muharebesi sürecinden sonra Anadolu'ya yapılan ikinci büyük göç hareketi, XIII. yüzyılda, özellikle Kösedağ Muharebesi (1243) sürecinde Moğollardan kaçan Türkmen ve Kıpçak boylarının, XIII. yüzyılın ikinci yarısında da Moğol ve Tatar boylarının göçleriyle yaşanmıştır. Bu göçleri XV. yüzyılın başında Timur'un istilâsı sebebiyle İran, Irak ve Doğu Anadolu'dan Orta ve Batı Anadolu'ya Türkmen göçleri takip etmiştir[15].

Anadolu'ya gelen Moğollar, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Konya -Kütahya hattından Sivas'a kadar uzanan bütün Orta Anadolu'da elli iki oymak -*sağ kol ve sol kol*- hâlinde yaşıyordu. Sol kolu oluşturan Sivas, Amasya, Tokat ve Çorum bölgesindeki oymaklara XV. yüzyılda "Kara Tatar", XVI. yüzyılda "Muğal", Mugal Tatarı" veya sadece "Tatar" denilmekteydi[16].

Anadolu XVI. yüzyıla, özellikle Safevîler Devleti'nin kuruluşuna kadar Türkistan ile İran'dan sürekli yeni (dıştan içe) göçler almaya devam etmiştir. Yeni gelenler eskileri uçlarda yeni iskân sahaları (içten dışa) yaratmaya zorlamışlardır. XVI. yüzyılın başında İran'da Safevîler Devleti'nin kuruluşu, bu yüzyılın sonunda Osmanlı fetihlerinin durması dolayısıyla uçlardaki hareketliliği zayıflatmıştır. Uçlardaki söz konusu hareketli-

43.

[12] Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1984, s. 36, 112, 121–132; Ayrıca Danişmend-nâme'de Kızılırmak ve Yeşilırmak havzasının fethine dair bkz. Turan, *a.g.e*, s. 128–132.

[13] Ulu-Yörüklere bağlı İl-Beğlü, Çepni, Kulaoğuzlu, Ak-Kuzulu, Ak-Salur, Tatlu, Geranpa, Gökçelü, Şereffeddinlü, Çungar, Ballu, Çapanlu, İkizlü, Çavurçı, Ustacalu (Ustahacılu), Dodurga, Özlü, Kırıklu, Kara-Fakihlü, Yurgutlu, Ağça-Koyunlu, Ali-Beğlü, Kuzu-Göllü, Kara-Keçilü ve İnallu, "Amasya", *Yurt*, I, s. 427; Avşar, Varsak, Karamanlı, Turgutlu, Bozoklu, Tekeli ve Hamidelli "Tokat", *Yurt, X*, s. 7083; Canik Beyleri için bkz. Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, TTK, Ankara 1999, s. 18–25.

[14] Feridun Emecen, "Giresun", *DİA*, XIV, s. 79

[15] [15] Yinanç, *a.g.e*, s. 168–171.

[16] Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, TTK, Ankara 1970, s. 115–116.

liğin zayıflamasıyla nüfusta hareketsiz yeni bir dönem başlamıştır. Bu uç hareketliliğinden durağan nüfus hareketliliğine geçiş döneminde Orta Karadeniz Bölgesinde yaşayan Türk ve diğer nüfus grupları hakkında güvenilir ilk verileri Defter-i Hâkanîlerde (Tahrir Defterleri) bulmaktayız[17].

Uzun Bir Süreç / Hareketsiz Bir Nüfus/ Osmanlı Barışı

XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyılın sonuna kadar Orta Karadeniz bölgesinde birkaç istisnaî hareketliliğin dışında, bir önceki dönemde olduğu gibi dıştan içe veya içten dışa doğru göçler söz konusu değildir. İstisnaî durumların Osmanlı-Safevî mücadeleleri ile Celâlî İsyanları'nın sebep olduğu küçük çaplı iç göçler ile sürgünlerin olduğu anlaşılmaktadır.

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde siyasî, iktisadî ve dinî sebeplerle yaşanan Osmanlı-Safevî mücadeleleri sırasında Anadolu'dan İran'a bir kısım Alevî Türkmen oymakları, İran'dan da Anadolu'ya bir kısım Sünnî Türkmen oymakları göç etmişlerdir[18]. Bu mücadeleler sırasında Sivas'ın Koyulhisar, Karahisar-ı Şarkî, Amasya ve Tokat bölgelerinden **Rumlu** (Kızılbaş), Sivas, Amasya ve Tokat'tan **Ustacalu** (Ulu Yörük), Giresun ve Canik (Samsun-Ordu) bölgelerinden de **Çepni** Türkmenleri İran'a göç etmişlerdir[19]. Bu Türkmen oymakları hem Safevî Devleti'nin kuruluşunda hem de daha sonraki siyasetlerinde etkili olmuşlardır. Anadolu'dan İran'a göç eden bu Türkmen oymaklarından bazıları (Tekelü aşireti gibi) müteâkip yüzyıllarda tekrar geri dönmüşlerdir[20].

XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın başında[21] iktisadî ve askerî sebeplerle çıkan Celâli İsyanları Anadolu'da bir süre karışıklıklara sebep olmuştur. Bu sırada halk köylerini terk ederek ya konar-göçer hayata dönüş yapmış veya can güvenliği itibariyle daha korunaklı olan şehirlere göç etmiştir[22]. Celâli İsyanları'ndan fazlasıyla etkilenen bölgelerden biri olarak, Orta Karadeniz Bölgesinde de önemli nüfus hareketliliklerinin meydana geldiği anlaşılmaktadır. Hatta Canik ve Amasya'da meydana gelen suhte isyanlarına (1576) katılanların Kıbrıs'a sürgün edilmeleri söz konusu olmuştur[23].

3. Uçla Hinterlandın Yeniden Buluşması

Bu dönemdeki göçlere devletlerin siyasî ve ideolojik çıkarları sebep olmuştur. "Millî devlet" fikrinin

[17] Bölgenin Tahrir Defterleri'ne dayalı olarak yapılan bazı araştırmalar bkz. Ordu: Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Sanem Matbaası, Ankara 1995; Samsun: Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, TTK, Ankara 1999; Karahisar-ı Şarkî (Şebinkarahisar): Fatma Acun, *Karahisar-ı Şarkî ve Koyunhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi(1485–1569)* –Sistem Yaklaşımıyla Bir Analiz, TTK, (baskıda); Oktay Özel, *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in Rural Anatolia: A Case Study of Amasya (1576–1642)*, (Ph. D. Thesis, University of Manchester, Department of Middle Eastern Studies, 1993); Tokat: Ahmet Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilâtı'nda Tokat (1455–1574)*, İstanbul 1990, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi).

[18] Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*, Güven Matbaası, Ankara 1976, s. 1–43; Aynı Yazar, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilâtı, Destanları,* 5. Baskı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s. 8

[19] Sümer, *a.g.e*, s. 43–50; Şah İsmail'in Halifesi Nurettin'i Tokat ve Amasya'daki isyanı için bkz. Hüseyin Arslan, 16. *Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001, s. 319.

[20] *Mühimme Defteri*, nr. 61, s. 14, hk. 46; s. 80, hk. 199; s. 89, k. 217; s. 127, hk. 309.

[21] William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyan 1591–1611*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, 220 s.

[22] Amasya, Samsun ve Tokat'taki mücadeleler için bkz. Griswold, *a.g.e,* s. 28- 32.

[23] *Mühimme Defteri* 27, s. 308'den naklen bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celalî İsyanları*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s. 257–259.

dayandığı bu siyasî ve ideolojik temel sebeplerle eski Osmanlı toprakları olan Balkanlar, Kırım, Kafkasya ve Arap bölgelerinden Türkiye'ye tekrar dönüş göçleri başlamıştır. Bu dönüşle, uçla hinterland yeniden buluşmuştur[24].

Osmanlı-Rus savaşları sonunda (1808–12; 1829–30, 1853–56; 1877–78; 1914–18) Kırım ve Kafkasya halklarından Tatar, Nogay, Abhaz, Çerkez, Acar, Çeçen, Dağıstanlı, Gürcü ve Karakalpaklar büyük kitleler halinde Anadolu'ya göç etmişlerdir. Özellikle 1856–1876 yılları arasında 600 bin ile 2 milyon arasında Kırım ve Kafkasyalı göçmen[25], 1881–1914 yılları arasında önceki göçmenlere ilâveten 500 bin dolayında Kafkasyalı daha Anadolu'ya göç etmiştir. Bu dönemde Kazan ve İdil-Ural bölgelerinden de önemli miktarda Türk-Tatar ve Başkurt Osmanlı topraklarına göç etmiştir[26].

Trabzon Vilâyeti, Kafkasya göçmenlerinin ilk iskân edildiği illerin başında gelmektedir. Buna Trabzon'un Kafkasya'ya yakınlığı ve göçün masrafsız gerçekleşmesi sebep olmuştur. Ayrıca Trabzon Vilâyeti sahillerinin Kafkasya sahilleriyle benzerlik göstermesinin, göçmenlerin uyum sağlamasında bazı kolaylıkları da beraberinde getirdiği düşünülebilir. 1877–78 Osmanlı - Rus Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ilk göç edenler (Abaza), öncelikle Trabzon Vilâyetine bağlı Canik Sancağı dâhilindeki Çarşamba ve Bafra ovalarına, Ordu Kazasına tâbi Perşembe, Ünye ve Fatsa'ya yerleştirilmişlerdir. 1879 yılında kara yoluyla Trabzon'a gelen Çürüksu göçmenleri[27], önce Akçaabat'ın Akyazı (Suva) köyüne geçici olarak iskân edildilerse de daha sonra Ordu'ya nakledilmişlerdir. 1880 yılında Acara ve Livane'den 20.000 göçmen Trabzon'a gelmiş, bunlardan 5574'ü Canik Sancağı'na iskân edilmiştir. 1 Temmuz 1886 tarihi itibariyle Ordu kazasına Batum ve Çürüksu havalisinden gelen 4254 Gürcü iskân edilmişti[28]. Bu yıllarda sadece Trabzon Vilâyetine yerleştirilen Gürcü ve Abazaların sayısının 40 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir[29]. 1880'li yıllarda Sivas Vilâyetine İstanbul, Samsun ve Erzurum bölgelerinden 10.000'nin üzerinde Balkan, Kırım ve Kafkasya göçmeni sevk edilmişti. Kars yöresinden 1882'ye kadar göç eden 82 bin göçmenin büyük bir kısmı da Erzurum üzerinden karayoluyla Sivas'a gönderilmişti. Bunların da yine oldukça önemli bir kısmı, Orta Karadeniz bölgesi şehirlerinden Tokat ve Amasya sancaklarına yerleştirilmişlerdir. Hatta Tokat'a bu yıllardaki (1298/1880) nüfus artışından dolayı sancak statüsü verilmiştir[30]. Amasya'ya tâbi Merzifon Kazasındaki yerleşim yerlerine, 1888 yılında dönemin

[24] 17 C. 95/8 Haziran 1878 tarihli "*İrade-i Umumiye-i Muhacirîn Komisyonu*" için bkz. İrade, Meclis-i Mahsus, 2786; Teşkilât için bkz. *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Dersaâdet 1325, 164-166. Anadolu'daki teşkilâtlanmalar için bkz. BOA, *İrade, Dâhiliye*, Nu.: 15 ve 25, nizam-nâme metni ve muhacirîn teşkilâtı için bkz. Erkan, *a.g.e*, s. 98– 125; "*İskân-ı Muhacirîn Talimatnâmesi*" için bkz, aynı yazar, *a.g.e*, s. 208–228, Ek: 1.

[25] Karpat, *a.g.e*, s. 112–13; Erkan, *a.g.e*, s. 17–54; Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkasya Göçleri*, (1856–1876), TTK, Ankara 1997, 235 s; Mustafa Butbay, *Kafkasya Hatıraları*, (Hazırlayan: A. Cevdet Canbulat), TTK, Ankara 1990, 130 s.

[26] Karpat, a.g.e, s. 67–69; Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Emel Matbaası, Ankara 1991, s. 52.

[27] Oktay Özel, "Çürüksulu Ali Paşa ve Ailesi Üzerine Biyografik Notlar", *Kebikeç*, Sayı: 16, (2003), s. 95-144.

[28] Bunların; 1575'i (393 hane) Ordu kazasına, 932'si (224 hane) Perşembe'ye; 355'i (67 hane) Ulubey nahiyesine; 517'si (119 hane) Habsana'ya; 875'i (231 hane) de Balaman'a yerleştirilmiştir. Bkz. Erkan *a.g.e,* s. 145–146

[29] *BOA*, *İrade, Dâhiliye*, 79703'nde naklen bkz. Erkan, *a.g.e*, s. 146–147.

[30] M. Tayyib Gökbilgin, "Tokat", *İA*, XII/I, (1993), s. 410; Tokat'taki iskânlar ile ilgili bazı örnekler için bkz. *BOA*, 14.Za.1276, MKT. NZD. nu. 314/9; *BOA*, 15.R.1277, MKT. NZD. nu. 329/101; *BOA*, 24.Ra.1321, MKT.

siyasî geleneği gereği, Padişah İkinci Abdülhamid'in adına izâfeten Hamidiye adı verilmiştir[31]. Müteâkip yıllarda da, bölgeye Balkan, Kırım ve Kafkasya göçmenlerinin iskânı sürmüştür. Nitekim 1901 yılında Sivas Vilâyetine üç yıl zarfında gelen Kafkasya göçmenlerinden 3077 kişi (657 hane) yine Tokat ve Amasya sancaklarına yerleştirilmiştir[32].

Osmanlı-Rus Savaşları ile Balkan Savaşları'nın sonucu olarak, Osmanlı Devleti Balkanlar'dan çekilmek zorunda kalmıştır. Bu süreçte, Balkanlardan Anadolu'ya başta Türk, Arnavut, Boşnak ve Pomak kitlelerinin katıldığı büyük göçler yaşanmıştı[33]. Sadece 93 Harbi'nde (1877–78) 1.253.500 kişi[34], Balkan Savaşlarında da 440 bin ile 1 milyon arasında kişi Makedonya ve Batı Trakya'dan Anadolu'ya göç etmiştir[35]. Bulgaristan'dan ise 1885 ile 1923 yılları arasında en az 500 bin kişinin göç etmiş olduğu tahmin edilmektedir[36]. Bu muhacirler, başta Selanik ve İstanbul olmak üzere önemli merkezlerde toplanarak, buralardan Anadolu'ya deniz veya kara yoluyla sevk edilmişlerdir. Orta Karadeniz bölgesine yerleştirilenler ise İstanbul'dan Samsun limanına, buralardan da Samsun, Amasya, Tokat ve Sivas sancaklarına iskân edilmişlerdir[37].

TABLO I: 1880–1914 YILLARINDA ORTA KARADENİZ BÖLGESİNDE NÜFUS GRUPLARI

NÜFUS GRUPLARI	MÜSLÜMANLAR		GAYRİMÜSLİMLER					
			RUMLAR		ERMENİLER		DİĞERLERİ	
SAYIM YILLARI	1882 Yılı	1914 Yılı	1882 Yılı	1914 Yılı	1882 Yılı	1914 Yılı	1882 Yılı	1914 Yılı
Amasya	179.746	199.300	11.364	24.950	15.525	23.017	1485	3656
Giresun	120.486	184.123	17.949	36.316	1933	3255	0	0
Ordu	79.771	111.421	10.398	18.505	7552	12.349	0	1216
Samsun	210.193	265.950	64.648	98.739	18.028	27.058	64	1555
Şebinkarahisar	102.675	127.696	14.029	25.237	17.096	20.448	0	2807
Tokat	165.911	258.851	7941	17.699	14.685	21.336	1380	1567
Toplam	**858.782**	**1.147.34**	**126.329**	**221.446**	**74.819**	**107463**	**2929**	**10801**

MHM. nu. 523/1; Tokat ve Amasya iskânları için bkz. *BOA*. 14.C.1319, Y.PRK. ASK. nu. 175/30 ilh.

[31] Adana'da göçmenlerin yoğun olarak iskân edildikleri Ceyhan yöresine önce "Muhâcirîn" adı verilmiş, bir yıl sonra da "Hamidiye" ye çevrilmiştir (*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye,* Matbaa-i Âmire, Dersaâdet 1895, s. 694–695); Uşak'ta Girit Göçmenleri'nin yerleştirildikleri mahalleye de "Mamürat'ü-l Hamidiye" adı verilmiştir. *BOA*. İrade Dâhiliye Nu: 13.

[32] Tokat'taki 138 hanenin 45'i Zile'ye, 13'ü Niksar'a, 6'sı Erbaa'ya, 14'ü Tokat'ın merkez köylerine, Amasya'daki 416 hanenin 206'sı merkez köylere, 33'ü Ladik'e, 63'ü Mecitözü'ne, 2'si Gümüşhacıköy'e, 40'ı Merzifon'a, 33'ü Hozat'a, 21'i de Köprüye yerleştirilmiştir. *BOA, Yıldız, Resmî*, 114/25; Tablo için bkz. Erkan, *a.g.e*, s. 149.

[33] Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri, (1912–13)*, TTK Basımevi, Ankara 994, s. 63; Nedim İpek, *Rumeli`den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara, 1994, 260 s; H. Yıldırım Ağaoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makûs Talihi: Göç*, İstanbul, 2001, 397 s.

[34] Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, İnkılâp, 3. Baskı, İstanbul 1998, s. 105; N. İpek'e göre ise 1.230 000 kişi göç etmiştir. Bkz. *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, s. 174

[35] Tevfik Bıyıkoğlu'na göre 440. 000 kişi (*Trakya'da Millî Mücadele*, I, Ankara 1987, s. 92-3), Bilâl Şimşir'e göre ise ["Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu", *Bulgaristan'da Türk Varlığı* (*Bildiriler -7 Haziran 1985*) I, Ankara 1987, s. 53], çevreden gelenler ile birlikte 1 milyon kişi göç etmiştir.

[36] Bilâl Şimşir, *Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 105.

[37] Halaçoğlu, *a.g.e*, s. 45–63; Harita: 1–2.

Balkanlar, Kırım ve Kafkasya'dan Anadolu'ya göçlerin en fazla yoğunlaştığı 1880–1914 yılları arasındaki nüfus değişimini görebilmek için, devlet ve vilâyet salnâmelerinden Orta Karadeniz Bölgesi sancaklarındaki nüfus grupları çıkarılmıştır.

Tablo'da 1882 ve 1914 yıllarına ait Orta Karadeniz Bölgesinde yaşayan Müslim ve Gayrimüslim nüfus grupları görülmektedir. Söz konusu yıllar arasında yaşanan salgın hastalıklar ve sürekli savaşlar dikkate alındığında, bölgedeki nüfus artışını dışarıdan alınan göçlerle izâh etmek mümkündür. Aşağı yukarı Türkiye'nin şimdiki sınırları içindeki Müslümanların oranı göçlerle, 1800'lerden 1912'ye, Balkan savaşlarının hemen öncesine kadar geçen dönemde kabaca tüm nüfusun % 70'inden % 80'ine yükselmiştir. Ermeni ve Rum nüfusu ise sayısal olarak önemli ölçüde artmış bulunmakla birlikte [oransal olarak aşağıya inmiş ve] toplamın % 21'inden % 17'sine gerilemiştir[38].

4. Tehcir ve Mübadele (Gidenler - Gelenler)

Anadolu'da yüzyıllarca Türk, Rum ve Ermeni nüfus grupları barış içinde ("Osmanlı Barışı") yaşamışlardı. Birinci Dünya Savaşı, 1830'lardan beri yaşanan toplumlar arası mücadelenin sonuncu aşamasının işaretini vermişti. Ermeniler, 1877–78 Osmanlı-Rus Savaşı ile Balkan Savaşlarında, Osmanlı Devleti'nin savaş içindeki zaafını kötüye kullanmışlardı. Birinci Dünya Savaşıyla birlikte Doğu'nun her yerinde olaylar meydana geldi. Devlet daha önceki olaylara müdahale etmişti, ancak durum şimdi daha ciddiydi. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, 26 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu[39] ile Ermenileri, savaş alanından ve önemli tesislerden uzak tutmak için göçe tâbi tuttu[40]. Ermenilerin büyük kısmı, Tehcir Kanunu ile Lozan Antlaşması arasında, kalanlar da mübadele anlaşmasını müteâkip Türkiye'den göç ettirilmişlerdir[41]. Bu süreçte yukarıda tabloda görülen 107.463 kişinin Orta Karadeniz'den dışa göçü söz konusudur.

Rumlar ise, Osmanlı Devleti'ne isyan ederek Edirne Antlaşması (1829) ile bağımsızlığını kazanıp Yunan Krallığını kurmuşlardı. Bundan sonra Yunanistan'ın uyguladığı siyaset (Megal-i İdea ve Pontus) Ege ve Batı Anadolu'ya doğru büyüme ve Yunanistan'da kalan Türk nüfusunu tehcire zorlama üzerine kurulmuştu. Nitekim Lozan Anlaşması'na kadar kendi içindeki Türk nüfusunu da büyük ölçüde tasfiye etmişti. Ayrıca Patrikhane ve İngiltere'nin teşvikiyle Rusya'dan 30.000 kadar Yunan kolonistini Samsun'a getirmişti. Dahası Yunanlıların Batı Anadolu'yu işgaliyle oluşan düşmanlık Türkler ile Rumların birlikte yaşama ihtimalini ortadan kaldırmıştır[42]. Sonuçta Lozan'da Türkiye ile Yunanistan arasında kabul edilen "mübadeleye dâir sözleşme ve protokol" ile İstanbul ve Batı Trakya hariç, Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Türkler zorunlu göçe tâbi

[38] McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, s. 370.

[39] Tehcir Kararı için bkz. BOA. *Meclis-i Vükela Müzakeratına Mahsus Zabıtname*, 15 Recep 333/17 Mayıs 331/30 Mayıs 1915; *Takvim-i Vakâyi Gazetesi,* 19 Mayıs 1311 (1 Haziran 1915) Kanun 27 Mayıs 1915; 16 B. 1333/30 Mayıs 1915, *Meclis-i Vükelâ Mazbatası*, 198/163; McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, s. 217–220; Aynı yazar, *Ermeni Sorunu Gerçeği* – Konferans, TBMM Basımevi, Ankara 2005, s. 11–38.

[40] McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, s. 207–216.

[41] Meselenin geniş bir değerlendirilmesi için bkz. McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 220–275.

[42] İpek, *a.g.e*, s. 9–25.

tutulmuşlardır. Bu sırada Türkiye'den göç ettirilen Rumlara karşılık Yunanistan'dan da Türkler getirilip Türkiye'ye iskân edilmişlerdir[43].

Mübadelede Orta Karadeniz Bölgesi'nden ne kadar Rum'un göç ettirildiği kesin olarak bilinmemektedir. Seçil Akgün'ün Ladas'tan naklen verdiği bilgiye göre; Sinop'tan 1.189, Samsun'dan 22.668, Ordu'dan 1.248, Giresun'dan 623, Trabzon'dan 404, Gümüşhane'den 811, Çorum'dan 1.570, Karahisar-ı Şarkî'den 5.879, Tokat'tan 8.218, Yozgat'tan 1.635 ve Sivas'tan 7.539 kişi olmak üzere Samsun mıntıkası dâhilinden toplam 51.784 Rum mübadeleye tâbi tutularak gönderilmiştir[44].

Türkiye'ye göç ettirilen mübadillerden Samsun, Amasya, Tokat ve Ordu'ya iskân edilecekler Samsun'a; Giresun ve Karahisar-ı Şarki'ye iskân edilecekler de Trabzon'a gönderilmişlerdir[45]. Dâhiliye Vekili ve Mübadele Vekâleti Vekili Recep Bey'in Meclis'e sunduğu bilgiye göre, Kasım 1924 tarihine kadar Türkiye'ye 390.737 mübadil gelmiş, bunların 38.076'sı Samsun'dan hareketle Orta Karadeniz'e iskân edilmiş, 16.806'sı da Samsun'da iskân edilmeyi bekliyordu[46]. Bu sırada Drama-Kavala'dan 30.000 tütüncü Samsun'a; Kayalar, Karaferye, Vodine, Katrin, Alasonya, Lankaza, Demirhisar, Yenicevardar, Karacaabâd'dan 3.000 tütüncü Amasya'ya; 25.000 çiftçi-bağcı Tokat'a gelmişti[47]. 1923–1933 yılları arasında 6.141 kişinin Amasya'ya, 1.679 kişinin Ordu'ya, 1.325 kişinin Giresun'a, 6.209 kişinin Tokat'a, 5.617 kişinin Şebinkarahisar'a, 12.742 kişinin de Samsun'a olmak üzere toplam 33.713 kişinin Orta Karadeniz Bölgesine iskân edildiği kayıtlara yansımıştır[48]. Netice olarak, mübadele döneminde Orta Karadeniz Bölgesinden ne kadar Gayrimüslim nüfusun göç ettiği, onların yerlerine ne kadar Müslüman nüfusun geldiği kesin olarak tespit edilememekle birlikte, bölgenin tamamen Türkleştiği bilinmektedir.

5. İşçi Göçleri (İç ve Dış Göçler)

Türk-Yunan mübadelesinden sonra, daha önce Türkiye'ye göç etmiş olan Kırım, Kafkasya ve özellikle Balkan göçmenlerinin geride bıraktıkları akrabalarının Türkiye'ye akışı yer yer devam etmişse de, siyasî göçler büyük ölçüde 1930'larda durmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın bütün dünyada meydana getirdiği iktisadî bunalım Türkiye'yi de etkisi altına almış, bundan sonra Türkiye'de kırsaldan kente iç göçler başlamıştır[49]. Ayrıca Cumhuriyet Devri'nde Türkiye'de yapılan sosyal ve ekonomik reformlarla halkın refah düzeyi yükselmiş,

[43] *Lozan Barış Konferansı*; *Tutanaklar- Belgeler*, VIII, (Çeviren: Seha L. Meray), YKY, Ankara 1993, s. 82, Madde: 2.

[44] İpek, *a.g.e*, s. 7; *Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı: Göç (1919–1923)*, (Türkçe Basımı Derleyen: Herkül Milas, Yunancadan Çev: Damla Demirözü) Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001, 294 s.

[45] *Haber* (Gazetesi), 24 Nisan 1340, nr. 30; *İkdam* (Gazetesi), 25 Ağustos 1924, Nr. 9829'dan naklen bkz. İpek, *a.g.e,* s. 65.

[46] Diğer muhacirlerden 73.502'si Trakya'ya, 35.332'si İstanbul'a, 26.578'i İzmit'e, 38.925'i Karesi'ye, 26.204'ü Bursa'ya, 62.524'ü İzmir'e, 6.179'u Antalya'ya, 29.189'u Konya'ya, 20.856'sı Adana'ya, 1.100'ü Erzincan'a iskân edilmiş, 15.700'ü de iskân edilmek için bekliyordu. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, C. XIII, Ankara 1975, s. 451; İpek, *a.g.e*, s. 65.

[47] İpek, *a.g.e*, s. 42; Tablo: 1.

[48] İpek, *a.g.e*, 70-90.

[49] Türkiye genelindeki iç göç hareketleri için bkz. Meryem Demirci - Belma Sunar, "Nüfus Sayımları ile Derlenen İçgöç Bilgisinin Değerlendirilmesi", Konferans– *Türkiye'de İçgöç*, (Bolu-Gerede, 6–8 Haziran 1997), Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1998, s. 125–151, Ek: 1, 2, 3, 4.

salgın hastalıklardan toplu ölümler önlenmiş ve nüfus artışı teşvik edilmişti. Nüfus artışı ve tarımda makinalaşma, 1940'larda zaten tarım alanları sınırlı olan Orta Karadeniz Bölgesinde de işsizliğe sebep olmuştur[50]. Söz konusu yıllarda bölge nüfusunu geçindirecek iş alanlarının yaratılamaması sebebiyle tüm Orta Karadeniz Bölgesinin kırsalından, iş imkânlarının daha fazla olduğu bölgelere nüfus akışı başlamıştır. Zamanla fındık üretiminin artırılması, çay üretiminin devreye sokulması da -bu ürünler mevsimlik bakım istemesinden dolayı- göçü durduramamıştır.

Göçler, ilk zamanlar (1950'li yıllar) bazı il merkezleri ile verimli ovaları bulunan -iç bölümde- Tokat, Turhal, Niksar ve Amasya'ya, kıyı bölümde ise, iki tarafında Çarşamba ve Bafra ovaları bulunan Samsun'a olmuştur. Ancak bu yıllarda bölgesel sanayi ve ticaret, işgücü fazlasına istihdam sağlayacak düzeyde olmadığından göçler bölge dışına kaymıştır. Öyle ki, 1970'li yıllara gelindiğinde Orta Karadeniz Bölgesi nüfusunun ortalama % 10,84'ü başka illere göç etmişti (Tablo II)[51]. Devlet Planlama Teşkilatı'nın istatistiklerine göre bölgede göçler 1990'lı yıllara kadar %0 25,71 ile %0 57,24 arasında değişen oranlarda sürmüştür[52]. Orta Karadeniz Bölgesi'nden bölge dışına göçler -Türkiye dâhiline- başta İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli ve Bursa olmak üzere sanayileşmiş bölgelere, ülke dışına da 1960'lı yıllardan itibaren Batı Avrupa ülkelerine, özellikle Federal Almanya'ya yapılmıştır[53]. Meselâ 1975 yılına kadar resmi yolla; Ordu'dan 7.665 kişi, Tokat'tan 4.000 kişi Batı Avrupa ülkelerine göç etmiştir[54].

TABLO II: 1965–1970 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE İLLER ARASI GÖÇLER

İller	1965 Nüfusu	1970 Nüfusu	İç Göç	Dış Göç	Net Göç	Net Göç Oranı (%)
Amasya	285.729	307.025	23.340	47.420	-24.080	8,43
Giresun	428.015	451.679	29.002	40.036	-11.034	2,58
0rdu	543.863	608.721	35.735	47.397	-11.662	2,15
Samsun	755.946	821.183	34.342	100.778	-66.436	8,79
Tokat	495.352	540.855	16.281	39.106	-22.825	4,61
Toplam	2.508.905	2.729.463	138.700	272.074	- 136.037	-
1970 Yılında İç, Dış ve Net Göç Oranları			**% 5,53**	**% 10,84**	**% 5,42**	**% 5,31**

[50] Türkiye'de Nüfus, İstihdam ve İşsizlik 1950–88 için bkz. Philip L. Martin, *Bitmeyen Öykü: Batı Avrupa'ya Türk İşçi Göçü* -Özellikle Fedaral Alman Cumhuriyeti'ne, Pelin Ofset, Ankara 1991, s. 133-134; Tablo A

[51] Orta Karadeniz bölgesi nüfusunun Giresun'da 1950'de % 13'ü, 1965'te % 20'si ("Giresun", *Yurt,* V, s. 3156); Ordu'da 1965'te % 10'u, 1975'te % 21,2'si ("Ordu", *Yurt*, IX, s. 6301); Amasya'da 1965–70 arası % 8,1 ("Amasya", *Yurt*, I, s. 462); Tokat'ta 1965–70 arasında % 17'si ("Tokat", *Yurt*, X, s. 7122); Samsun'da 1965–1970 arasında % 8,4 ("Samsun", *Yurt*, IX, s. 6615)'ü bölge dışına göç etmiştir.

[52] 1970-75 yıllarında; Ordu: %0 -47,04, Amasya: %0 -57,24; 1975-80 yıllarında; Tokat: %0 -27,35; Ordu: %0 -29,86; Giresun: %0 -37,11; 1980-85 yıllarında Tokat: %0 -25,71; Amasya: -29,82; Ordu: %0 -32,76; Giresun: %0 -40,61. Bkz. *Türkiye'de İç Göçler ve Göç Edenlerin Sosyo-Ekonomik Nitelikleri* (DPT) (Haz.: Tuncer Kocaman- Sema Bayazıt), Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü, Haziran 1993, s. 12; Tablo: 3.

[53] Federal Almanya'da; 1960 yılında: 2700 kişi, 1970'te: 469.200 kişi, 1975: 1.077.100 kişi, 1980'de: 1.462.100 kişi, 1985'te: 1.400.400 kişi, 1990'da: 1.694.649 kişi, 1995'de: 2.014.311 kişi. Bkz. Nermin Abadan -Unat, *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2002., s. 39–59.

[54] "Ordu", *Yurt*, IX, s. 6301; "Tokat", *Yurt*, X, s. 7122.

Orta Karadeniz Bölgesinden bölge ve ülke dışına göçler olurken, çevre illerden de Orta Karadeniz Bölgesine yakın bölge göçleri yaşanmıştır. Rize, Trabzon ve Gümüşhane'den Giresun, Ordu ve Samsun'a; Sivas, Çorum ve Sinop'tan da Tokat, Amasya ve Samsun'a göçler olmuştur[55]. Orta Karadeniz Bölgesi 1970'lerde nüfusunun % 5,53'ü oranında (Tablo II) dışarıdan göç almıştır. 1980'li yıllarda bölgenin en fazla göç verdiği illerden geri göç almaya başlaması, bölge insanının emeklilik sonrası tekrar memleketlerinde yaşamayı tercih ettiklerini göstermektedir[56]. Her şeye rağmen bölgenin dışarıdan aldığı göç, dışa verdiğinin yarısı kadardır. Dolayısıyla bölge her yıl artan nüfusunun ancak üçte birini kendisi istihdam edebilmektedir.

Yapılan istatistikler bölge içi göçlerin bölge nüfusunu dengeleyici bir hareketlilik sağladığını göstermektedir. 1980–1985 yıllarına ait verilerin gösterilebildiği DPT istatistiklerine göre, *Giresun*; Ordu (1279 kişi) ve Samsun'dan (676 kişi), *Ordu*; Giresun (1057 kişi) ve Samsun'dan (1061 kişi), *Amasya*; Samsun (2240 kişi) ve Tokat'tan (1215 kişi); *Tokat*; Amasya (1394 kişi) ve Samsun'dan (1073 kişi); *Samsun* da; Amasya (1831 kişi), Giresun (1082 kişi), Ordu (2807 kişi) ve Tokat'tan (1187 kişi) sürekli önemli miktarda göçler almıştır (Ek 1/Tablo III)[57]. Son yıllarda ihtiyaç hâsıl olması üzerine, İç Karadeniz Bölümünde Turhal, Zile ve Niksar ovaları ile Kıyı Karadeniz Bölümüne mevsimlik tarım işçileri getirilmektedir.

SONUÇ

Orta Karadeniz Bölgesinde "sınırları belli olmayan devletler dönemi"nde görülen göçler, eski çağ kavimlerinin hareketlilik özelliklerini yansıtan bir görünüm arz etmektedir. Bölge Anadolu kıtasının bir parçası olarak sürekli dışarıdan gelen kavimlerin işgaline uğramış, yeni gelen kavimler ya eskileri yerlerinden etmiş ya da eski veya yeni küçük kitleler büyük kitlelerin içinde eriyip gitmişlerdir. Türklerin Orta Karadeniz Bölgesini ele geçirmeleriyle başlayan ve bu bölgedeki Hıristiyan Rum ve Ermenilerle iç içe geçen hayatlarının Lozan Anlaşmasına (1923) kadar sürdüğü bilinmektedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye'ye göç eden Kırım'dan Tatarların, Kafkasya'dan Nogay, Abhaz, Çerkez, Acar, Çeçen, Dağıstanlı, Gürcü ve Kalpakların; Balkanlar'dan göç eden Türk, Arnavut, Boşnak, Pomak ve Giritlilerin bir kısmı Orta Karadeniz Bölgesine iskân edilmişlerdi. Göç esnasında Rumelili, Kırımlı veya Kafkasyalı Müslüman halkların mâruz kaldıkları feci muâmeleler, onların Müslüman-Osmanlı bilincini kuvvetlendirmiştir. Aslında yakın dönemde din ve milliyet ayrımından dolayı yaşanan göçler, Osmanlı Devletinde; Tatar, Çerkez, Boşnak, Giritli gibi dar çerçeveli yerel kimliklerin üstünde ve tarihi İslâm ve cemaat kimliğinin ötesinde, çok daha geniş modern ve siyasî anlamlı "millî" Müslüman-Türk kimliği ve benliğinin doğmasına yol açmıştır. Yerli halkla göçmenlerin Osmanlı kültürünü paylaşmalarından dolayı kaynaşmaları kolay oluştur. Devlet seviyesinde Türkçe konuşan fakat kendi aile ve toplulukları içinde mahallî lehçelerini konuşan bu insanlar, yerli halkla veya kendilerinden daha önce gelmiş göçmenlerle kaynaşarak yeni bir millet oluşturmuştur. Bu millet, daha önce Osmanlı idaresinde yaşamış farklı Müslüman etnik ve dil gruplarından oluşan, fakat bu farkın üstünde yeni bir kimliğe sahip

[55] DPT, s. 60-61, 68-69, 76-79,80-81.

[56] DPT, aynı sayfalar.

[57] Türkiye'de 1965- 1985 yılları arasında göçler için bkz. DPT, *a.g.e,* s. 42–125.

olan modern Türk milletidir. Kemal H. Karpat (2003: 8) bu oluşum için şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"*Göçler her şeyden evvel evlenmeler yoluyla veya başka şekillerde toplumların karışmasını sağlar. Böylece çeşitli renklerde biyolojik, kültürel ve psikolojik yapılardaki insan grupları birbirlerine karışma imkânına sahip olurlar. Bu olay her gün tüm dünyada yaşanmaktadır. Göç eden ve göç kabul eden toplumları birbirlerinden ayıran dinî, kültürel ve sosyal farkların bulunmadığı yerlerde karışım daha geniş ve hızlı olur. Din ve ırk farklılıklarının olmadığı yerlerde –ki Osmanlı Devleti Müslümanları buna en iyi örnektir- yerli ve göçmen kaynaşması hızlı olur. Bu karışım ve kaynaşma siyasî, ekonomik ve kültürel faktörlerin de etkisinde kalırsa yeni bir toplum yaratacak niteliklere ulaşır*".

Şu halde, ortak bir aile yapısına, hukukuna ve Osmanlı siyasî kültürüne sahip olmak, göçmenlerle Anadolu'da yaşayan halkların birbirine kaynaşmalarını kolaylaştırmıştır. Gerçekten de Osmanlı'daki ortak aile anlayışı, bir Boşnak'ın bir Türk'le, Çerkez'in Kürt'le, Giritlinin (çoğu Rum kökenli) Laz'la, Pomak'ın Arnavut'la evlenmelerine imkân vermiştir. Bu şekilde yapılan evliliklerden doğan çocuklar babalarının kökenini unutmamışlar; bununla beraber ilk kuşak kendisini, **Müslüman-Osmanlı**, ikinci kuşak **Müslüman-Türk** ve nihâyet üçüncüsü **Türk** olarak görmüştür. Elbette ki, aile düzenini ve geleneklerini etkileyen yerel âdetler ve davranışlar vardır, fakat bunlar temel aile düzenini değiştirmez. İşte Türkiye'nin "Temelleri"ni yeni oluşan bu toplumsal yapının içinde, yâni Türkiye'nin tarihî ve kültürel birikimlerinin içinde aramak gerekmektedir. Orta Karadeniz Bölgesi İnsanı iktisadî sebeplerle İkinci Dünya Savaşı yıllarından itibaren Türkiye'nin her tarafına, özellikle sanayileşmiş bölgelere; 1960'lı yıllardan itibaren de Batı Avrupa ülkelerine, özellikle Federal Almanya'ya göç etmiştir. Bu göçlerle birlikte yerel özelliklerini de, yeni doğal çevrelerine taşımışlardır. Şimdi Orta Karadeniz İnsanı, az ya da çok Türkiye'nin her yerindedir.

KAYNAKÇA

A) Arşiv Belgeleri (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri: BOA)

BOA, *İrade*, Meclis-i Mahsus, nu: 2743; 2786.

BOA, *İrade, Dâhiliye,* nu: 13; 15; 25; 74289; 79703.

BOA, *Yıldız*, Mütenevvi, nu: 3/116; Resmî, nu: 114/25.

BOA, 14.Za.1276, MKT. NZD. nu. 314/9; 329/101.

BOA, 24.Ra.1321, MKT. MHM. nu: 523/1.

BOA. 14.C.1319, Y.PRK. ASK. nu: 175/30.

BOA, *Meclis-i Vükelâ Mazbatası*, Defter: 25, Belge: 66; 198/163.

BOA. *Meclis-i Vükelâ Müzakeratına Mahsus Zabıtnâme*, 15 Recep 333/17 Mayıs 331/30 Mayıs 1915; *Takvim-i Vakâyi Gazetesi,* 19 Mayıs 1311 (1 Haziran 1915) Kanun 27 Mayıs 1915; 16 B. 1333/30 Mayıs 1915.

BOA*, Mühimme Defteri*, nr. 61, s. 14, hk. 46; s. 80, hk. 199; s. 89, hk. 217; s. 127, hk. 309.

B) Yayınlanmış Belgeler ve Eserler

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, c. XIII, Ankara 1975, s. 451.

Lozan Barış Konferansı; *Tutanaklar- Belgeler*, VIII, (Çeviren: Seha L. Meray), YKY, Ankara 1993, s. 82, Madde: 2.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Matbaa-i Âmire, Dersaâdet 1895.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Dersaâdet 1325.

C) Araştırmalar (Kitap ve Makaleler)

Abadan-Unat, Nermin (2002), *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*: İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını.

Acun, Fatma (Baskıda), *Karahisar-ı Şarkî ve Koyunhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi(1485–1569)* –Sistem Yaklaşımıyla Bir Analiz, Ankara: TTK.

Ağaoğlu, H. Yıldırım (2001), *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makûs Talihi: Göç*, İstanbul: Kum Saati.

Akdağ, Mustafa (1995), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celalî İsyanları*, İstanbul: Cem Yayınevi.

Akurgal, Ekrem (1998), *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.

Arslan, Hüseyin (2001), 16. *Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Aşıkpaşa-zâde, (1993), *Âşık Paşaoğlu Tarihi*, (Haz.: Atsız), İstanbul: MEB.

Atalay, İbrahim -Kenan Mortan, (2003), *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, 2. Baskı, İstanbul: İnkılâp.

Bean, George E. (1997), *Eskiçağda Ege Bölgesi*, (Çev. İnci Delemen), İstanbul: Arıon Yayınevi.

Bıyıkoğlu, Tevfik (1987), *Trakya'da Millî Mücadele*, I, Ankara: TTK.

Bice, Hayati (1991), *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara: Emel Matbaası.

Butbay, Mustafa (1990), *Kafkasya Hatıraları*, (Haz. A. Cevdet Canbulat), Ankara: TTK.

Demirci, Meryem - Belma Sunar (1997), "Nüfus Sayımları ile Derlenen İçgöç Bilgisinin Değerlendirilmesi", Konferans– *Türkiye'de İçgöç*, (Bolu-Gerede, 6–8 Haziran 1997), İstanbul: Tarih Vakfı Yayını.

Erkan, Süleyman (1996), *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878–1908)*, Trabzon: KTÜ Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını.

Griswold, William J. (2001), *Anadolu'da Büyük İsyan 1591–1611*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Halaçoğlu, Ahmet (1994), *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912–13)*, Ankara: TTK.

İpek, Nedim (1994), *Rumeli`den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara: TTK.

_____ (2000), *Mübadele ve Samsun*, Ankara: TTK,

Karpat, Kemal H. (2003), *Osmanlı Nüfusu (1830–1914*), Demografik ve Sosyal Özellikleri, İstanbul: Step Ajans,

Kınalı, Firuzan (1991), *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara: TTK

Lloyd, Seton (1997), *Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Ender Varinlioğlu), Ankara: Tübitak.

Kocaman, Tuncer-Sema Bayazıt (1993), *Türkiye'de İç Göçler ve Göç Edenlerin Sosyo-Ekonomik Nitelikleri*, Ankara: Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü.

Martin, Philip L. (1991), *Bitmeyen Öykü*: *Batı Avrupa'ya Türk İşçi Göçü -Özellikle Federal Alman Cumhuriyeti'ne*, Ankara: Pelin Ofset.

McCarthy, Justin (1998), *Ölüm ve Sürgün*, 3. Baskı, İstanbul: İnkılâp

_____ (2005), *Ermeni Sorunu Gerçeği* – Konferans, Ankara: TBMM Basımevi.

Milas, Herkül (2001), *Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı: Göç (1919–1923),* (Çev.: Damla Demirözü), İstanbul: Küçük Asya Araştırmaları Merkezi.

Öz, Mehmet (1999), *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara: TTK,

Özel, Oktay (1993), *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in Rural Anatolia: A Case Study of Amasya (1576–1642)*, (Ph. D. Thesis, University of Manchester: Department of Middle Eastern Studies).

_____ (2003), "Çürüksulu Ali Paşa ve Ailesi Üzerine Biyografik Notlar", *Kebikeç*, Sayı: 16.

Saydam, Abdullah (1997), *Kırım ve Kafkasya Göçleri* (1856–1876), Ankara: TTK.

Strabon, (1987), *Coğrafya, Anadolu* (Kitap: XII, XIII, XIV), (Çeviren: Adnan Pekman) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Sümer, Faruk (1970), "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara: TTK.

_____ (1976), *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*, Ankara: Güven Matbaası.

_____ (1999), *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilâtı, Destanları,* 5. Baskı, İstanbul: Türk

Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Şimşir, Bilâl (1976), *Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

_____ (1985), "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu", *Bulgaristan'da Türk Varlığı* (*Bildiriler -7 Haziran 1985*) I, Ankara.

Şimşirgil, Ahmet (1990), *Osmanlı Taşra Teşkilâtı'nda Tokat (1455–1574)*, İstanbul: (Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Turan, Osman (1984), *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul: Nakışlar Yayınevi.

Yediyıldız, Bahaeddin (1995), *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara: Sanem Matbaası.

Yinanç, M. Halil (1944), *Türkiye Tarihi - Selçuklular Devri*, İstanbul: Bürhaneddin Matbaası.

D) Ansiklopedi Maddeleri

Enciclopedia Britanica, v. 15, p. 421–427.

Yurt Ansiklopedisi; "Amasya" I; "Giresun", V; "Ordu", IX; "Samsun", IX; "Tokat", X

İslam Ansiklopedisi (MEB), "Tokat", *İA*, XII/I, (Yazar: M. Tayyib Gökbilgin).

İslâm Ansiklopedisi (TDV) "Giresun", *DİA*, XIV, (Yazar: Feridun Emecen).

OKB İlleri		Amasya		Giresun		Ordu		Samsun		Tokat	
Sıra	İller	Verdiği	Aldığı	Verdiği	Aldığı	Aldığı	Verdiği	Aldığı	Verdiği	Aldığı	Verdiği
1	Adana	254	171	192	308	329	276	489	465	265	282
2	Adıyaman	62	72	28	88	80	59	77	62	133	94
3	Afyon	158	93	52	75	100	97	176	178	155	147
4	Ağrı	105	124	74	110	135	116	181	190	132	121
5	Amasya	0	0	89	166	322	323	2240	1831	1215	1394
6	Ankara	3510	1925	1585	1245	3587	1917	4974	3666	3709	1751
7	Antalya	193	129	154	130	378	148	438	233	416	175
8	Artvin	209	136	147	165	162	150	295	585	55	113
9	Aydın	116	87	128	99	182	118	423	201	236	110
10	Balıkesir	542	352	204	121	326	236	372	305	255	175
11	Bilecik	50	44	56	34	69	25	125	83	68	35
12	Bingöl	19	50	58	30	103	51	71	49	33	48
13	Bitlis	61	41	46	36	92	36	99	107	58	55
14	Bolu	134	120	573	208	343	172	307	258	167	97
15	Burdur	58	63	35	35	52	49	89	88	62	84
16	Bursa	697	240	1843	306	690	225	3132	763	824	201
17	Çanakkale	158	74	102	104	201	170	256	259	159	111
18	Çankırı	63	85	75	40	96	39	176	89	102	59
19	Çorum	1084	1117	119	112	204	159	633	822	306	366
20	Denizli	112	139	76	74	152	97	180	248	190	140
21	Diyarbakır	149	157	118	102	190	193	349	305	129	120
22	Edirne	152	170	230	117	573	333	327	222	398	525
23	Elazığ	124	96	92	118	153	85	193	266	131	104
24	Erzincan	150	123	121	91	132	107	221	238	213	217
25	Erzurum	191	331	267	434	262	329	323	864	304	462
26	Eskişehir	442	246	128	114	268	129	381	449	244	206
27	Gaziantep	139	73	141	99	204	128	193	226	168	181
28	Giresun	166	89	0	0	1279	1057	676	1082	146	265
29	Gümüşhane	67	95	396	463	168	181	201	724	107	108
30	Hakkâri	21	21	30	21	59	34	56	52	78	32
31	Hatay	165	129	161	188	207	165	261	267	148	203
32	Isparta	58	70	55	93	94	93	123	117	87	112
33	İçel	196	102	88	99	208	145	402	192	264	160
34	İstanbul	7755	1991	23535	7532	19852	5354	17767	6063	16616	4693
35	İzmir	1766	787	638	463	1244	616	1562	967	2180	754
36	Kars	134	239	142	178	184	234	281	472	154	257
37	Kastamonu	191	223	142	105	254	162	710	456	162	111
38	Kayseri	309	245	155	120	317	246	279	294	443	303
39	Kırklareli	175	103	203	102	265	129	272	189	154	98
40	Kırşehir	56	57	57	44	133	62	185	130	108	54
41	Kocaeli	524	151	2087	361	1077	359	1499	547	974	216
42	Konya	437	312	278	226	372	318	483	433	485	293

43	Kütahya	186	97	98	66	118	63	222	184	128	115
44	Malatya	166	149	104	119	202	182	240	262	194	172
45	Manisa	175	109	131	112	272	216	278	262	231	121
46	K.Maraş	137	70	175	184	165	165	166	181	175	91
47	Mardin	105	61	67	76	157	111	166	134	186	130
48	Muğla	134	62	64	63	197	97	205	116	203	72
49	Muş	85	74	50	78	86	85	137	85	133	113
50	Nevşehir	109	68	60	45	140	71	226	98	175	61
51	Niğde	101	86	56	68	92	101	159	145	155	83
52	Ordu	323	322	1057	1279	0	0	1746	2807	332	841
53	Rize	134	112	448	461	992	370	772	1348	96	87
54	Sakarya	179	78	789	222	842	185	401	276	290	119
55	Samsun	1831	2240	1082	676	2807	1746	0	0	1187	1073
56	Siirt	71	62	73	71	156	111	150	192	116	92
57	Sinop	132	106	92	80	180	128	913	923	95	79
58	Sivas	336	316	500	719	354	288	777	845	1463	2143
59	Tekirdağ	204	96	162	127	589	225	578	243	353	160
60	Tokat	1394	1215	265	146	841	332	1073	1187	0	0
61	Trabzon	163	261	1039	1066	756	485	1406	2867	104	153
62	Tunceli	36	191	57	86	66	72	103	83	46	84
63	Şanlıurfa	123	120	103	79	176	133	268	166	188	146
64	Uşak	43	37	25	33	63	80	85	79	89	50
65	Van	82	69	82	152	110	145	188	136	103	119
66	Zongulda k	169	108	76	64	150	96	289	320	444	697
67	Yozgat	189	115	562	1334	537	507	371	711	123	227
	Bilinmey en	12	46	1	11	0	28	3	52	2	29
	Toplam	**27.57 1**	**17.14 2**	**41.91 8**	**21.97 3**	**45.14 6**	**20.94 4**	**52.39 9**	**38.73 9**	**38.84 4**	**22.08 9**
	Net Göçler	**-10.429**		**-19.945**		**-24.202**		**-13.660**		**16.755**	
	Verilen Göçlerin Toplamı								**205.878**		
	Alınan Göçlerin Toplamı								**120.887**		
	OKB İllerinin Kaybettiği Net Nüfusun Toplamı								**-84991**		

ŞAHIN MÜRİDLERİ: DOĞU VE ORTA KARADENİZ ÇEPNİLERİ**

Sadullah GÜLTEN*

Giriş

Malazgirt Savaş'ından sonra Anadolu'ya gelerek muhtelif yerlere dağılan Çepniler, Anadolu'nun Türkleşmesindeki aktif rollerinin yanında Anadolu'nun dinî hayatı üzerinde de oldukça etkili olmuşlardır. Selçuklulara karşı 1240 tarihindeki Türkmen babalarının önderliğinde gerçekleşen Babaî isyanın ön safında yer aldıkları gibi[1] Babaî geleneğine mensup Hacı Bektaş Velî ve Sarı Saltık'ın Çepni beylerinden olduklarına yönelik ciddi karineler mevcuttur. Şu veya bu sebepten isyana katılmayan Bektaşî tarikatının kurucusu Hacı Bektaş Velî Çepnilerin yaşadığı Sulucakarahöyük'e yerleşmiştir[2]. Onun Çepnilere bağlı Bektaşlı ya da Hünkarlı isimli oymakların reisi olduğu yönünde iddialar vardır[3]. Yine Türkmenlerin hayatında Hacı Bektaş Velî'den sonra belki de en etkili isimlerden biri olan Sarı Saltık'ın Çepni beylerinden olma ihtimali kuvvetlidir[4]. O, Çepnilerden bir kısmını Sinop üzerinden Kırım'a oradan da Balkanlara götürmüştür. Nitekim Kuzey Bulgaristan, Dobruca ve Deliorman çevresindeki Çepnilerin ağırlıklı olması bu durumun bir yansımasıdır.

Hacı Bektaş Velî'nin hayatının ve kerametlerinin anlatıldığı vilayetnamede en sadık müridlerinden biri olarak geçen Güvenç Abdal'ın adına merkezi Gümüşhane'nin Kürtün ilçesine bağlı Taşlıca köyü olan bir Alevî ocağı kurulmuştur. Tarihi bir değeri yoksa da Güvenç Abdal'ın buradaki Çepnileri irşat etmesi için Hacı Bektaş Velî tarafından gönderildiği iddia edilmektedir. Her ne kadar Güvenç Abdal'ın Hacı Bektaş Velî tarafından bölgeye gönderildiğine yönelik iddianın tarihi karşılığı yoksa da onun adına bölgede bir Alevi ocağının kurulmuş olması, buradaki Çepnilerin dini inançları hakkında önemli bir ipucu verir. Nitekim ilerleyen sayfalarda bahsedileceği üzere Çepnilerden önemli bir kısmı Safevî tarikatının en ateşli taraftarları arasında yer alır. Şeyh Cüneyd'le birlikte Trabzon'u kuşattıkları gibi torunu Şah İsmail'in Safevî Devleti'ni kurmasına destek vermişlerdir.

Çepnilerin bazılarının Safevî taraftarı yani Kızılbaş olması Osmanlılar tarafından yalancı, hırsız, ahlaksız ve sapkın olarak tanımlanmalarına sebep olmuştur[5]. Trabzonlu Mehmet Âşık, Trabzon'un batı ve güne-

** *Orta Karadeniz'de Türk İskanı Bayramlı/Hacıemiroğulları Beyliği ve Mirası Çalıştayı'nda sunulmuş ve* "Orta Karadeniz'de Türk İskanı Bayramlı/Hacıemiroğulları Beyliği" adlı çalışmada kitap bölümü olarak yayınlanmıştır.

* Prof. Dr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi, sadullah-gulten@hotmail.com

[1] A. Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, İstanbul 2000, s. 131.

[2] *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî Vilayetnâmesi*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1958, s. 26.

[3] Harun Yıldız, *Geleneksel Algıdan Gerçekliğe Hacı Bektaş Veli Tarihsel Bir Yaklaşım*, Çizgi Kitabevi, Ankara 2019, s. 116-117.

[4] M. Fuat Köprülü, "Oğuz Etimolojisine Dair Tarihî Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, C. I, İstanbul 1925, s. 66; A. Yaşar Ocak, *Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü: Sarı Saltık*, Ankara 2002.

[5] İréne Beldiceanu-Streinherr, "Osmanlı Tapu-Tahrir Defterleri Işığında Bektaşiler (XV.-XVI. Yüzyıllar)", çev. İzzet Çıvgın,

yinin Çepni Dağları adıyla anıldığını belirtirken, tuhaf bir Türkçe kullanan Çepnileri suretten İslâm görünmelerine rağmen *bir alay rafizi-i bî-dindür* diye tanımlar. Ayrıca onları *şah-ı revafız-ı haşa uluhiyetten dûn mertebe üzre* ifadesiyle anlatarak, İran şahlarına mabut gibi taptıklarını belirtir[6]. Trabzonlu Mehmet Âşık'ın verdiği bilgiler Çepnilerden bazılarının Safevî taraftarı olduklarını kuşkuya yer bırakmayacak şekilde gösterse de onların Safevî şeyhlerine ne zaman bağlandıkları konusunda net bilgiler mevcut değildir. Fakat 1447 yılında Erdebil'den kovulan Safevî şeyhi Cüneyd'in Anadolu'nun muhtelif yerlerini dolaştıktan sonra gittiği Halep'ten Memlüklerin baskısı yüzünden ayrılmak zorunda kaldığında yönünü kuzeye çevirerek Halep'e yaklaşık 800 km. mesafedeki Giresun-Ordu hattına gelmesi, Çepniler ve şeyhler arasındaki ilişkinin tarihsel kökenine dair bazı ipuçları verir. O, 1453-1456 tarihleri arasında üç yıl boyunca bölgede kalmış ve bu sırada etrafında kalabalık bir mürit toplamıştır. Onlardan aldığı destekle de Trabzon'u kuşatmıştır.

Şeyh Cüneyd ve *Cemaat-i Alevî gayr-ez Ahundât*

Şeyh Cüneyd'in Ordu-Giresun hattına gelişini ve bölgedeki faaliyetlerini tesadüfle açıklamak mümkün değildir. Özellikle tarikatın kurucusu Şeyh Safiyüddin'den itibaren tarikatın geniş bir halife ağına sahip olması Cüneyd'in bölgeye gelişinde bölgede yaşayan halifelerin etkisini düşündürmektedir. Daha tarikatın kurucusu Şeyh Safiyüddin Erdebilî (1252-1334) zamanında Safevî tarikatının Azerbaycan, İran, Suriye, Anadolu ve hatta Türkistan ve Hindistan'a kadar geniş bir sahaya ulaşmasında 2.000 civarındaki halifenin faaliyetleri yadsınamaz[7]. Şeyh Cüneyd de Anadolu'nun pek çok yerine halifeler göndermiştir. Örneğin Safevî taraftarlığıyla ünlü Tekelilerin irşadı için Hasan Halife'ye hem Cüneyd hem de oğlu Haydar halifelik beratı vermişlerdir. Osmanlıların Şeytankulu dedikleri Hasan Halife'nin oğlu Şahkulu ise babasının gayretleriyle oluşan kitlenin de desteğini alarak büyük bir isyan başlatmıştır. Safevî Devleti'nin kurulmasından hemen sonra görevi halifeler yetiştirip bunların atamalarını yapmak olan *halifetü'l-hulefâlık* ismiyle bir kurumunun ihdas edildiği bilinmektedir. Dolayısıyla Karadeniz bölgesinde de Safevî tarikatının halifelerinin olması hiç de uzak bir ihtimal değildir. İşte bu noktada aşağıda tartışılacağı üzere her ne kadar farklı okumalar da teklif edilse de, Çepnilerle meskûn olan Ordu kazasının merkezinde yaşayan *Alevî* cemaati ve onlarla birlikte kaydedilen *ahundât* isimli grup dikkat çekicidir. Onların varlığı Çepnilerin Safevî tarikatına bağlanma sürecine dair bazı değerlendirmeler yapmamıza imkân verir.

Şeyh Cüneyd ve Çepnilerin arasındaki ilişkinin başlama süreci kısaca şöyledir: Şeyh İbrahim'in 1447'de ölümünden sonra oğlu Cüneyd ile kardeşi Cafer arasında tarikatın şeyhliği problem haline gelmiş Cüneyd'in militan Şiîliğe ait marjinal fikirler taşıması nedeniyle amcası Cafer şeyhliği ona bırakmak istememiştir. Şeyh Cüneyd'in devlet kurma düşüncesi amcası Cafer tarafından Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'a (1437-1468) iletilir. Bu gelişmelerden tedirgin olan Cihanşah ise Şeyh Cafer'e bir mektup yazarak Cüneyd'i tekkeden uzaklaştırmasını ister. Ayrıca Cüneyd'e de tehdit dolu bir mektup göndererek ondan müritlerini dağıtmasını, aksi

Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi, S. 3, Yıl 2010, s. 157.

[6] Mahmut Ak, *Menazırü'l-Avâlim (Tahlil-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997, s. 405.

[7] Sadullah Gülten, *Osmanlı-Safevî Kıskacında Kızılbaşlar*, İstanbul 2022, s. 24.

takdirde onu ve adamlarını yok edeceğini bildirir[8]. Şeyh Cüneyd amcası Cafer ve Karakoyunlu Cihanşah'ın tehdidi karşısında Erdebil'i terk etmek zorunda kalır. İlk olarak Osmanlı topraklarına gelse de Cüneyd'in devlet kurma fikrinde olduğu Cihanşah gibi II. Murad'ın da dikkatini çeker ve bu yüzden *Bir tahtta iki padişah olmaz diyerek* isteğini reddedip kendisine iki yüz altın, müritlerine de bin akçe göndererek, Osmanlı topraklarını terk etmesini emreder[9].

Bu emir üzerine henüz Osmanlı hâkimiyetine girmemiş olan Karamanoğullarının idaresindeki Konya'ya giderek Sadreddin Konevî'nin zaviyesine misafir olur[10]. Zaviye şeyhi Şeyh Abdüllatif'le buluşmasında iki şeyh arasında kavgaya varan bir tartışma yaşanır[11]. Konya'da daha fazla kalamayacağını anlayan şeyh, taraftarı olan Varsakların yaşadığı Taşeli'ne gitmek üzere buradan ayrılır. Peşini bırakmayan Şeyh Abdüllatif, Karaman beyi İbrahim'e mektup yazarak Cüneyd'in bir sûfî değil şeriatı bozmak ve *evlâd-ı resûllük* davası ile devlet kurma amacını taşıyan bir kişi olduğunu anlatarak yakalanmasını ister. Durumdan haberdar olan Cüneyd, müritlerinden bazılarıyla birlikte kaçıp Halep ve Dulkadirli Türkmenlerinin kışlak sahası olan Halep taraflarına gider[12]. Bu sırada etrafına pek çok kişi toplandığı gibi 1416 tarihinde Osmanlılara karşı isyan eden Şeyh Bedreddin'in takipçileri de Cüneyd'in Anadolu'daki faaliyetlerini duyarak Halep'e kadar gelip ona katılırlar[13].

Cüneyd'in etraftan gördüğü ilgi bölgedeki Sünnî şeyhleri tedirgin eder ve bu kez de Memlükler peşine düşer. Burada da tutunamayacağını anlayarak müritlerinin kendisini kolayca bulabilecekleri Canik'e gider. Canik bölgesi Osmanlı hâkimiyetinde olmasına rağmen 1453-1456 tarihleri arasında burada üç sene kalarak ateşli ve sadık taraftarlar edinir. Bölgedeki Türkmenlerin uzun zamandır Çepni beylerinin önderliğinde Trabzon Rum Devleti'yle yoğun bir mücadele içinde olmasından da istifade ederek gaza faaliyetine başlar. Trabzon Rum Devleti'ni yıkıp yerine kendi devletini kurmak için hazırlanır[14]. Nihayet onlardan topladığı kuvvetlerden başka Niksar emirinin de yardımıyla 1456'da Trabzon'a saldırarak şehri kuşatır. Trabzon'un Osmanlı vasalı olması sebebiyle II. Mehmed'in bölgeye ordu sevk ettiğini duyunca kuşatmayı kaldırarak kendisini takip eden Osmanlı ordusunun önünden kaçar. Bölgeye ait bazı kayıtlarda Cüneyd'in buradaki faaliyetlerine dair izlere rastlanır. 1486 tarihli tahrir defterinde Akçaabad'a bağlı İle ve Horcorot köylerinde yaşayan Hristiyan toprak sahibi iki kişinin *Erdevil şeyh geldiği vakit katl* oldukları belirtilir[15]. Günümüzde Gümüşhane'nin Kürtün ilçesine bağlı Pinti Yaylası'nda bulunan Şah Cüneyd adını taşıyan mevkii ve mezarlık da bugünlerin hatırası olmalıdır. Cüneyd muhtemelen 1456'daki Trabzon kuşatmasından sonra burada bir müddet konaklamış ve ölen askerlerini

[8] Rıza Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu, çev. B. Yıldırım,* İstanbul 2017, s. 171.
[9] Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail,* İstanbul 2010, s. 26.
[10] Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, s. 26.
[11] Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safevîler*, İstanbul 2016, s. 59.
[12] Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çev. T. Bıyıklı, Ankara 1992, s. 19.
[13] Adel Allouche, *Osmanlı-Safevi İlişkileri*, çev. A. E. Dağ, İstanbul 2001, s. 54.
[14] Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, s. 27.
[15] Feridun M. Emecen, *Doğu Karadeniz'de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpazarı-Beşikdüzü*, İstanbul 2001, s. 45-46.

buraya defnetmiştir[16].

Buraya kadar anlatılanlardan Şeyh Cüneyd'in huruç haberinin Anadolu'daki Türkmenler arasında hızla duyulduğu ve Balkanlara kadar ulaştığı anlaşılmaktadır. Nitekim gittiği her yerde kalabalık bir grup tarafından desteklenmiş olmasının yanı sıra yoğun olarak Balkanlarda yaşayan Şeyh Bedreddin'in müritlerinden bazılarının ona Halep'teyken katıldığını bir kez daha belirtelim. Karadeniz bölgesinde halife, dede, baba unvanlarını taşıyan kişiye rastlanması[17] tarikatın bölgede temsilcileri olabileceği ihtimalini doğursa da bölgedeki Safevî halifelerinin faaliyetine dair ilk bilgiler II. Bayezid tarafından Şehzâde Selim'e yollanan bir hükümden elde edilmektedir. Hükümde Şiran ve Kürtün'deki sûfîlerin birbirleriyle haberleştikleri anlatılarak Şiran'a İmadoğlu, Paşaoğlu ve ismi tespit edilemeyen üç kişinin geldiği belirtilerek yakalanıp aileleriyle İstanbul'a yollanmaları emredilmiştir[18]. İşte Şeyh Cüneyd'in Halep'te Memlüklerin baskısından kurtulmak için Giresun-Ordu hattına gelmesinin altında da bölgede faaliyet gösteren halifelerinin etkisi üzerinde durulabilir. Bu noktada Ordu kazasının merkezinde yaşayan *Cemaat-i Alevî* ön plana çıkar. Çepnilerle meskûn bir mahal olan Ordu kazasına ait 1455 tarihli tahrir defterinde *Bölük-i Niyabet-i Ordu bi-ismi Alevî*, 1485 tarihli defterinde ise *Bölük-i Niyabet-i Ordu nam-ı diğer Alevî* kaydı dikkat çekicidir. *Nefs-i Ordu*[19] diğer adıyla *Nefs-i Alevî* olarak geçen yer 19. yüzyıla kadar Ordu'nun idarî merkezi olan Bayramlı'dır. Hacıemiroğulları Beyliği'nin kurucularının adından gelen Bayramlı, Ordu'nun dört kilometre güney doğusunda Civil Deresi kenarında bugünkü Eskipazar köyündedir.

1455 tarihinde Subaşı Musa Bey'in hassı olan *Nefs-i Alevî*'de 16 hanelik iş sahipleri ve zanaatkâr grubu ile *Cemaat-i Alevî* olarak kaydedilen 19 hanelik başka bir grup yaşamaktadır. Bunlar berat mucibince kadimlik yurtları ile mukataa kılınmışlardır. Kayıtlı neferlerden biri kadının, ikisi ise subaşının hizmetkârıdır. *Cemaat-i Alevî*'nin kadimlik yurtları ile mukataa kılındıklarına dair yapılan açıklama, onların uzun zamandan beri bölgede yaşadıklarını gösterir. Ayrıca bu 19 hâneden Mahmud veled-i Bahşayiş Süleyman Fakih'in, Göçen veled-i Ahmed ise Şeyh Mehmed'in yakınıdır. Köyde *kadimlik yurtlarıyla muaf olageldikleri* için kendilerinden vergi alınmayan ve deftere *ahundât* olarak kaydedilen mevlana, şeyh ve fakih ünvanlı kişiler ile bunların akrabalarından başka düşmüş sipahi ve sipahi oğulları, cami görevlileri, körükçü ve bir kuşçudan oluşan 47 kişi daha yaşamaktadır. Bunlara aşağıda tekrar değinilecektir. 1485 tarihine gelindiğinde *Cemaat-i Alevî* ve vergi muafiyetine sahip *ahundât* başlığı altında kaydedilen kişiler artık köyde değildir. Her iki grubun buradan ayrılması ya Osmanlı Devleti'nin bölgedeki yeni düzenlemeleriyle ya da Şeyh Cüneyd'le birlikte hareket etmeleriyle alâkalı olmalıdır. Zira Şeyh Cüneyd'in Trabzon'u ele geçirmeye niyetlenmesi etrafında kalabalık bir grubun olduğu anlamına gelir. Faruk Sümer'e göre de 1456 tarihinde bölgeden ayrılarak Diyarbakır'da Uzun Hasan'a sığınan Cüneyd'e bağlı 20.000 kişilik silahlı müridi vardır[20]. Bunların tamamının Çepnilerden oluştuğunu söy-

[16] Bu bilgiyi paylaşan Giresun Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı kıymetli dostum Prof. Dr. Sezai Balcı'ya teşekkür ederim.
[17] Bu konuda geniş bilgi için bk. Mehmet Fatsa, *Karadeniz'de Zaviyeler (15-17 Yüzyıl)*, İstanbul 2017.
[18] *II. Bayezid Dönemi Ahkâm Defterleri*, haz. Feridun M. Emecen-İlhan Şahin, Ankara 2021, s. 257, hüküm 120.
[19] BOA TD, nr. 13, s. 26-27; BOA TD, nr. 37, s. 124; Ayrıca bk. Bahaeddin Yediyıldız-Ünal Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları I*, Ankara 1992; Bahaeddin Yediyıldız-Ünal Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları II*, Ankara 2002.
[20] Faruk Sümer, *Çepniler*, İstanbul 1992, s. 35.

lemek mümkün değilse de 1455-1485 tarihleri arasında Ordu kazasının nüfusunda belirgin bir düşüş yaşanmış[21] olmasının sebepleri arasında onlardan bazılarının Şeyh Cüneyd'e katılmış olması sayılabilir. Özellikle 1485 tarihinde *Cemaat-i Alevî* ve onlarla birlikte kaydedilen *ahundât* başlığı altında verilen kişilerin izine rastlanmaması bu ihtimali güçlendirir. *Cemaat-i Alevî*'nin buradan ayrılmasına rağmen, yerleşim yerinin adı 1485 tarihli defterde de *Nefs-i Alevî* olarak geçmeye devam etmiştir. Hatta bu isim bölgenin 1613 tarihli tahririnde bile *Kaza-i Bayramlı Nefs-i Ordu nam-ı diğer Alevî* şeklinde yer alır[22].

Öte yandan Bahaeddin Yediyıldız, daha önce Alevî olarak okuduğu cemaatin isminin Ulvî olması gerektiği yönünde fikrini değiştirmiştir[23]. Cemaatlerin bazen cemaat kethüdalarının ya da cemaat ileri gelenlerinden birinin adını taşıdığı bilinmektedir. Fakat cemaate bağlı neferler arasında baba adı da dâhil olmak üzere bu isimle anılan kimseye rastlanmaz. Kaldı ki 1455 tarihli tahrir defterine kaydedilen neferler arasında da Ulvî adını taşıyan hiç kimse yoktur. Yine Cevdet Türkay[24], Orhan Sakin[25] ve Yusuf Halaçoğlu'nun[26] aşiret isimleriyle ilgili çalışmalarında da Ulvî adında kayıtlı herhangi bir cemaat mevcut değildir. Ayrıca Osmanlı dönemi şahıs isimleriyle ilgili çalışmalarda da Ulvî adı tespit edilmemiştir[27]. Yine burada üzerinde durulması gereken başka bir kelime ise 1455 tarihinde defterde geçen ve Yediyıldız tarafından *ahundât* olarak okunan kelimedir. Her ne kadar kelimenin ahundât şeklinde okunmasına yönelik bazı itirazlar varsa da defterde *Cemaat-i Alevî gayr-ez Ahundât* şeklinde geçen kelimenin Farsça *okudu*, *tahsil etti* anlamına gelen hand veya havend kelimesinin bozulmuş şekli olduğu ifade edilmektedir. Ahund kelimesi ilk defa Timurlular devrinde büyük şöhret kazanmış âlimler için saygı ifade eden bir pâye olarak kullanılmıştır. Çağatayca, Osmanlıca, Yeni Uygurca ve Kazan Türkçesi dâhil olmak üzere bazı Türk dillerinde de yer alan kelime Osmanlılar döneminde Şii âlimler için kullanılmıştır[28]. *Ahundât* kelimesiyle 19 neferlik *Cemaat-i Alevi*'den sonra yer alan 47 kişilik muaf grup kastedilmekte olup bunların arasında kelimenin *okudu*, *tahsil etti* anlamlarını karşılayacak ilmiye veya din görevlisi olan mevlana, fakih ve şeyh unvanlı kişiler bulunmaktadır. Bununla birlikte bu sıralar kelimenin Şii âlimler için kullanılıp kullanılmadığı ve bu kişilerin Şii olup olmadıkları hakkında bir şey söylemek mümkün değildir. Fakat en azından her iki grubun bir kalemde *Cemaat-i Alevî gayr-ez Ahundât* şeklinde kaydedilmeleri ve 1485 tarihli defterde her iki gruba da rastlanmaması aralarında bir yakınlık olduğu izlenimini vermektedir.

Öte yandan cemaat ve yer isminin *Alevî* olarak 1455 tarihinde -belki de elimizde bulunmayan daha önceki defterde- kaydedildiğini belirtmek gerekir. Bu tarihte Osmanlılar ve Safevîler arasındaki yoğun mücadeleler henüz başlamamış olup cemaatlerin veya yer isimlerinin *Alevî* şeklinde kaydedilmesiyle ilgili bir çekince bu-

[21] Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985, s. 98
[22] KKA TD, nr. 169, v. 1a.
[23] Bahaeddin Yediyıldız, *Hacıemiroğulları Beyliği'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Ordu Tarihinden İzler*, Ordu 2019, s. 114-121.
[24] Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler* İstanbul 2001.
[25] Orhan Sakin, *Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler*, İstanbul 2006.
[26] Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler Cemaatler Oymaklar (1453-1650)*, Ankara 2009.
[27] Örneğin bk. Yılmaz Kurt, *Anadolu'da Kişi ve Yer Adları*, Ankara 2020.
[28] Hamid Algar, "Ahund", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, s. 185.

lunmamaktadır. Kaldı ki, başka bir çalışmamda geniş bir şekilde üzerinde durduğum gibi[29] *Alevî* yazılımına başka yerlerde de rastlanmaktadır. Bu bağlamda Amasya sancağında bulunan *Alevîler* köyü ile Ulu Yörük Türkmenlerine tabi Tatlu bölüğünden bahsedilirken *kışlak-ı Çakalcalu tabi-i Tat Alevî* kaydı yer alır. Yine aynı yerde *kışlak-ı Hacılar tabi-i Tat Alevî der-hududu karye-i Karacaöz* şeklinde başka bir kayıt daha mevcuttur. Ayrıca Ulu Yörük Türkmenlerine tabi Kiranpa bölüğüyle ilgili bilgi verilirken de *der-mezra-i Akpınar tabi-i Tat Alevî* kaydı dikkat çekmektedir. Bunlardan başka 1553 tarihli bir mühimme kaydında cemaatin kethüda tayini sırasında da *Tat Alevî* şeklinde kaydedildiği tespit edilmektedir. Ayrıca Amasya sancağındaki Aleviler köyünün adı Cumhuriyet dönemine kadar kullanılmış olup sonradan değiştirilmiştir. Yine 13-15. yüzyılda Alici grupların Anadolu'da bir hayli fazla olduğunu hatırda tutmak gerekir[30]. Buradaki cemaatin de bunlar arasında yer aldığı söylenebilir. Dolayısıyla 1455 tarihindeki bu kullanımı 16. yüzyılda şiddetli bir şekilde başlayacak olan Osmanlı-Safevî çatışmasından bağımsız bir şekilde düşünmek gerekir.

Kızılbaş'a Meyleden Çepniler

Faruk Sümer, Çepnilerin arasında imam, hatip, müezzin gibi kişilerin yaşadığı gerekçesiyle onların Alevî, Şiî, Kızılbaş olmadıklarını ifade etse de[31] aynı bölgede bulunan Yaramış zaviyesinin şeyhi Rükneddin'in[32] ve Tirebolu'ya tabi Taşlıca karyesinde yaşayan Hızır ve İsmail şeyhlerin[33] Kızılbaş oldukları yönündeki bilgiler onun iddialarını geçersiz kılar. Kaldı ki bölgede faaliyet gösteren halifelerin gayretiyle Kızılbaş olanların sayısı artarken bir kısmı da tahrir defterlerine yansımıştır. Kızılbaş oldukları için mülkleri padişah haslarına dâhil edilenler şunlardır: Karahisar-ı Şarki'de Altı köyünden Sûfî Çelebi veled-i Said Çelebi[34], Zidana köyünden Halil Sûfî veled-i Seyyid Çelebi[35], Silve köyünden Budak veled-i Hasan[36], Ordu sancağının Milas nahiyesinin Keykos köyünden Budak, Dursun ve Musa, Ortaviran köyünden Seyyid Ali bin Bayezid, Teberrük veled-i Ahmed ve Seydi Ali, Önerki (?) köyünden Ali'nin oğulları Satılmış ve Ahmed (169 numaralı defterde Hamza), Beraber köyünden Mehmed veled-i Teberrük, Simuga (?) köyünden Hasan Bey, Taylu köyünden Sevinç Bey, Pir Veli ve Teberrük, Göçbeyi köyünden Mehmed, Çobanalanı köyünden Marya Hatun, Anderli köyünden Mehmed Çelebi, Yar Ahmed Çelebi, Burnaz köyünden Yakub ve Yusuf, Kızılcaviran köyünden Seydi Ali ve Menteşe[37]. Nur Ali Halife'nin 1512 tarihinde Çepnilerin kalabalık olduğu Şebinkarahisar'a geldiğinde bölgeden ona 3-5.000 kişinin aileleriyle birlikte katıldıkları yönündeki bilgi, bölgeye ait 1515 tarihli defterde 114 neferin gaip[38] olarak belirtilmesiyle de desteklenir. Gaip olarak belirtilenler bu sırada bölgeden ayrılarak İran'a gidenler olmalıdır.

[29] Sadullah Gülten, *Heterodoks Dervişler ve Aleviler*, İstanbul 2023, s. 13-36.
[30] Sadullah Gülten, *Türklerin Hz. Ali'si Destanlar, Efsaneler, Menkıbeler*, İstanbul 2021.
[31] Sümer, *Çepniler*, s. 48-50.
[32] BOA TD, nr. 52, s. 687.
[33] MD, nr. 68, 49/98.
[34] BOA TD, nr. 255, s. 170.
[35] BOA TD, nr. 478, s. 221.
[36] BOA TD, nr. 478, s. 298.
[37] BOA TD, nr. 255, s. 236, 237, 241, 247, 258, 266, 267; BOA TD, nr. 716, s. 364, 365, 373, 381, 413, 423, 429; KKA TD, nr. 169, v. 158b, 159a, 162a, 165a, 170a, 178b, 179a, 183a, 185a.
[38] Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara 2002, s. 307.

1515 tarihli Trabzon tahrir defterinde Kızılbaşlarla ilgili *bundan evvel Kızılbaş gaflet ile gelip, Kürtün vilâyetine girip reaya zaruri itaat edip bile gittikleri sebepten mülkleri ve esbabları satıldıktan sonra yine vatanlarına gelip mülkleri kendilere emr olunmuş idi*[39] diye başlayan kayıtlar da onlardan bazılarının yaşadıkları yerleri terk ederek Şah İsmail'e katıldıkları anlamına gelir. Yine aynı zamanda bu kayıttan hareketle bazılarının dönerek mülklerini tasarruf etmeye başladıkları da düşünülebilir. Nitekim Kürtün kazasında 1486-1515 tarihleri arasında Müslüman nüfusta ciddi artışın sebebi bu geri dönüşler olabilir[40]. 1515 tarihli Trabzon tahrir defterinde Kızılbaşlarla ilgili bir kısmı yukarıda aktarılan kaydın kopyalanarak Koz, Alahnas, Tafnalcık, Bade, Üreğir, Evcili ve Oğuz köylerinin altında aynen yazıldığı görülür[41]. Bu durum kayıtların yazıldığı köylerden gidenlerin fazlalığıyla alakalı olmalıdır. Keza bunlardan Tafnalcık köyünde yaşayan Hamza Ağa'nın çocuklarıyla, Süleyman, Emirhan ve Sevinç Kızılbaş'a gitmişlerdir. Toprak köyünden ise Karaca Hüseyin, Dede, Ahmed, Emir Ali, Hüseyin, Ramazan, Süleyman, Sevinç ve Emirze için de aynı şekilde not düşülmüştür[42]. Açıklamanın aynen iktibas edilmesinin muhtemel sebebi hem Kızılbaş taraftarı olan kimseleri yeniden kazanarak sisteme dâhil etmek hem de onlardan kalan mülklerin satış işlemleri için hukukî alt yapıyı oluşturmaktır. Nitekim Trabzon sancağına bağlı Oğuz köyünde yaşayan Huboğlu isimli birinin mülkleri Kızılbaş katletti ve Kızılbaş'a gitti diyerek satılmışsa da onun Kızılbaş'a gitmediği anlaşılınca oğullarına verilmiştir[43].

Bölgeyi ele geçiren Osmanlılar başka yerlerde de yaptıkları gibi olabilecek tepkilerin önüne geçebilmek için aristokrat sınıfı sisteme dâhil etme girişimlerinde bulunmuşlardı. Bölgedeki Çepni beyleri, oğulları ve bunların hizmetini yapanlardan bazıları Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte müsellem teşkilatı içinde yer almışlardı. Bunlar ellerindeki toprak karşılığında sefere gidenler olup Kürtün zeameti içinde yer alan 30 tımar ve zeametin 16'sı Çepni beyleri, oğulları ve bunların hizmetinde bulunanlara ayrılmıştı[44]. Yavuz Sultan Selim'in Trabzon'da sancak beyliği döneminde onlarla ilişkisini iyi tutmaya çalıştığı da bilinmektedir. Çepni beylerine tımar bağlanması için merkeze mektuplar göndermiş, sadece Çepni beyleri ile oğullarına değil aynı zamanda kadimden Çepni beylerine hizmet edenlere de tımar bağlanmasını sağlamıştı. Emir Ağa, Abdurrezzak, Zeyneddin Ağa, Emir Ağa veled-i Ali Ağa, Halil veled-i Yusuf, Heykel Mehmedi, Mustafa, Halil Ağa, Çepni Mehemmedi ile oğulları İskender ve İbrahim bunlar arasındadır. Fakat onlara bağlanan tımarların miktarı oldukça düşüktür[45].

Bu gibi önlemler de Çepnilerin Safevîlere olan meylinin önüne geçememiştir. Trabzon beyine gönderilen bir hükümde bölgedeki Kızılbaş muhibbi reayanın 1555 tarihli Amasya anlaşmasından sonra İran'a gittiği anlatılır[46]. 1566 tarihli hükümde Çepnilerin Kızılbaş taraftarı olduğu, Safevî topraklarına kaçtığı, haklarından gelinmezse tamamının göçüp gitmesinin kesin olduğu belirtilir[47]. Bu yüzden onlar yakından takip edilmeye

[39] BOA TD, nr. 52, s. 617.
[40] Bostan, s. 247.
[41] BOA TD, nr. 52, s. 617, 718, 725, 728, 730, 747, 757-758.
[42] BOA TD, nr. 52, s. 725, 763.
[43] BOA TD, nr. 387, s. 757.
[44] İlhan Şahin, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, İstanbul 2006, s. 220-221.
[45] Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları I*, İstanbul 2011, s. 58; krş. MAD, nr. 17893, 142, 143, 146-147.
[46] Bostan, s. 365.

başlanmıştır. Bu takibin sonucu olarak 1550 tarihinde Giresun Kalesi dizdarı Kızılbaşlık töhmetiyle bazı kimseleri hapsetmişse de bazıları *ehl-i sünnet ve'l-cemaat*ten oldukları için salınmıştır[48]. Diğerleri için nasıl bir karar verildiği ise belli değildir. 1568 tarihinde Van beylerbeyine gönderilen bir hükümde daha önceden Erçiş kalesini Safevîlere teslim etmeleri gerekçe gösterilerek Van, Erçiş, Ahlât ve Bitlis kalelerindeki bütün Çepnilerin buralardan çıkarılması buyrulmuştur[49]. Erzurum beyine yollanan 1578 tarihli hükümde Hınıs kalesi mustahfız ve garipleri arasında 20 nefer Çepni'den başka şarktan gelen kişiler olduğu bildirilerek bunların defter edilip İstanbul'a gönderilmesi ve Kızılbaş'a tabi olup olmadıklarının araştırılması istenmiştir[50]. 1585 tarihinde ise Şam, Bağdat ve Revan'a gönderilen hükümde Çepni, Tat ve Kızılbaşlara dirlik verilmesi yasaklanmıştır[51]. Bu politikanın uzun süre devam ettiği 1734 tarihli bir belgeden de de anlaşılır. Buna göre Yeniçeri ağası Mustafa'ya gönderilen emirde Trabzon'dan Giresun'a kadarki kazalarda yaşayan Çepnilerin eskiden beri *alçak bir mezhebe mensup dinsizler* olduğu belirtilerek ocağa alınmamaları emredilmiştir. Hatta ocağa girme ihtimalleri nedeniyle Trabzon'dan Giresun'a kadar olan bölgeden hiç kimsenin ocağa alınmaması buyrulmuştur[52].

Yine Çepnilerle meskûn olması muhtemel olan Tirebolu'nun Taşlıca[53] ve Giresun'un Oğuz[54] köyünde yaşayan bazı kişilerin Kızılbaş olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Taşlıca köyü aynı zamanda Çepnilerin bağlı olduğu Güvenç Abdal ocağının da merkezi olup 1583 tarihli defterde zaviye çevresinde yaşayan cemaatle ilgili şu bilgiler yer alır: *Cemaat-i mezbure şimdiye dek kimesneye zaviye namıyla öşr ve rüsum vermeyüp ve hilaf-ı sicil bir dağda olup yol uğrar yer olmayup kendü hevalarında iki bölük (?) şaki taife olduğun vilayet halkı haber vermeğin zaviyelikden ref olunup tımar ... şahi üzere ... öşür ve rüsumdan...*[55] Burada *kendü hevalarında iki bölük (?) şaki taife* olduklarına dair bilgi bölge halkını rahatsız eden şakiler oldukları anlamına gelir. Tahrirde geçen bu ifadelerin aynısına 1591 tarihli mühimme hükmünde de rastlanır. Hükümde Taşlıca köyünde yaşayan Hızır ve İsmail isimli şeyhlerin bir dağın tepesinde yaşadıkları, üç aylarda kadınlarla birlikte Kızılbaş ayini yaptıkları, şarap içtikleri ve ilk üç halife aleyhinde konuştuklarından bahsedilir[56]. Belgelerde onlardan şaki bir taife ve Kızılbaş olarak bahsedilmesi zaviyeye bağlı olanların ve zaviye şeyhlerinin Safevî taraftarı olduğu anlamına gelir. 1609 tarihinde Kızılbaş'a itaat ettiği için öldürüldüğü belirtilen Şeyh Hızır[57] yukarıda ismi geçen kişi olmalıdır. Onunla hareket eden Zaim Mustafa'nın yakalanmasının emredildiğine bakılırsa etrafında bazı grupların bulunduğu söylenebilir. Yine 1793 tarihinde Çepnilerden bazıları seyyid olduğu gerekçesiyle vergi vermek istememiştir[58]. Seyyid olduğu iddiasında bulunanlar muhtemelen Taşlıca zaviyesiyle bağlantılı kişilerdir.

[47] MD, nr. 5, 513/1401.
[48] Bostan, s. 364.
[49] MD, nr. 42, 77/332.
[50] MD, nr. 30, 222/514.
[51] MD, nr. 60, 130/312.
[52] Aziz Altı, *Perdeyi Aralamak 18. Yüzyılda Kızılbaş Toplumundan Kesitler*, İstanbul 2020, s. 56.
[53] MD, nr. 68, 49/98.
[54] MD, nr. 7, 779/2131.
[55] KKA TD, nr. 43, s. 22, 43.
[56] MD, nr. 68, 98/19.
[57] Altı, s. 59.
[58] Altı, s. 106.

M. Fuat Köprülü, Çepnilerin bu eğilimlerinin başlangıçta oldukça yoğun olduğunu, hatta onların tamamının Kızılbaş olduğunu, sonradan önemli bir kısmının devlet eliyle Sünnîleştirildiğini iddia etmekteyse de[59] Çepnilerin tamamını Kızılbaş veya onlara meyilli kişiler olarak göstermek de mümkün değildir. Cami ve mescitlerdeki görevlilerden başka, mesela Ömer'in Kızılbaş fetreti sırasında ziyade yoldaşlık ettiği cemaat beyleri tarafından da kabul edilerek bazı vergilerden muaf tutulmuştur. Yine Abdullah veled-i İvaz'a Kızılbaşlardan Kemah kalesinin alınması sırasında yarar yoldaşlığı karşılığında Eğlence köyünün tımarı verilmiştir[60]. Ömer ve Abdullah'la ilgili şahitlikleri Çepni beylerinin yapmış olması onların da Kızılbaşlara karşı mücadele içinde olduğu anlamına gelir. Ayrıca Çepni beyleri Osmanlı sistemi içinde hâlâ etkilerini korumaktadırlar. Trabzon'da sancak beyliği döneminde Yavuz Sultan Selim'in onlarla ilişkisini iyi tutmaya çalıştığından ve onlara tımar bağlanması için merkeze mektuplar gönderdiğinden yukarıda bahsedilmişti. Dahası II. Mehmed Trabzon'u ele geçirdikten sonra dönüş yolunda önemli kalelerin güvenliğini Çepni beylerine emanet etmiştir[61]. Buna karşılık Osmanlıların bölgedeki ilk fetihleri sırasında bazılarını Rumeli'ye sürdüğüne dair kayıtlar da mevcuttur[62]. Öte yandan Trabzon sancağının 1486-1520 tarihleri arasında tespit edilen nüfus miktarı da bölgeden İran tarafına gidenlerin sayısının fazla olmadığını gösterir. 1486 tarihinde 1.665 olan Müslüman hane sayısı 1515 tarihinde 5.479, 1520 tarihinde ise 6.114 haneye yükselmiştir[63]. Yukarıda da ifade edildiği üzere sancağın nüfusunun artmasında İran tarafına gitmiş ama sonradan dönmüş kişilerin etkisi düşünülmektedir.

Netice itibariyle Alevî/Ulvî tartışmasından bağımsız bir şekilde ifade etmek gerekirse, gayri Sünni inançlar taşıyan Çepnilerin bir kısmı Osmanlı fethini takip eden dönemde Osmanlıların önce vergi muafiyeti sağlayıp sonradan da muafiyetleri kaldırması gibi birtakım uygulamalardan rahatsız olup İran'a gitmiştir. Fakat Osmanlı-Safevî çatışmasının yoğunlaşmadığı, henüz Şeyh Cüneyd'in yeni huruç ettiği bir sırada Karadeniz bölgesine gelmesi de onların Safevî şeyhleriyle olan ilişkilerinin oldukça eski olduğu anlamına gelir. Özellikle Şeyh Cüneyd'in Anadolu'ya geldiğinde Hz. Ali'yi ön plana çıkararak propagandasını onun üzerinden yapması bölgedeki Alici gruplarla temas kurmasını sağlamıştır. Kanaatime göre -*Cemaat-i Alevî gayr-ez Ahundât* üzerine yaptığım değerlendirmede yanılıyor olsam da- onunla bölgedeki Çepniler arasında iletişimi sağlayan Safevî halifeleri olmalıdır ki, bence bu teması da 1455 tarihli deftere *Cemaat-i Alevî gayr-ez Ahundât* şeklinde kaydedilen kişiler sağlamıştır.

[59] Köprülü, s. 66.
[60] BOA TD, nr. 52, s. 633, 739.
[61] Faruk Sümer, *Tirebolu Tarihi*, İstanbul 1992, s. 48.
[62] Sûret-i Defter-i Sancak-i Arnavid, neş. Halil İnalcık, Ankara 1987, s. 20.
[63] Bostan, s. 264.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Tahrir Defterleri (TD): 13, 37, 52, 255, 387, 478, 716.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD): 17893.

Mühimme Defterleri (MD): 5, 7, 30, 42, 60, 59, 68.

Topkapı Sarayı Arşivi (TSMA): E 6302.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi Tahrir Defterleri (KKA TD)

Tahrir Defterleri (TD): 43, 169.

Yayınlanmış Vesikalar

II. Bayezid Dönemi Ahkâm Defterleri, haz. Feridun M. Emecen-İlhan Şahin, Ankara 2021.

Sûret-i Defter-i Sancak-i Arnavid, neş. Halil İnalcık, Ankara 1987.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin-ÜSTÜN, Ünal, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları I*, Ankara 1992.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin-ÜSTÜN, Ünal, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları II*, Ankara 2002.

Kaynak Eserler

Ak, Mahmut, *Menazırü'l-Avâlim (Tahlil-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997.

Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî Vilayetnâmesi, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1958.

Araştırmalar ve İncelemeler

ALGAR, Hamid, "Ahund", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, s. 185.

ALLOUCHE, Adel, *Osmanlı-Safevi İlişkileri*, çev. A. E. Dağ, İstanbul 2001.

ALTI, Aziz, *Perdeyi Aralamak 18. Yüzyılda Kızılbaş Toplumundan Kesitler*, İstanbul 2020.

BELDİCEANU-STREİNHERR, İréne, "Osmanlı Tapu-Tahrir Defterleri Işığında Bektaşiler (XV.-XVI. Yüzyıllar)", çev. İzzet Çıvgın, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, S. 3, Yıl 2010.

BOSTAN, Hanefi, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara 2002.

EMECEN, Feridun M., *Doğu Karadeniz'de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpazarı-Beşikdüzü*, İstanbul 2001.

EMECEN, Feridun M., *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları I*, İstanbul 2011.

EMECEN, Feridun M., *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul 2010.

FATSA, Mehmet, *Karadeniz'de Zaviyeler (15-17 Yüzyıl)*, İstanbul 2017.

GÜLTEN, Sadullah, "Efsaneden Gerçeğe: Güvenç Abdal'a Dair Bazı Mülahazalar", *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ordu*, C. II, ed. S. Gülten vd, Ankara 2021.

GÜLTEN, Sadullah, *Heterodoks Dervişler ve Aleviler*, İstanbul 2023.

GÜLTEN, Sadullah, *Osmanlı-Safevî Kıskacında Kızılbaşlar*, İstanbul 2022.

GÜLTEN, Sadullah, *Türklerin Hz. Ali'si Destanlar, Efsaneler, Menkıbeler*, İstanbul 2021.

GÜNDÜZ, Tufan, *Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safevîler*, İstanbul 2016.

GÜNDÜZ, Tufan, *Son Kızılbaş Şah İsmail,* İstanbul 2010.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Anadolu'da Aşiretler Cemaatler Oymaklar (1453-1650)*, Ankara 2009.

HİNZ, Walther, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çev. T. Bıyıklı, Ankara 1992.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Osmanlıların Kafkas-Elleri'ni Fethi, (1451-1590)*, Ankara 1993.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, "Oğuz Etimolojisine Dair Tarihî Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, C. I, İstanbul 1925.

KURT, Yılmaz, *Anadolu'da Kişi ve Yer Adları*, Ankara 2020.

OCAK, A. Yaşar, *Babaîler İsyanı*, İstanbul 2000.

OCAK, A. Yaşar, *Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü: Sarı Saltık*, Ankara 2002.

SAKİN, Orhan, *Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler*, İstanbul 2006.

SÜMER, Faruk, *Çepniler*, İstanbul 1992.

SÜMER, Faruk, *Tirebolu Tarihi*, İstanbul 1992.

ŞAHİN, İlhan, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, İstanbul 2006.

TÜRKAY, Cevdet, *Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler* İstanbul 2001.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *Hacıemiroğulları Beyliği'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Ordu Tarihinden İzler*, Ordu 2019.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985.

YILDIRIM, Rıza, *Aleviliğin Doğuşu, çev. B. Yıldırım,* İstanbul 2017.

XVI. YÜZYIL SONLARINA DOĞRU OSMANLI DEVLETİ'NDE TIMARLI SİPAHİLER: ORDU VE YÖRESİNDEN TIMARLI SİPAHİ PROFİLLERİ (FENARİ VE DİĞERLERİ) *

Leyla AKSU KILIÇ**

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin üç kıtaya yayılarak yüzyıllar boyunca hâkimiyetini devam ettirebilmesi, devletin kurumlarını etkin biçimde kullanabilmesi ile bağlantılıdır. Devletin uzun süre ayakta kalmasını sağlayan işleyiş mekanizmasının temelini oluşturan kurumlardan birisi tımar sistemidir. Tımar[1] sistemi, Osmanlı'nın yarattığı bir kurum olmamakla beraber etkin bir işleyiş mekanizmasına bu süreçte kavuşmuştur. Osmanlı Devleti'nin, Atabegler, Harezmşahlar, Anadolu Selçukluları, Eyyübiler, Memlükler gibi Türk-İslam Devletleri ve Bizans "pronoia"sının her birinden farklı unsurlar alarak kendi bünyesi içinde harmanladığı ve kendine özgü bir tımar sistemi uyguladığı düşünülmektedir.[2] Böylece tımar sistemi, Osmanlı devlet aygıtının önemli bir unsuru olarak devletin yüzyıllar süren hâkimiyeti boyunca sosyal, ekonomik ve askeri düzeninin işleyişi açısından önemli bir unsur olmuştur.

---

* Bu çalışma *CIÉPO 22 Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Sempozyumu*'nda "XVI. Yüzyıl Sonlarına Doğru Osmanlı Devleti'nde Tımarlı Sipahiler: Ordu Ve Yöresinden Tımarlı Sipahi Profilleri (Fenari Ve Diğerleri)" adıyla bildiri olarak sunulmuş ve sempozyum kitabında yayımlanmıştır.

** Doç. Dr. Uşak Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü leyla.aksu@usak.edu.tr

[1] Tımar terimi için bkz., Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, (Ankara, 1985), s. 11-12.

[2] Osmanlı'daki tımar sisteminin kökenine dair detaylı bilgi için bkz. Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, (İstanbul, 1985); Osman Turan, "İkta*", İslam Ansiklopedisi*, (MEB), V/2, İstanbul, 1992; Mustafa Demirci, "İkta", *İslam Ansiklopedisi* (DİA), XXII, İstanbul, 2000; Halil İnalcık, "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlılar Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)*, (İstanbul, 1996); Bahaeddin Ögel, "İslam'dan Önceki Türk Devletlerinde Tımar Sistemi", *IV. Türk Tarih Kongresi,* (Ankara, 1952); Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, (Isparta, 1997); Fatma Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler*, Cilt: 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002; " Erkan Göksu, "Türkiye Selçuklularında Ikta", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.:137; Erkan Göksu, "Ikta Sisteminin Tekâmülünde Selçukluların Rolü", *Tarihin Peşinde Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Pursuit of History International Periodical for History and Social Research)*, I/1, (2009); Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt:2, (İstanbul, 1993); Ikta sistemi üzerine detaylı bilgi için bkz. Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev.: Yıldız Moran, (İstanbul, 1979); M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri,* (Ankara, 2000); M. Fuad Köprülü, "Ortazaman Türk-İslam Feodalizmi", *Belleten*, V/19, (1941), s. 320-335.

Osmanlı Devleti'nde tımar sistemi denildiğinde Barkan'ın tanımı ön plana çıkmaktadır. Barkan tımarı şu şekilde tanımlamaktadır;

Osmanlı İmparatorluğu'nda geçimlerini veya hizmetlerine ait masraflarını karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsili salahiyeti ile birlikte tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına ve bu arada bilhassa defter yazılarındaki senelik geliri 20000 akçeye kadar olan askeri dirliklere verilen isimdir.[3]

Aynı zamanda prekapitalist ekonomik düzeyde büyük ve kuvvetli bir devleti ayakta tutabilmenin özgün ve başarılı bir yolu olarak kendini dayattığı bir sistem şeklinde yorumlanmaktadır. Doğu ve Batı'da çeşitli dönemlerde türlü şekillerde var olmuş ve uygulanmış olan benzer usuller, Osmanlı İmparatorluğu'nda tımarlı sipahi denilen bir eyalet süvari ordusunun teşkilatlandırılmasında asırlarca başarıyla kullanılmıştır.[4] Bu kısa tanımlamalarda da görüldüğü üzere kurum; Osmanlı Devleti'nde askerî, idarî ve malî olarak devlet aygıtının işleyiş mekanizmasının önemli fonksiyonlarını yerine getirmekteydi.

Tımar sisteminin etkin olarak kullanıldığı dönemler aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin savaş meydanlarında yenilmez olduğu ve geniş bir coğrafyada hâkimiyetini tesis ettirebildiği zamanlardır. Bu zamanlar *"imparatorluğun oluşma ve gelişme döneminde omurgasını oluşturan ve köylülük üzerinde yerel kontrolü sağlayan tımar sahipleriyle (sipahi) ilgiliydi"*[5] şeklinde değerlendirilebilir. Görüldüğü üzere, sistemin işleyiş mekanizmasının en temel dişlisini –ya da baş aktörü- tımarlı sipahiler oluşturmaktadır.

Osmanlı askerî, idarî ve malî olarak devlet mekanizmasını döndüren temel çarklardan biri olan tımar sisteminin konu alındığı bu çalışmanın; mekân, zaman ve problematik/sorunsal olmak üzere üç sacayağı vardır. Konunun mekânsal zeminini, Ordu ve yöresi oluşturmaktadır. Ordu, coğrafi olarak Doğu Karadeniz kıyı kesiminde yer alan bir yerleşmedir. Doğu Karadeniz kıyı kesimi, Osmanlı idari teşkilatı içinde üç sancağın sınırlarına dâhildir. Bunlar Samsun merkezli, batısı Bafra-Alaçam'a doğusu Bolaman deresine (Fatsa) ulaşan Canik Sancağı, Bolaman'dan Giresun'un batısındaki Baltama deresine kadar uzanan Ordu-Bayramlu Kazası (burası önce Canik sonrasında Karahisar-ı Şarki Sancağı'na bağlı) ve Giresun'dan Batum'a kadar olan kısım ise Trabzon Sancağı'dır.[6] Çalışmanın zamansal dilimini XVI. yüzyılın sonları ve problematiğini ise adı geçen mekân ve zaman dilimindeki tımarlı sipahi profilleri oluşturmaktadır. Böylece "Osmanlı'da tımarlı sipahi olmak" üzerine, küçük bir mekân ve dar bir zaman dilimi üzerinden bir kesit sunulması planlanmaktadır. Bunun için ortaya

[3] Ömer Lütfi Barkan, "Timar", *İslam Ansiklopedisi*, C.XII/I, (MEB), İstanbul, 1993, s. 286.

[4] H. Veli Aydın, "Timar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler", *OTAM*, Sayı: 12, (2001), s. 66.

[5] Suraiya Faroqhi "16. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyaset ve Sosyo-Ekonomik Değişim", *Kanuni ve Çağı Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, Ed. Metin Kunt-Christine Woodhead, Çev.: Samet Yalçın, (İstanbul, 2002), s.98.

[6] Bkz. Feridun M. Emecen, *Doğu Karadeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi Bulancak-Piraziz*, (İstanbul, 2005), s.19; Canik Sancağı için bkz., Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, (Ankara, 1999); Ordu ve yöresi için bkz. Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi 1455-1613*, (Ankara, 1985).

atılan sorular "Tımarlı sipahiler tek tip bir örnek olarak mı vardı? Ya da ne tür tımarlı sipahi profilleri çıkarılabilir? çerçevesinde dönmektedir.

Çalışmanın kaynak grubu *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri'*dir. Bu defter-kaynak grubu hakkında bugüne kadar çok fazla çalışma yapılmamış olduğundan öncelikle, *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defteri* ya da *Tımar-Ruznamçe Defteri* nedir? Ne tür veri ihtiva eder? vb. sorulara kısaca cevap verilebilir. Afyoncu, ruznamçe defterlerini *"tımar almaya hak kazanmış kişinin berat alabilmesi için defterhâne tarafından verilen tezkire sûretlerini ihtiva eden ve tımarlarla ilgili en son bilgileri ihtiva ettiğinden tımar sisteminin kontrolü açısından son derece ehemmiyetli*"[7] olduğu şeklinde tanımlamaktadır. Genellikle bir eyalete bağlı sancakların tezkireleri ayrı cüzler içerisinde olan bu defterler, tımarlı sipahi sayısının fazla olduğu sancaklarda yıl yıl müstakil olarak tutulmuşlardır.[8] Fekete, bu defter grubunun biyografi kaynak olarak değerine şu ifadelerle dikkat çekmektedir;

Bu defterler mülk ve timar sahiplerinin (aynı şekilde tımar isteyenlerin) isimlerini, tımar hâsıllarını, tımar sahipleri ile tımara talip olanlar hakkında geniş biyografik malûmatı, bazen menşeleri, askeri faaliyetleri, üst makamlarla şahsi ilişkileri hakkında kısa bilgileri ihtiva eder ve Osmanlı İmparatorluğu'nda tımar sahipleri zümresi hususunda güzel bir tablo elde edilmesine vasıta olur"[9]

Fekete'nin kullandığı defterlerde yalnız tımar tevcihleri bulunmakta ve Fekete buradan hareketle verdiği metinlerinde tımar sahiplerinin kimin oğlu oldukları, hangi muharebelerde bulunup, ne gibi yararlıklar gösterdikleri ve bundan dolayı kendilerine tımar veya terakki verildiğine dair bilgilerden bahsetmektedir.[10] Bu çalışma kapsamında ise, Ordu ve yöresinin elimizdeki eski tarihli defterlerden biri olan ve ihtiva ettiği verilerin niceliği açısından detaylı bir tahlile imkân vermesi dolayısıyla Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) kayıtlı *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri* serisinden 55 numaralı defterin, Ordu ve yöresinin kayıtlı olduğu kısma

[7] Erhan Afyoncu, "Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XV-XVIII. Yüzyıllar)", (Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1997, s. 27.

[8] Erken tarihli ruznamçe defterleri çok geniş sahaları ve birkaç yılı kapsarken, tımar sisteminin gelişmesi ile daha dar bölgelere göre hazırlanmıştır. Bu defter grubunun muhteva analizine dair daha ayrıntılı bilgi için bkz. Afyoncu, "Defterhâne-i Âmire", s. 27-30.

[9] Fekete, Tımar Ruznamçe Defterleri'ni 1955'te "içerisine ilgili vilayetlere ait tımar işlemleri hakkında belgelerin ve tezkilerine göre kaydolunduğu defterler olarak tanımlar. Bu bilgiler için bkz. Nejat Göyünç, "Timar Ruznamçe Defterleri'nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi", *Belleten*, Cilt LX, Sayı 227 (Nisan 1996), s. 127.

[10] Nejat Göyünç'ün bir değerlendirmesine göre, Tımar Ruznamçe defterlerinin zeamet ve has tevcihlerine ait kayıtlar da bulunduğundan, daha yüksek kademedeki sancakbeyi, beylerbeyi, defterdar, vezir gibi devlet memurlarına, şehzadelerin maiyetlerindeki lala, defterdar ve nişancılara, bir kısım devlet ileri gelenlerinin akrabalarına ve çocuklarına ait de zengin malûmat bulunmaktadır. Bundan dolayı has ve benzeri tevcihlerde, bunların yeni bir göreve gelişi dolayısı ile verilmesinden dolayı, hem tevcih tarihlerini öğrenmek, hem de ilgilinin eski görevi hakkında da fikir edinmek mümkün olabilmektir. Nejat Göyünç, "Timar Ruznamçe Defterleri," s. 128.

ait verilerden yararlanılmıştır. Çalışmanın kaynağı olan 55 numaralı defter de, Fekete'nin kullandığı defterlerde olduğu gibi benzer bir biyografik içeriğe sahiptir. XVI. yüzyılın sonunda Ordu ve yöresindeki tımarlı sipahiler kimlerdi? Kimin oğlu idiler? Ne tür yararlılık göstermişlerdi? Hangi muharebe ya da muhafazaya katılmış ve kendilerine kaç akçelik tımar tevcih edilmişti? vb. sorulara cevap verebilmektedir. Bu açıdan 55 numaralı *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defteri'*nin sunduğu biyografik bilgiler, bu yüzyılda yöredeki tımarlı sipahi profiline dair kaynaklık edebilecek bir muhtevaya sahiptir. [11]

Adı geçen defterde Ordu ve yöresine dair 148 adet kayıt tespit edilmiştir. Defterdeki kayıtların tutulduğu tarihler Hicri 987-988-989'dır ki, bunlar Miladi olarak 1579-1580-1581-1582 yıllarına tekabül etmektedir. Defterdeki kayıtların bu zaman aralığı, Osmanlı Devleti'nin kurumlarının -tımar sisteminin- işleyişi ve düzeni açısından doruk noktasında olduğu düşünülen XVI. yüzyıla işaret etmesi açısından da ayrıca büyük bir önem arz etmektedir.

I- ÇARK VE DİŞLİLERİ: TIMAR SİSTEMİ VE ORDU YÖRESİNDEKİ TIMARLI SİPAHİLER ARASINDAKİ İLİŞKİ AĞI

Abou-el-haj *Modern Devletin Doğası*'nda, Osmanlı Devleti'nde özellikle XV. yüzyılında yönetici elit arasında bir çeşit mutabakatın olduğunu; Fatih Sultan Mehmed devrinde, cebri iktidarın kendi iradesini dayatışını özellikle devletin sıradan insanlardan (reaya) vergi toplama biçiminde kendini gösterdiğini; mutabakatın, başarılı bir erken modern dönem siyasi merkezileşme şeklinde tezahür ettiğini; Osmanlı merkezileşmesinin belli bir aşamasında, yüksek görevlerle ilgili atama ve azillerin kolay ve sık yapılmasına ek olarak liyakatı ödüllendirme sistemini de dirlik yani tımarların dağıtımında rotasyonu devreye soktuğu şeklinde değerlendirmektedir. Buna göre, Osmanlı'da bu yüzyılda yönetim reayanın yeni atanan dirlik sahibine vergilerini ödeyip ödeyemeyeceğiyle pek fazla ilgilenmemekte, yüksek bir göreve belli bir kişinin atanmasına ya da bir diğerinin azline pek itiraz etmemektedir. Böylece yönetici sınıf, yerel direnci zayıflatacak şekilde kendi iradesini egemen kılmayı başarmıştır. Bundan dolayıdır ki, XVI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Mustafa Ali, yönetim kademesinin gücünü, Osmanlı hanedanının öncesinde sahip olduğu gücün bir tezahürü olarak ele almıştır.[12]

Tarihçi Mustafa Ali'nin ifadesiyle Osmanlı'nın gücünün bir tezahürünün yaşadığı XVI. yüzyılda, Ordu yöresindeki tımar sistemi uygulamaları nasıldı? Böylece, *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri'*nin kaynaklığında ortaya çıkan tımarlı sipahi profilleri sistemin işleyiş mekanizması çerçevesinde değerlendirilebilir.

---

[11] Emine Erdoğan Özünlü, *Ayntâb Sipahileri Bir Osmanlı Sancağında Timarlı Sipahi Olmak (1530-1647)* adlı eserinde Tahrir Defterleri merkezli olmak üzere Tımar Ruznamçe Defteri'nin de olduğu bir kaynak grubundan hareketle, Osmanlı'da tımar sistemi ve tımarlı sipahilere dair bir tablo çıkarmaya çalışmıştır. Bkz. Emine Erdoğan Özünlü, *Ayntâb Sipahileri Bir Osmanlı Sancağında Timarlı Sipahi Olmak (1530-1647)*, (Ankara, 2011); Aynı yazar, "Timar Tevcih Sebepleri Üzerine Bir Kaynak Değerlendirmesi", *OTAM*, Sayı:19, (2008), s.175-187; Aynı yazar, "Timar Tevcihâtı ile ilgili Kaynaklarda Yer Alan Kayıtların Karşılaştırılmasına Dair Bir Deneme", *OTAM*, Sayı:21, (2009), s.81-93.

[12] Rıfa'at Ali Abou-el-haj, *Modern Devletin Doğası, 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, Çev.: Oktay Özel-Canay Şahin, (Ankara, 2000,) s.38.

Tımarlı sipahiler, bir nevi sistemi döndüren çarklarıdır. Ama çarkların dönebilmesi belli prosedürler çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bir kimsenin tımar sahibi olması için bürokratik muamelata tabi bir süreç işlemektedir. Bu sürecin uygulaması şöyledir; öncelikle sancakbeyi veya beylerbeyi adayların bir listesini çıkarıp balmumu ile mühürlü bir zarf içinde İstanbul'daki veya sefere çıkmışsa bulunduğu yerdeki, sadrazama gönderirdi. Sonrasında Dîvân-ı Hümâyun sultanın adına bir "ferman" hazırlar ve beylerbeyine "filanca adaya bir tımar tahsis ederek padişah adına ona göndermesi için" emir verilirdi. Son aşamasında ise iradeyi alan aday babasının atama beratı ile birlikte beylerine götürür, beylerbeyi de beratın geçerli olup olmadığına bakar veya evrak arasında berat yoksa babasının tımar kaydını tahrir defterinde arardı. Aday ayrıca askerî sınıfın içinden, bir sipahinin oğlu olduğuna tanıklık edebilecek bir veya birden çok kişi bulmak zorundaydı. Bunun üzerine beylerbeyi boş veya ileride boşalabilecek bir tımarı adaya tevcih ederdi.[13] Tımar almaya hak kazanan adayın berat alabilmesi için, beylerbeyinin bir tezkire kaleme alarak adayın adını, şahitlerin adlarını, tımarın bulunduğu yeri ve değerini belirtmesi gerekmektedir. Adayın babasının beratı eksikse, beylerbeyi sayfanın arkasına "babanın falan yıl verilmiş olan beratı kayıptır" diye bir şerh yazıp belgeyi adaya verirdi. Aday da altı ay içinde beylerbeyinin tezkiresini bir beratla değiştirirdi. Bu işlemin yapılabilmesi için adayın ya kendisinin ya da vekilin İstanbul'a gelerek Defterhane'ye başvurması ve tezkirenin ilgili sancağın tımar tahsisleri ruznamçesine işlenmesi gerekmektedir. Tımarın tezkirede gösterilen değerinin özet defterdeki kayda uygun olup olmadığını incelemek ve değilse tezkireyi defter kaydına uyacak şekilde değiştirmek Defterhane'nin işlerinden biridir. Defterhane aynı zamanda tahsisin tımarın çekirdeğinde bir bölünmeye yol açıp açmayacağını tahkik etmekle de yükümlüdür. Bu işlemler tamamlanıp tezkire deftere kaydedildikten sonra evrak başkâtibin önüne gelir ve o da sultan adına bir berat kaleme alınmasına izin verirdi. Bütün bu sürecin sonunda aday beratı alır ve usulüne uygun olarak atanmış bir sipahi sıfatıyla tımarının başına dönmeye hak kazanırdı.

Yukarıda, bir sipahinin tımar sahibi olmasına dair bürokratik muamelatın işleyişi özetlenmiştir. Buradan hareketle, 55 numaralı ruznamçe defterinin tanıklığı ışığında Ordu yöresindeki tımarlı sipahilerin durum incelendiğinde; yaklaşık XVI. yüzyılın son çeyreğinde (H.986-987-988-989/M.1578-1579-1580-1581-1582 tarihleri) Ordu ve yöresinde tımarlı sipahileri/tımarları ile ilgili işlem yapılmış 148 kayıtın içeriği şu şekildedir;

TARİH	**TIMAR**	**ZEAMET**	**TOPLAM**
H.986/M.1578-79	3	0	3
H.987/M.1579-80	16	1	17
H.988/M.1580-81	63	3	66
H.989/M.1581-82	58	4	62
	140	8	148

Tablo 1: 55 Numaralı *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri'*nin Ordu ve Yöresine Ait Kısımlarının Kayıt Tarihleri

[13] Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, Çev.: Şiar Yalçın, (İstanbul, 2006,) s. 265.

Yukarıdaki tabloya göre 55 numaralı ruznamçe defterinde Ordu ve yöresindeki tımarlı sipahilerle ilgili kayıtlar H.986/M.1578–79 tarihlerinde sadece 3 iken, H.987/M.1579–80 tarihlerinde, kayıtlardan biri zeamet olmak üzere 17'ye; H.988/M.1580–81 tarihleri arasındaki kayıtlardan 3'ü zeamet olmak üzere 66'ya çıkmış ve defter içinde en yüksek kayıt tutulan zaman dilimi olmuştur. H.989/M.1581–82 tarihlerinde ise, zeamet kaydı 4'tür ve toplamda 62 kayıt mevcuttur. Ordu ve yöresinde, ortalama 5 yıllık bir zaman zarfında çeşitli gerekçelerle 148 adet tutulan kayıtlardaki sipahilerin hemen hemen tamamına, bulunduğu sancaktan tımar tevcihi yapıldığı görülmektedir. Bu durum, tımarlı sipahilerin tımarlarının bulunduğu sancakta oturması gerektiğine yönelik genel bir kuralın yanı sıra mahlûl tımarların aynı sancaktaki tımarlardan mazul sipahilere verilmesi yönündeki hükümde tımarlı sipahileri sancak içinde tutmak yönünde bir çaba olarak değerlendirilmektedir.[14]

55 numaralı *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defteri'*nin Ordu ve yöresine ait kısımlarındaki tımarlı sipahiler ile ilgili 148 kayıt, tımar tevcih sistemi çerçevesinde çeşitli başlıklar altında tahlil edilebilir. Kayıtların tahlilinde temel olarak tımarın intikalinde rol oynayan sebepler ve tevcihatın işleyişi meselesi ön plana çıkmaktadır. Birinci tür veri analizinde **tımarın kaybı**, ikinci tür veri analizinde ise **tımarın kazanılması** süreçleri ele alınabilir. Bu cümleden olarak tımar tevcih prosedürleri gereği, bir kişinin tımara hak kazanması ya da tımarının alınması/kaybetmesi hususunda Ordu ve yöresi örnekleminde süreç analizi yapılarak yöre temelli bir tımarlı sipahi profili çıkarılabilir.

Esasen, Osmanlı'da bir tımarlı sipahinin tımarını kaybetmesi çeşitli sebeplere bağlıdır[15] ve daha önceki bazı çalışmalarda[16] da bu husus ele alınmıştır. Ordu ve yöresinde tımarın intikali mevzuunda ilk olarak **fevt** durumu karşımıza çıkmaktadır.

Fevt durumundaki tımar, kime intikal etmiştir?	**Sayısı**
Oğul	18
İki oğul	7
Karındaş	12
Diğer	36

Tablo 2: 55 numaralı *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defteri*ne Göre Fevt Durumunda Tımarın İntikali

55 numaralı defterdeki Ordu yöresi tımarlı sipahilerine ait kayıtlardaki 148'inin 73'ünde fevt durumunda tımar, bir başkasına intikal etmiştir. İntikal eden bu tımarın hemen hemen yarısının kan bağı olmayan

[14] İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Umerası ve İl İdaresi*, (İstanbul, 1978), s.19.

[15] Beldiceanu bu sebepleri ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir. Bkz., Beldiceanu, "XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti," s.65-69.

[16] Beldiceanu, "XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti."; Özünlü, "Ayntâb Sipahileri,"; Ve Ordu ve yöresindeki tımarlı sipahilerin 1455-1839 tarihleri arasındaki durumunun ele alındığı bir tez çalışması için bkz., Leyla Aksu Kılıç, "Tarihî Süreç İçinde Tımar Sistemi: Ordu Yöresi (1455-1839)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih/Yeniçağ Tarihi ABD. Ankara, 2012.

kişiye; diğer yarısının ise oğul (tek-iki oğul) ve karındaş olmak üzere fevt olan sipahinin kan bağı olduğu kişilere intikal ettiği görülmektedir. Kayıtlar incelendiğinde tımarın intikalinin bir diğer kişiye geçişinde benzer örnekler görülmektedir. Mesela, Karahisar-ı Şarki Sancağı Elmalu nahiyesinden bin dokuz yüz akçe tımara mutasarrıf olan müteveffa Nümni tahvilinden İbrahim'e Şirvan seferinde katıldığından ve yarar ve yoldaşlıkta bulunduğundan dolayı alay beyi Halil Bey arzıyla tımar tevcihi için tezkire verilmiştir.[17] Benzer bir diğer kayıt ise, Karahisar-ı Şarki Sancağı İskefsir nahiyesi 'Kale' nam ve gayriden üç bin akçe tımara mutasarrıf olan Mahmud fevt olmuştur. Yine aynı nahiyeden Miri oğlu Süleyman'ın Çıldır sahrasında geçen muharebede başa geçerek yarar ve yoldaşlıkta bulunmuş olduğundan, müteveffa Mahmud'un tımarı da mahlûl olduğundan Süleyman'a tevcih edilmiştir.[18] Bu cümleden olarak tımarlı sipahinin fevt olmasıyla, "bir diğer kişinin" gösterdiği yararlılıklardan dolayı, yörede tımara hak kazandığı görülmektedir.

Tımarın bir diğer kişiye intikalinde olduğu gibi, oğula intikalinde de benzer bir işleyiş görülmektedir. Tımar sahibi babanın fevt olması ile oğulun öncelikle müteveffanın "sahih sulbi oğlu" olduğunu kanıtlaması (Tımar sahiplerinin babalarının öz oğlu olduklarını şahitler ve alaybeyinin arzıyla ispat etmeleri) ve babasının beratını beyan etmesi gerekmektedir. Ordu ve yöresindeki tımarlı sipahilerde, tımarın intikali mevzuunda hemen hemen bütün kayıtlarda aynı işleyişe tanık olmaktayız. Mesela, Bedirli nahiyesinde üç bin yüz elli akçe tımara mutasarrıf olan Mahmud, Şirvan seferinde fevt olmuştur. Mahmud'un oğlu olduğu nâ-malum olan ve tımar tasarruf etmeyen Mehmed, öncelikle müteveffa Mahmud'un sahih sulbi oğlu olduğunu ve ibraz ettiği berat, atasının beratı olup zayi olduğunu on iki nefer şehadeti ile beyan ederek babası tımarından üç bin akçe tımar için tezkiresini almıştır.[19] XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki ruznamçe defterlerine göre Ayntâb Sipahileri üzerine yapılan bir başka çalışmada, babadan oğula geçen dirliklerin oranı % 15'dir. Buna göre, babadan devralınan dirliklerin çok yüksek oranlarda olmaması, bölgede uzun yıllar boyunca sürecek bir gücün oluşmasının önüne geçileceği anlamında yorumlanmakta ve bu tımar sahiplerinin babalarından devredilen toprakları tasarruf ettikleri şeklinde değerlendirilmektedir.[20] Tımarın kan bağı olan kişilere intikaline dair bir başka değerlendirme şu şekildedir;

Sipahi olarak atananlara o kadar uzun dönemler için zeamet ve tımarlar verilir ki, atamalar neredeyse tevarüs edilir hale gelir. Bu tür feodal atamaların babadan oğla ya da en yakın akrabaya geçmesi beklenir. Böylesi bir yapı en uygun tevarüs edilebilir, askeri ve feodal olarak tanımlanabilir.[21]

55 numaralı *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defteri'*ndeki Ordu yöresi sipahilerinden fevt olan babanın tımarının birden fazla oğula intikal ettiği kayıtlar da mevcuttur. Örneğin Ordu nahiyesinden Ahmed fevt olup tımarı mahlûl olmuştur. Mustafa ve Üveys'in müteveffa Ahmed'in sahih sulbi oğulları olduğu ve beratlarının ataları beratı olduğu on iki nefer şehadetinde alay beyinin ilam etmesiyle 'sefer vaki olduğunda' 'be-nevbet

[17] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri Katalogu (DFE.RZ.d.), 55-988 tarihli kayıt.

[18] BOA, DFE.RZ.d. 55-987 tarihli kayıt.

[19] BOA, DFE.RZ.d. 55-988 tarihli kayıt.

[20] Özünlü, "Ayntâb Sipahileri," s.103.

[21] Abou-el-Haj, "Modern Devletin Doğası," s 63.

ikisi eşmek üzere' tezkire verilmiştir.[22] Bir başka kayıtta ise, İskefsir nahiyesinden üç bin yedi yüz kırk akçelik tımara mutasarrıf olan Hasan, Şirvan seferinde fevt olmuş ve oğullarının olduğu ise nâ-malumdur. Bundan ötürü tımarı bir başkasına verilmiştir, ancak tımar tasarruf etmeyen Hüseyin ve Abdulvahhab müteveffa Hasan'ın sulbi oğulları olduklarını ve ibraz ettikleri berat ataları beratı olduğunu on nefer şehadetleriyle göstermiş ve sancak beyi ilamıyla babaları tımarını geri almışlardır.[23] Bir babadan iki oğula intikal eden tımar açısından değinilmesi gereken bir husus 'kılıç tımar' hakkındadır. Tımar sisteminde her tımar sahibi bir "kılıç tımar"a tayin edilmiş olmalıydı ki babanın tımarı müşterek bir beratla iki kardeşe verilebilirdi. Buna göre, başlangıç tımarı (ibtida) 3.000 akçe olan bir eyalette tımar sahibi ölürse oğullarına babalarının tımarının ancak 3.000 akçelik kılıç kısmı intikal edebilirdi. Eğer tımar sahibinin vaktiyle göstermiş olduğu yararlılık vb. dâhilinde aldığı terakki varsa, bunlar geri alınırdı.[24]

Fevt durumunda "bir diğer kişi", "oğul/oğullar" ile beraber "karındaş"a da tımar intikal etmektedir. Milas nahiyesinden bin üç yüz akçe tımara mutasarrıf olan Murad fevt olup tımarı mahlûl olmuştur. 975 tarihinde fevt olan İbrahim'in üçüncü oğlu ve fevt olan Murad'ın karındaşı olan Maksud'a, beratının atası beratı olduğuna divandan Zakir Çavuş ve Semin (?) Çavuş ve gayr-i kimesneler şehadetiyle karındaşı Murad'ın tahvilinden tımar tevcihi yapılmıştır.[25] Bu türden örnek kayıtları çoğaltmak mümkündür.

Tımarın intikalinde rol oynayan bir diğer sebep **"hizmetsizlik"** başlığı altında değerlendirilebilir. Buna göre, bir tımarlı sipahinin yükümlülüklerini/vazifesini yerine getirmemesi onun toprağı/tımarını kaybetmesine sebep olmaktadır. Tımarlı sipahinin, başta sefere katılmak, kale tamiratında ve muhafazada bulunmak vb. birçok yükümlülükleri taşıdığı görülmektedir. Bunlardan birini ya da birkaçını yerine getirmemesi, tımarını kaybetmesine sebep olabilmektedir. Yukarıda ayrıntılı olarak işlenen "fevt" durumunda -büyük oranda- tımar kan bağı olan kişiye intikal etmektedir. Ancak bir tımarlı sipahinin hizmetsizlik göstermesi durumunda tımar, kan bağı olan kişiye değil 'bir diğer kişiye' intikal etmektedir. Bu cümleden olarak tımar, vaki olan sefere katılarak, kale tamiratında ya da muhafazasında bulunarak vd. yarar ve yoldaşlık gösteren kullara geçmektedir. Mesela, İhtiyar nahiyesinden bin yedi yüz on sekiz akçe tımara mutasarrıf olan Mehmed, Gürcistan seferine katılmamıştır. Bu arada Turmuş oğlu Şaban, Şirvan seferine dirliksiz sefer edip yarar ve yoldaşlık göstermiştir. Bunun üzerine Gürcistan seferine katılmayan Mehmed'den Turmuş oğlu Şaban'a bin iki yüz kırk akçe noksa-

---

[22] BOA, DFE.RZ.d. 55-987 tarihli kayıt.

[23] BOA, DFE.RZ.d. 55-988 tarihli kayıt; Aynı tarihli benzer bir başka kayıt "*Zikrolunan yedi bin akçe tımara mutasarrıf olan Nasuh fevt olup tımarı mahlûl olmağın mezbûran Yusuf ve Mehmet bendeleri içün müteveffa-yı mezbûrun sahih sulbi oğulları olup ve ibraz ettikleri berat ataları beratı olduğuna liva-yı mezbûr sipahilerinden cümle on iki nefer mutemedun-aleyh kimesneler şehadetleriyle alay beğisi ilam etmeğin babaları tımarından altı bin akçelik ber-vech-i iştiraken ale's-seviye tezkireli tımar buyurulmak üzere mezbûra tevcih olunup berat-ı alişan içün tezkire verildi*." şeklindedir.

[24] Vefat etmiş kişinin tımarının oğullarına intikalinde başlangıç tımarına dönülmesi, tımar sahiplerinin bulundukları yerde bir aile mülkü oluşturmalarını engellemek ve yerel bir kuvvet oluşturmalarına engel olmak için yapılan bir uygulama olarak değerlendirilmektedir. Özünlü, "Ayntâb Sipahileri," s. 54.55.

[25] BOA, DFE.RZ.d. 55-988 tarihli kayıt.

nıyla ber-vech-i tekmil üç bin akçelik tımar için tezkire verilmiştir.[26] Bu hususta ki bir başka kayıt ise, Habsamana nahiyesinden Halil veled-i Abdulgani'ye aittir. Bu kayıt *"Zikrolunan bin yüz elli akçe tımara mutasarrıf olan mezkûr Ali içün serdar Kars seferine gelmeyüp ve halen ferman olunan Kars muhafazasına hizmette olmayup; tımar tasarruf etmeğin Şirvan ve Kars seferleriyle seferleyen Halil içün mukaddema liva-i mezbûr defter-i atik mucebince ber-vech-i iştirak iki bin dört yüz elli akçe tımara mutasarrıf iken sene 960 tarihinde fevt olan, Abdulgani'nin sahih sulbi oğlu olup ve ibraz eylediği berat atası beratı olduğuna liva-i mezbûr sipahilerinden cümle on iki nefer şehadetleriyle alay beyisi ilam etmeğin tımar-ı mezbûr sefere gelmeyen Ali tahvilinden merkum Halil'e ber-vech-i tekmil bin yüz elli akçelük üzere tevcih olunup berat-ı alişan içün tezkire verildi."* şeklindedir.

Tımarın intikal etmesinde rol oynayan bir diğer sebep **"feragat"**dir. 55 numaralı *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defteri*'nin Ordu ve yöresine ait kısmında 27 adet feragat dolayısıyla tımarın el değiştirdiği kayıt tespit edilmiştir. Tımarından feragat eden sipahi **'hüsn-i ihtiyari'** ve **'sefere iktidarı olmamak'** gibi gerekçeler sunmakla birlikte; birçok kayıtta bu türden herhangi bir ifadeye de rastlanmayabiliyor ki, bunlar belirsiz kategorisinde değerlendirilebilir. 55 numaralı defterde, hüsn-i ihtiyarı yani kendi rızası ile sipahinin tımarından feragatini gösteren bir kayıt, Satılmış nahiyesi Aladeresi nam karye ve gayriden altı bin akçelik tımara mutasarrıf olan Mehmed'e dairdir. Mehmed'in hüsn-i ihtiyarı ile feragat ettiği tımarı, yarar ve emektar olan Çıldır muharebesinde ve birçok muharebelerde gönüllü yoldaşlıkta bulunan Katip Ali'ye tevcih olunup berat-ı alişan için tezkire verilmiştir.[27] Tımarından feragat eden bir tımarlı sipahinin bir diğer gerekçesi 'sefere iktidarı' olmamasıdır. Mesela, Ulubeğ nahiyesinden iki bin dört yüz akçe kılıç tımarının bin iki yüz akçeliğine mutasarrıf olan Mustafa **birkaç zaman sefer-i hümayuna iktidarı olmayup** tımarını oğlu Osman'a feragat eylemiştir.[28] Bu hususta ki bir diğer kayıt "*Zikrolunan bin dokuz yüz akçe tımara mutasarrıf olan Mehmed pir-i fani olup sefer-i hümayuna iktidarı olmayıp kendüye min-ba'd tımar olmamak şartıyla tımarını oğlu olan mezkûr Hamza bendelerine olmak üzere feragat edüp mezkûr dahi mezbûrun sahih sulbi oğlu olup ve ibraz ettiği berat atası beratı olduğuna divan çavuşlarından Hüseyin Çavuş ve şehadetleri yarar kimesneler şehadet etmeğin babası tımarı vech-i meşrûh üzere mezkûra tevcih olunup berat-ı alişan içün tezkire verildi*." şeklindedir. Sefere iktidarı olmayarak feragat eden tımarlı sipahinin tımarının, daha ziyade oğluna intikal ettiği görülmektedir. Herhangi bir sebep belirtilmeyerek -belirsiz statüsü- tımarından feragat eden tımarlı sipahilere ait kayıtlar da mevcuttur. Bu türden kayıtlarda tımarından feragat eden sipahinin yerine, yarar ve yoldaşlıkta bulunmuş 'başka bir sipahiye'

[26] BOA, DFE.RZ.d. 55-988 tarihli kayıt.

[27] BOA, DFE.RZ.d. 55-988 tarihli kayıt. Benzer bir başka kayıt şöyledir; "*Zikrolunan iki bin akçe tımara mutasarrıf olan Ali beratın verüp hüsn-i ihtiyari ile tımarın mal-ı miride hizmette bulunmuştur deyu Trabzon kadısı olup Maliye Müfettişi olan Mevlana Yusuf tezkiresi mucebince ibtidadan üç bin akçe tımar verilmeğin sene 987 Recebinin evailiyle muvarrah emr-i şerif irad eden mezkûr Mehmed bendelerine olmak üzere feragat ettiğün sancağı beyi ilam etmeğin tımar-ı mezbur farig-i mezkûr tahvilinden bin akçe noksanıyla ber-vech-i tekmil üç bin akçelük üzere tevcih olunup berat-ı alişan içün tezkire verildi*." BOA, DFE.RZ.d. 55-988 tarihli kayıt.

[28] BOA, DFE.RZ.d. 55-988 tarihli kayıt.

tevcih yapıldığı görülmektedir. Mesela, Bolaman nahiyesinden iki bin akçe hisse tımarından feragat eden Hüseyin tahvilinden 'Kars Kalesi binasında hizmet etmiştir' diye Abdullah'a bin akçe ber-vech-i tekmil üç bin akçe tımar için tezkire verilmiştir.[29] Benzer bir başka kayıt ise, "*Zikrolunan iki bin akçe tımar beratın verüp feragat eden Derviş Mehmed tahvilinden mahlûl olmağın Ali oğlu mezkûr Halil içün yarar olup Kars Kalesi tamirinde hizmette bulunmuştur deyu Pasinler Sancağı beyi Mirza Ali dame izzuhu arzıyla ibtidadan üç bin akçe tımar verilmesü içün sene 987 Recebinin evahiri tarihiyle muvarreh emr-i şerifin irad etmeğin tımar-ı mezbûr fâriğ-i merkûm tahvilinden bin akçe noksanıyla ber-vech-i tekmil üç bin akçelük üzere mezbûra tevcih olunup berat-ı alişan içün tezkire verildi."*[30] şeklindedir. Burada, tımarlı sipahinin bir sebebe dayanmaksızın tımarından feragat ettiği; buna karşılık tımarının yarar ve yoldaşlıkta bulunmuş bir başka sipahiye tevcih yapıldığı görülmektedir. Bundan dolayı, sipahinin tımarını feragatinde 'belirsiz statü'deki tımarların 'bir diğer kişiye' tevcih edildiği söylenebilir.

Tımarın intikalinde rol oynayan bir başka sebep, **'yoklamada bulunmama'** durumudur. 55 numaralı defterdeki Ordu yöresi sipahilerinde bu hususta, -tımarın intikalinde rol oynayan diğer sebeplere göre- daha az sayıda kayda rastlanmaktadır. Yoklamada bulunmayan sipahinin, aynı zamanda sefere katılmamak gibi diğer hizmetlerini de yerine getirmediği de görülmektedir. Mesela, Fermude nahiyesinden iki bin yüz akçe tımara mutasarrıf olan Bayram 'vaki olan sefer-i hümayunda' ve 'vaki olan yoklama-yı cedidde' bulunmadığından Mehmed veled-i Hamza'ya dirliği tevcih olunup berat-ı alişan için tezkiresi verilmiştir.[31] Benzer bir başka tezkire ise "*Zikrolunan iki akçe hisseye halen ferman olan yoklamada na-mevcud olan Şehsuvar tahvilinden mahlûl olmağın Haydar oğlu mezkûr Naci içün Kars Kalesi binasında ve zahire isalinde külli hizmette bulunmuştur deyu ? beylerbeyisi olan Hasan Paşa kulları defter gönderüp ibtidadan iki bin akçe tımar verilmesi içün sene 987 şabanının evahiri tarihiyle muvarreh emr-i şerif irad etmeğin tımarı mezbûr Şehsuvar tahvilinden merkûma tevcih olunup berat-ı alişan tezkire verildi.*"[32] şeklindedir. Buna göre, yoklamada bulunmayan sipahinin tımarı, hizmette bulunan 'bir başka sipahiye' tevcih olmuştur. Bazı kayıtlarda sipahilerin seferden firar ettikleri de görülmektedir. Bu durumda, seferden firar eden sipahinin tımarı hizmet ve yararlılık gösteren bir başka sipahiye tevcih edilmektedir.[33]

[29] BOA, DFE.RZ.d. 55-989 tarihli kayıt.

[30] BOA, DFE.RZ.d. 55-989 tarihli kayıt.

[31] BOA, DFE.RZ.d. 55-988 tarihli kayıt.

[32] BOA, DFE.RZ.d. 55-989 tarihli kayıt.

[33] Bahsedilen hususla alakalı bir kayıt "*Zikrolunan beş bin dört yüz elli akçe tımar sefer-i hümayun zuhur olup firar eden Yahya tahvilinden mahlûl olmağın iş bu Mustafa bendeleri içün Erzurum kullarından canib-i yesarda on yedinci bölükte yevmi yirmi akçe ulufeye mutasarrıf iken mal-ı miride hizmet etmiştir deyu sabıkan Trabzon Kadısı Mevlana Yusuf arz etmeğle ulufesi bedeli dört bin akçe tımara sene 987 Cemaziyelahirinin evahiri tarihiyle muvarrah emr-i şerif irad eylediğün mukaddema liva-i mezbûrda ahar tımara tezkire verilüp tezkiresi der-i devlette var deyu kayıd emri olduktan sonra verilmek ferman olunmağın verilüp tımar dahi tezkirelü tımar olup buyurulmak lazım gelmeği tezkiresin berat edilip halen zikrolunan beş bin dört yüz elli akçe tımar firar eden Yahya tahvilinden bedelinden kabil-i ifraz olmayan yüz doksan akçe ziyadesiyle tevcih olunup berat-ı alişan içün tezkire verildi.*" şeklindedir. BOA, DFE.RZ.d. 55-988 tarihli kayıt.

Bir tımarlı sipahinin tımara hak kazanmasındaki önemli hususlardan birisi liyakattir. Bundan dolayı tımar tevcihatındaki 'yararlılık' mevzuuna geçmeden XVI. yüzyıl Osmanlı dünyasında liyakatın yerinden bahsedilebilir.[34] Mesela, dönemin Avusturya sefiri Ogier Ghiselin de Busbecq (Sefirlik dönemi 1554-1562) Osmanlı'da liyakatın ve üstün meziyetin öneminden defaatle bahsetmektedir.[35] XVI. yüzyılın ortalarındaki Osmanlı dünyasına dair 'sa'yü gayretün' önemi ve bunun karşılığında yüksek mevkilerinde liyakat ve maharetin mükâfatı olarak değerlendirilmektedir. Bundan ötürü XVI. yüzyılda sıradan bir reayanın da tımar elde edebilmesi ve sipahi olabilmesi için 'yararlılık göstermek' ve 'yarar kul ve yoldaş'[36] olmak başlıca itici gücüdür. İnalcık, XV. yüzyıldaki fütuhatlarının başarısının en önemli sebebi olarak tımar elde etmek için gelen Türk gönüllü ve akıncıların faaliyetlerini göstermektedir[37].

Ordu ve yöresinde tımara hak kazanmış sipahilerin, 55 numaralı *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defteri*ndeki 148 kayıttan 84'ünde **'yararlılık'** gösterdiği tespit edilmektedir. Bir sipahinin tımara hak kazanmasında gösterdiği yararlılık çeşitli ifadelerle belgelere yansımaktadır. Bunlar **"…yarar olup…"[38], "…olup yoldaşlığı zuhura gelmişdür…"[39], "…olup yoldaşlık eylemişdür deyu…"[40], "…gelüp yarar olduğun arz eylediğin…**

---

[34] Abou-el-Haj'ın erken modern liyakat sistemine dair değerlendirmesi için bkz., Abou-el-Haj, "Modern Devletin Doğası," 63.

[35] Aslında Busberq, sürekli olarak Osmanlı'da liyakata dikkat çekmektetir. Bkz., Ogier Chiselin De Busbecq, *Türkiye'yi Böyle Gördüm,* (Ankara, 2004), s.44 vd.

[36] Yararlılık göstermek farklı şekillerde olabilmekle beraber padişah seferlerine katılmak en önde gelenlerindendir. Bkz. Barkan, "Timar," s. 316.; Bu hususta Yılmaz Kurt, "Osmanlı Toprak Yönetimi", *Osmanlı*, Cilt: 3, Yeni Türkiye Yayınları, (Ankara, 1999), s. 63; Savaşlarda kahramanlıklar gösterenler, kale fetihlerinde bayrak dikmek, yarar diller getirmek ve başlar kesmek gibi yararlılıkları ve dilâverliği görünen kimseler tımar verilerek bir nevi ödüllendirilmişlerdir. Tımar ihtiyacı, böylece, Osmanlı yayılmasında itici bir güç oluşturmakta; tımar ve zeamet bekleyen sınır bölgelerindeki Anadolulu gönüllülerle iç bölgelerin tımarlı sipahileri arasında çetin bir rekabet vardır. İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600),* (İstanbul, 2003) s.120.; Birçok Osmanlı kroniğinde ve belgesinde askerlerin yiğitlik ve yararlılık gösterdiklerinde, karşılığı olarak maddi kazanımları olacağına dair bilgiler mevcuttur. Bu hususta bkz. Hoca Sâdettin Efendi, *Tacü't-tevârih*, Haz.: İsmet Parmaksızoğlu, C.I, (Ankara, 1999); Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, Haz.: Bekir Sıtkı Baykal, C. I, (Ankara, 1999): Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, Haz.: Yılmaz Kurt, (Ankara, 1998).

[37] Halil İnalcık, "Osmanlı Tımar Rejimi ve Sipahi Ordusu", *Türk Kültürü*, S. 34, Yıl: III, (1965), s. 762-763.

[38] Mesela, Satılmış nahiyesinden Ramazan 'yarar olup defaatle hizmette ve yoldaşlığı zuhura geldiği' için üç bin akçe tımar tevcihi almıştır. Bu kayıt şu şekildedir; "*Zikrolunan iki bin akçe tımar müteveffa Abbas tahvilinden mahlûl olmağın sabıkan alay beyi olan Behram dame ikbaluhu mektup gönderüp mezkûr Ramazan bendeleri yarar olup defaatle hizmette ve yoldaşlığı zuhura gelmiştir deyu, dirlik ricasını arz etmeğle ibtidadan üç bin akçe tımar verilmesi içün sene 987 Saferinin evasıtı tarihiyle muvarrah emr-i şerif iraf etmeğin tımar-ı mezbûr müteveffa-yı mezkûr Abbas tahvilinden mezbûra bin akçe noksanıyla ber-vech-i tekmil üç bin akçe üzere tevcih olunup berat-ı alişan içün tezkire verildi.*" BOA, DFE.RZ.d. 55-988 tarihli kayıt.

[39] Bolaman nahiyesinden Halil Çıldır ve Erzincan muharebelerinde 'ziyade yoldaşlığı zuhur etmeğle' on üç bin akçe tımar tevcihi almıştır. Bahsedilen kayıt şöyledir; "*Erzurum gönüllülerinden kırk ikinci bölükte yevmi on sekiz akçe ulufeye mu-*

” ya da **“…hizmette bulunduğundan…”**[41] ya da **“…muhafazasında hizmette bulunmuş…”** ya da **“…seferinde sefer eyleyüb…”**[42], **“…seferlerlere varmışdur deyu…”** ya da **“…tamirinde hizmette bulunmuşdur deyu…”**[43] ya da **“…muharebesinde başa geçüp yoldaşlıkta bulunduğu…”**[44], **“…vaki olan muharebede**

tasarrıf olan mezbûr Halil bendeleri berat alup Çıldır ve Erzincan muharebelerinde ziyade yoldaşlığı zuhur etmeğle ulufesi bedeli on bin akçe tımar verilmesine sene 986 Şevvalinin evahiri tarihiyle muvarrah emr-i şerif inayet olunmağın zikrolunan sekiz bin üç yüz akçe tımar haliyen fevt olan Halid Çavuş tahvilinden mahlûldur deyu mezbûr Halil talip olmağın tımarı mezbur dört bin yedi yüz ake noksanıyla ber-vech-i tekmil on üç bin akçe üzere tevcih olunup berat-ı alişan içün tezkire verildi.” BOA,DFE.RZ.d. 55-987 tarihli kayıt.

[40] Mesela, Abdullah oğlu Rıdvan’a ‘vaki olan seferde yoldaşlık etmiştir diye on üç bin beş yüz akçelik tımar tevcih edilmiştir. Bkz. *“Abdullah oğlu mezkur Rıdvan bendeleri Van kullarından kırk ikinci bölükte yevmi yirmi akçe ulufeye mutasarrıf iken, vaki olan seferde yoldaşlık etmiştir deyu arz etmekle sülüsan hesabı üzere on bin üç yüz kırk dokuz akçe tmar tevcih olunmak içün sene 988 Ramazanının evaili tarihiyle muvarrah emr-i şerif irad eylemeğin Karahisar-i Şarki Sancağı’nda Habsamana nahiyesinde zikrolunan on üç bin beş yüz akçe liva-i mezbûreden icmallu hasıplarından olup sancağı beyi olan Abdurrahman bey kulları bedeliye tezkiresin ihraç ettikten sonra mahlûl olmağın bundan kabil-i ifraz olmayan yüz beş akçe ziyadesiyle on üç bin beş yüz akçelik üzere merkum Rıdvan kullarına tevcih olunup berat-ı alişan için tezkiresi verildi.”* BOA,DFE.RZ.d. 55-988 tarihli kayıt.

[41] Mesela Bolaman nahiyesinde Abdullah adlı sipahiye, Kars Kalesi binasında hizmette bulunduğundan dolayı üç akçe tımar tevcih edilmiştir. Bkz. *“Zikrolunan iki bin akçe hisse tımar beratın verüp feragat eden Hüseyin tahvilinden mahlûl olmağın mezbûr Abdullah yarar olup Kars Kalesi binasında hizmet etmiştir deyu Canikli Sancağı Beyi Mehmet Bey kulları mühürlü mektup göndermeğle ibtidadan üç bin akçelük tımar verilmesi içün sene 987 Şabanının evahiri tarihiyle muvarrah emr-i şerif irad etmeğin tımarı mezbûr fariğ-i mezkûr tahvilinden bin akçe noksanıyla ber-vech-i tekmil üç bin akçe üzere mezbûra tevcih olunup berat-ı alişan içün tezkire verildi.”* BOA, DFE.RZ.d. 55-989 tarihli kayıt.

[42] Mesela, Çamaş nahiyesinden Ali veled-i Nasuh, Şirvan Seferine sefer eylediği için üç bin yüz elli akçe tımar tevcihini almıştır. BOA, DFE.RZ.d. 55-988 tarihli kayıt.

[43] Mesela, Milas nahiyesinden Ali oğlu Halil için Kars Kalesi tamirinde hizmette bulunmuştur diye üç bin akçe tımar tevcih edilmiştir. Bkz. *“Zikrolunan iki bin akçe tımar beratın verüp feragat eden Derviş Mehmed tahvilinden mahlûl olmağın Ali oğlu mezkûr Halil içün yarar olup Kars Kalesi tamirinde hizmette bulunmuştur deyu Pasinler Sancağı Beyi Mirza Ali dame izzuhu arzıyla ibtidadan üç bin akçe tımar verilmesi içün sene 987 Recebinin evahiri tarihiyle muvarrah emr-i şerifin irad etmeğin tımar-ı mezbûr farig-i merkûm tahvilinden bin akçe noksanıyla ber-vech-i tekmil üç bin akçelük üzere mezbûra tevcih olunup berat-ı alişan içün tezkire verildi.*” BOA, DFE.RZ.d. 55-989 tarihli kayıt.

[44] İskefsir nahiyesinden Süleyman, Çıldır sahrasındaki muharebede başa geçip-yoldaşlıkta bulunduğun ötürü tımar tevcihi almıştır. Bkz. “*Miri oğlu mezkûr Süleyman südde-i saadete gelüp Çıldır sahrasında vaki olan muharebede başa geçüp ziyade yoldaşlıkta bulunmağın ibtidadan on üç bin akça tımara emr-i şerif verilüp müyesser olmadığın ve Karahisar-ı Şarki Sancağı’nda İskefsir nahiyesinde Kale nam karye ve gayrinde üç bin akçe tımara mutasarrıf olup Mahmud fevt olup tımarı mahlûldür deyu kendüye verilmek babında inayet-i rica etmeğin ol-hükm-i şerif alunup göresüz, mezkûr fevt olup tımarı mahlûl ise zikrolunan üç bin akçe tımar merkûm Süleyman’a tevcih olunup tezkiresin veresuz deyu sene 986 Receb’inin on birinci günü tarihiyle muvarrah erm-i şerif irad etmeğin lakin bu tımara müyesser olmayup zikrolunan üç bin akçe tımar ber-vech-i iştirak mutasarrıf olan Yusuf ve Mahmud nam karındaşları fevt olup tımarları mahlûl olmağın mezbûra*

hizmette bulunduğunu…" şeklinde kayıtlarda tespit edilmektedir. 55 numaralı defterdeki Ordu yöresindeki tımarlı sipahilerin, tımara hak kazanmak adına gösterdikleri 'yararlılık ve yoldaşlık' durumu; genel olarak bütün Osmanlı dünyası çerçevesinde de Osmanlı askerinin motivasyonel tarafları ile değerlendirilecek bir konudur. Savaş öncesi teşvikler ve savaş sonrası mükâfatlar askerin motivasyonunu artıran önemli bir husustur. Tımarlı sipahiler için en önemli noktalardan biri muharebelerde ölen diğer tımarlı sipahilere ait gelirlerin yeniden dağıtılması ve bir tımar tahsisi umudunda olan gönüllüler için ise hizmete bağlı bir yaşam sürmesidir. Teşvik unsuru olarak, savaşta yiğitlik gösterenler için savaş sonrası bir kazanma beklentisidir. Sadece seferde bulunduklarını kaydettirmeleri bile, tahsis edilmiş tımarlarından atılmalarını önlemek için yeterlidir. Aynı zamanda savaşta etkin rol oynamaları halinde, toprakların yeniden dağıtımına katılmaları veya yeni topraklar fethedildiği takdirde, tımar dağıtımında pay almaları ihtimallerini arttırmaktadır. Daha da önemlisi Sultan'ın katıldığı bir savaşta gösterilen yiğitlik muharebe alanında terfiye götürebildiği gibi, başkalarının da benzer davranışları sergilemeleri açısından önemlidir.[45] Tımar sahiplerine, muharebede ölen diğer tımarlıların topraklarının dağıtılması, çoğunlukla zaferin sonrasında yapılmaktadır.[46]

XVI. yüzyıldaki Ordu örnekleminde tımar sahibi olabilmek adına önemli bir motivasyon kaynağı olarak 'yararlılık' mevzuu -55 numaralı defter kapsamında- değerlendirildiğinde aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

Yarar ve yoldaşlık	Hizmet	Muhafaza	Sefer	Tamirat	Muhabere	Diğer	Toplam
19	15	3	17	17	11	2	84

Tablo: 55 Numaralı *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterine* Göre Ordu ve Yöresindeki Yararlılık

Ordu ve yöresindeki tımarlı sipahilerin katıldığı muharebe, muhafaza ve kale tamiri vb. durumlarla karşılaşmaktayız. 55 numaralı defterde kayıtlı Ordu yöresi sipahilerinin katıldıkları seferler; Şirvan Seferi (9 kayıt) ya da Şirvan ve Kars Seferi (2 kayıt), Gürcistan ve Şirvan Seferi (1 kayıt), Kars Seferi (1 kayıt) ve Şark Seferi'dir (1 kayıt). Ayntâb sipahilerinin de Şirvan, Gence, Şark (Bağdad), Tebriz, Revan ve Erzurum-Diyar-

tevcih olup berat-ı alişan için tezkire verildi." BOA, DFE.RZ.d. 55-987 tarihli kayıt.

[45] Osmanlıların muharebeye katılımı teşvik etmek ve mükâfatlandırmak için farklı yöntemler kullanmıştır. Teşvik ve mükâfatlandırmada Sultanın rolü büyüktür. Bunun için bkz. Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, Çev., M. Tanju Akad, (İstanbul, 2007), s. 185-188.

[46] Bu duruma dair bir örnek şöyledir; "üç buçuk aylık bir kuşatmayı takiben Malta'daki St. Elmo Kalesi'nin düşmesini izleyen 24 Haziran 1565 Pazar günü yapılan tek bir oturumda, terfileri, nakilleri ve tımarlarla ilgili ön tahsisleri ele alan 80 dilekçe bir arada karara başlanmıştır. Bu, savaş ölülerinin anılması, Osmanlı seferi kuvvetinin Malta istilasındaki ilk başarılarının kutlanması ve aynı zamanda seferin bir sonraki aşamasına geçilirken askerin morallerinin yükseltilmesi gibi birçok amaca birden hizmet etmektedir." Bkz. Murphey, "Osmanlı'da Ordu," s. 186.

bekir seferlerine katıldıkları görülmektedir.[47] Bu yüzyılda Ordu yöresi sipahilerinin Kars Kalesi (16 kayıt) ve Görice Kalesi (1 kayıt) tamiratında bulundukları da tespit edilmektedir. Aynı zamanda, Molacık muharebesi (1 kayıt), Çıldır muharebesi (4 kayıt), Kars ve Erzincan muharebeleri olmak üzere doğu sınırındaki birçok muharebeye duhul ettikleri de görülmektedir. Aynı şekilde 3 kayıtta Şirvan muhafazasında da var oldukları kayıt altına alınmıştır. Ordu yöresi sipahilerinin çeşitli kayıtlarda 'barut ve emval-ı hace tahliyesinde say ve kifayesi'; 'mal-ı miri de hizmet etmek' ve "nakliye-i zahire isali' gibi farklı görevlerde de hizmet verdikleri de görülmektedir.

*Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri'*nde karşılaşılan bir diğer kayıt türü "beratın kaybı/zayi olması" durumudur. 55 numaralı defterde de beratın zayi olduğu görülen kayıtlar tespit edilmiştir. Bunlardan birisi Elmalu nahiyesinden Mahmud'a aittir. Mahmud adlı bu sipahi on üç bin üç yüz otuz üç akçelik tımara mutasarrıftır. Ancak Şirvan seferinde beratının zayi olduğunu bildirmiştir. Mahmud kullarının arzıyla, defter-i cedid-i hakaniyeye müracaat edilmiş ve "tecdid-i berat-ı alişan içün tezkire"[48] verilmiştir.

55 numaralı defterdeki Ordu yöresi sipahilerinin tımar tevcihatının işleyiş mekanizmasında beylerbeyinin rolü büyüktür.[49] Özellikle küçük tımarların dağıtılmasında Beylerbeyilerinin yetkileri büyüktür ki, belirli bir rakamın altında olan tımarların sahiplerine beylerbeyiler tarafından tımar tahsis edilebilmektedir. 55 numaralı defterdeki verilerde de bu durum gözlenmektedir.

	Geçtiği Kayıt Sayısı
Alaybeyi	19
Beylerbeyi	35
Çavuş	3
Deftardar	6
Deftardar Kethüdası	1
Kadı	4
Sancakbeyi	34
Vezir	1
Vezir-i azam	1

Tablo: 55 Numaralı Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterine Göre Ordu ve Yöresinde Tımar Tevcihatındaki İdareciler

[47] Özünlü, "Ayntâb Sipahileri," s.113.

[48] BOA, DFE.RZ.d. 55-988 tarihli kayıt.

[49] Bu hususta bkz., Barkan, "Timar," s. 847.; Esasen, bir yönetim kurumu olarak tımar sistemi, beylerbeyinden sipahiye kadar, sultanın eyâletlerdeki yürütme gücünü temsil eden bir mekanizmadır. Ayrıntılı bilgi için bkz., İnalcık, "Klasik Çağ," s. 121-122.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, Ordu yöresi sipahilerinin tımar tevcihatındaki bürokratik muamelatta en etkin kişinin beylerbeyi olduğu görülmektedir. Beylerbeyini, sancakbeyi ve alaybeyi izlerken; defterdar, kadı, çavuş, defterdar kethüdası, vezir ve vezir-i azam diğer etkin idareciler olarak kayıtlara geçmektedir. Taşradaki idarecilerin tımar tevcihindeki yeri, belgelerin diline de yansımaktadır. Mesela **"...sancağı beyi ...mektup gönderüp ...için yarar olduğunu bildirüp..."** şeklindeki ifadelerle yer almaktadır. Ya da **"...vaki olan ... muharebesinde külli yoldaşlıkta bulunmuştur deyu alay beyi ....bey arz ettikte..."** veya **"...Karahisar-ı Şarki Alay Beyisi ...mektup gönderüp mezkûr ... için yarar olup vaki olan sefer-i hümayunda hizmette bulunmuştur deyu arz etmeğin..."** gibi.

Beylerbeyinin tımar tevcihindeki rolü **"... bendeleri yarar olup ....hizmette bulunmuştur deyu ... beylerbeyisi ..."** ; ya da **"...südde-i saâdete gelüp ... hizmet eylediğin ... beylerbeyisi ... ilam oldundukta..."**; ya da **"...hizmetinde bulunmağın yarardur deyu ... Beylerbeyisi olan ... kulları defteri ile... "**, ya da **"... içün bu defa ...külli yoldaşlıkta bulunmuştur deyu ... beylerbeyisi ... mektubuyla..."** ifadeleriyle tespit edilebilmektedir. 55 numaralı *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defteri*'ndeki kayıtlarda, tımar tevcihatındaki bürokratik muamelat içinde en çok ismi geçen beylerbeyileri (sırasıyla); Erzurum Beylerbeyi İbrahim Paşa, Diyarbakır Beylerbeyi Behram Paşa, yine Erzurum Beylerbeyi Hasan Paşa, Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa başta olmak üzere; Diyarbekir Beylerbeyi Ali Paşa, Çıldır Beylerbeyi Bayram Paşa, Anadolu Beylerbeyi Cafer Paşa, Erzurum Beylerbeyi Mehmed Paşa, Rum Beylerbeyi Mehmed Paşa ve Bitlis Beylerbeyi Mehmed Paşa'dır. Ordu yöresi sipahilerinin daha ziyade doğu sınırındaki sefer, muharebe, muhafaza ve tamirat işlerinde bulunduklarından dolayı, bölgedeki Beylerbeyilerinin tımar tevcihatındaki bürokratik muamelatta etkin olması doğaldır. Aynı şekilde sancak beylerinin de, Canikli Sancakbeyi Mehmed Bey, Pasinler Sancakbeyi Mirza Ali (kayıtlarda geçen diğer sancakbeylerinin hangi sancağın beyi olduğu belirtilmemişti) olmak üzere yöreye yakın yerlerden olduğu görülmektedir. Ordu yöresi sipahilerine yapılan tevcihatta ismi geçen diğer idareciler, Alaybeyi Halil, Kasım ve Recep Paşa; Divan Çavuşu Zakir ve Hüseyin Çavuş, Dergâh-ı Ali Çavuşu Mustafa Çavuş; Erzurum Defterdarı Ahmed ve Sinan; Rum Defterdar Kethüdası Mahmud; Trabzon Kadısı ve Maliye Müfettişi Mevlana Yusuf; Vezir Osman Paşa ve Vezir-i Azam Serdar Paşa'dır.

II- BİR "FENARİ" TAHLİLİ

Ordu ve yöresine dair *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri* incelendiğinde genel olarak benzer ve birbirini takip eden bir tevcih süreci işlemektedir. Bu tevcih bürokrasisi içinde, benzerlik ve süreklilik gösteren bir tımarlı sipahi profili tablosu ortaya çıkmaktadır. Belki de bu profili bozan tek isim Fenari'dir. Fenari, Ordu ve yöresi tımarlı sipahileri içinde dikkat çekici bir isimdir. Öncelikle, defterde geçen diğer tımarlı sipahi isimlerinin analizi yapıldığında, sipahilerin büyük bir çoğunluğunun Ahmet, Mehmed ve Mahmud gibi benzer isimler taşıdığı görülecektir. Fenari ise, ilk olarak isminin farklılığı ile dikkat çekmektedir. Bununla beraber, Fenari'yi yöredeki diğer sipahilerden farklı kılan, onun bir savaş ya da herhangi bir devlet hizmetinde gösterdiği yararlılık veyahut zengin tımarı da değildir. O halde Fenari'nin dikkat çekmesinin sebebi ne olabilir? Barkan - tımar hakkındaki devasa makalesinde- bir tımar sahibi hayatta ise oğullarına dirlik verilmesinin adetten olma-

dığını ancak ihtiyarlık veya hastalık sebebiyle hizmete iktidarı olmayan sipahinin, hizmete yarar olan oğluna tımarını devredebildiğini ifade etmektedir.[50] Barkan'ın bu değerlendirmesi, Ordu ve yöresindeki tımar sisteminin uygulamalarında da detaylı bir şekilde görülmektedir. Ancak, Fenari örneğinde tımarın intikalindeki süreç, bu standart işleyişin dışında kalmıştır.

55 numaralı *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defteri'*nin 179 numaralı varağı b yüzünde kayıtlı Aydın tahvilinden İmirza oğlu Fenari'ye dair ilk kayıt şöyledir; "*Nahiye-i İskefsir der-liva-i Karahisar-ı Şarki [Hükm-i şerif verildi]; Tımar-ı Fenari veled-i İmirza el müteveffa an tahvil-i Aydın; Karye-i İnözü tabi-i nısf malikâne ve divani tımar 3000; Hisse 1100; Karye-i İskefsir Kalesi Dibi tabi-i mezbur 7000; Hisse 1500; Yekûn 2600; Hisse 1300; Karye-i Küçüklü tabi-i mezbur; Hisse divani 1000; Hisse 250; Yekûn 1550; Karahisar-ı Şarki Sancağı'nda İskefsir nahiyesinde bin beş yüz elli akçe tımara mutasarrıf olan mezkûr İmirza Bey tımarı mukaddema Aydın nam kimesne sipahizadelik tarikiyle yurdumdur deyu alub; berat edüp lakin babası Kulu nam sipahi henüz hayatta iken fevt olmuştur deyu tımara çıkub bila-sebeb alınmıştur deyu kendüye mukarrer olmasın reca etmekle göresiz. Fi'l-vaki tımar-ı mezbûr mezkûrun yurdu olmayıp ve babası hayatda iken fevt olmuşdur deyu sipahizadelik tarikiyle tımara çıkmış ise ve bunun azlin icab eder hususu olmayub tımarı bu vecihle alınmış ise yine buna mukarrer edüb beratı mucebince tasarruf itdiresüz deyu sene 985 Rebiyülahir'inin evahiri tarihiyle müvarrah emr-i şerif verilmeğin hâlâ mezkûr İmirza Beğ tımarı emr-i şerif mucebince kendisine mukarrer olmadan fevt olup mezkûr Fenari için müteveffa-yı mezkûrun sahih sulbi oğlu olup ibraz ettiği berat atası beratı olduğuna liva-i mezbure sipahilerinden cümle on nefer mutemedun aleyh kimesneler şehadet etdiklerin sancak beyi ilam etmeğin mezkûr Aydın tahvilinden babası tımarı, mezkûra tevcih olunup berat-ı alişan için tezkire verildi. Fi 24 Rebiyülahir sene 987*; *Tezkire-i Mehmed Paşa*"[51].

Yukarıda geçen bu kayda göre, Fenari müteveffa İmirza'nın oğludur. H.24 Rebiyülahir 987/M. 20 Haziran 1579 tarihli kayıtta Aydın tahvilinden Fenari'ye üç farklı karyeden tımar hissesi intikal etmiştir. Bu hisseler İskefsir nahiyesine bağlı Karye-i İnözü, Karye-i İskefsir Kalasıdibi ve Karye Küçüklü'dendir. Ancak kayıta göre, Aydın adlı sipahi İmirza tımarını sipahizelik-yurdumdur iddiasıyla kendi üzerine berat ettirmiştir. Aydın, İmirza'nın tımarını yurdumdur iddiasıyla berat ettirdiğinde babası Kulu sağ ve hayattadır. Bu sebepten ötürü, Aydın'ın İmirza tımarını alması geçersizdir ancak azline de sebep olan bir durumun olmadığı görülmektedir. Bu durumda, İmirza'ya tımarı mukarrer edilir ve beratı gereğince tasarruf etmesi kararlaştırılır (h. Rebiyülahir 985/m. Haziran 985) ancak emir mukarrer olmadan İmirza ölmüştür. Fenari, müteveffa babası İmirza'nın **'sahih sulbi oğlu olduğunu, ibraz ettiği berat babası beratı olduğunu'** beyan ederek Aydın tahvilinden tezkiresini alır. Bu kayıtın asıl konusu Aydın'dır. Aydın adlı sipahinin daha babası hayatta iken, babasını ölü göstererek Fenari'nin babası İmirza'nın tımarını yurdumdur iddiasıyla alması; ancak bu tımara babası yurdu olarak Fenari'nin hakkı olması dolayısıyla bu usulsüzlüğün fark edilerek düzeltilmeye çalışılmasına tanık olunmaktadır. Fenari'nin izi sürüldüğünde 55 numaralı defterdeki ikinci bir kayıt bu olayı takip etmemizi sağlamaktadır.

[50] Barkan, "Timar," s.316.

[51] Yukarıda geçen belgenin orijinal kaydı için bkz. Ek:1.

Yukarıda bahsedilen ikinci kayıt, *"Nahiye-i İskefsir Der-Liva-i Karahisar-ı Şarki; Tımar-ı Hamza veled-i Mirza an-tahvil-i Fenari el-müteveffa peder-eş; Karye-i İnözü tabi-i mezbur nısf-ı malikane ve divani tımarı 3000; Hisse 1100; Karye-i İskefsir Kalesi Dibi tabi- i mezbur 7000; Hisse 1500; Karye-i Küçüklü tabi-i mezbur divani 650; Hisse 250; Yekun 2600; Hisse 1300; Yekun 1550; Zikrolunan bin beş yüz elli akçe tımara mutasarrıf olan Fenari fevt olup tımarı mahlûl olmağın mezkûr Hamza bendeleri mukaddema yine bu tımara mutasarrıf iken sene 982 tarihinde fevt olan pederlerinin iki oğlu ve müteveffa-yı mezkûr Fenari'nin karındaşı olup ve ibraz eylediği berat atası beratı olduğuna liva-i mezbûr sipahilerinden mutemedun aleyh cümle on nefer kimesneler şehadetiyle sancak beyisi ilam etmeğin tımar-ı mezbura mezkûr müteveffa tahvilinden tevcih olunup berat-ı alişan için tezkire verildi. Fi 22 Zilkade sene 988; Tezkire-i Hüsrev Paşa"*[52] şeklindedir.

Bu kayıta göre, Fenari'nin babası İmirza'nın, Fenari'nin haricinde Hamza isimli bir oğlu daha vardır. Kayıt tahlil edildiğinde, İmirza H.982/M.1574-75 tarihlerinde vefat etmiştir. Bir önceki kayıtta, Aydın'ın usulsüzlükle aldığı tımarın, İmirza'ya tasarruf için mukarrer kılındığı tarih H. Rebiyülahir 985/M. Haziran/Temmuz 1577'dir ki, buradan hareketle İmirza için 3 yıllık geç kalınmış bir adalet söz konusudur. Baba İmirza'nın vefatından dolayı Fenari'ye intikal eden tımar, ona da pek yaramamış görünüyor. Çünkü H. 22 Zilkaide 988/M. 29 Aralık 1580 tarihli kayıta göre artık Fenari'de vefat etmiş ve mutasarrıf olduğu 1550 akçelik tımarı kardeşi Hamza'ya intikal etmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

"İtiraf etmeliyim ki, okumak bana tam bir mutluluk verebilir... ve aynı biçimde, parmaklarımın arasından kum dökerek, rüzgâr yanaklarımı serin, nemli elleriyle okşarken bütün varlığımla uzanmakla da mutlu olurum. Sahilde başka kimsenin olmaması memnunluk verici görünüyor ve ta ufka kadar uzanan mavimsi burunlar, deniz suyunu fışırdatan ayı topluluğu gibi görünüyor; Gün boyunca, sert otlar kayalıklarda hışırdıyor. Bu ebedi, yumuşak ses, bu sahilde yüzyıllardır kesilmeden hep duyulan ses, bilgelik ve basitlik sevgisini açığa vuruyor."[53]

Konstantin Paustovsky *Umut Yılları (Years of Hope)*

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin klasik devrinin olgunlaştığı bir dönem olarak tabir edilen XVI. yüzyıldaki tımarlı sipahiler, Ordu ve yöresi örnekleminde ele alınmıştır. Halil İnalcık'ın deyimiyle Osmanlı Devleti'nin klasik devri II. Mehmed'den itibaren gelişmeye başlamış ve özellikle XVII. yüzyıl ortalarına doğru tam olarak olgunlaşmıştır. Ancak bu yüzyılın sonunda dış ve iç dinamiklerin etkisi ile klasik düzen bozulmaya yüz tutmuştur. Devlet, XVI. yüzyıl sonunda yaşanan uzun süren savaşlar ve içeride yaşanan Celali İsyanlarıyla XVII. yüzyıla sarsılarak girmiştir. Bu yüzyıldaki Osmanlı siyasal yazarları devletin sorunlarına yaklaşımlarda farklı görüş ve çözüm önerileri getirmekle birlikte, temel olarak "klasik devri" yeniden canlandırma gayreti içine girmişlerdir.[54] Ancak XVI. yüzyılın sonundan itibaren yeni fetihler haricinde klasik tahrir uygulamasının

[52] Yukarıda geçen belgenin orijinal kaydı için bkz. Ek:2.
[53] Neal Ascherson, *Karadeniz*, Çev.: Kudret Emiroğlu, (İstanbul, 2002), 13.
[54] Osmanlı düzeninde Celali isyanları ile ağırlaşan durum ve XVII.-XVIII. yüzyıldaki tabloya dair bkz., Kunt, "Sancaktan Eyalete," s.3.; Klasik dönem şartlarının değiştiğini gösteren bir başka değerlendirme için bkz., Abou-el-Haj, "Modern

terk edilmesi vb. uygulamalar artık Osmanlı klasik sisteminin içine girdiği genel dönüşümün bir sonucudur. Osmanlı Devleti'nin klasik düzenindeki değişimlerin temel sebeplerinden birisi nüfus artışıdır.[55] Bunun yanı sıra askerî ve malî alanda yaşanan değişikliklerle birlikte, XVI. yüzyılın sonuna gelindiğinde devletin kurumsal sisteminin işleyişinde farklılıklar görülmektedir. Bu yüzyılda yaşanan Osmanlı-Habsburg mücadelesi devleti, orduyu ateşli silahlarla donatılmış ağır piyadeden kurulu bir hale getirme zorunluluğu ok-yay, kılıç ve mızraklı tımarlı sipahinin savaş değerini kaybetmesine yol açmıştır.[56] Bu durum, tımar rejiminin ihmal edilmesi ve dağılması sonucunu doğurmuştur. Yüzyılın sonunda ortaya çıkan celali isyanlarına tımarları yetmeyen veya ellerinden alınan tımarlı sipahilerin de katıldığı görülmektedir.[57] Aynı zamanda Osmanlı Devleti için XVI. yüzyılın ikinci yarısı, Avrupa'daki fetihlerinin bir duraklama dönemine girdiği bir dönemdir. Bu durum, bir taraftan yeni tımar olanaklarını kesintiye uğratırken bir taraftan da uçlardaki akıncı kurumunun çökmeye başlamasına yol açmıştır.[58] XVI. yüzyıl boyunca Osmanlı'nın sefer durumları ve savaş meydanlarında devam eden stratejilerin devamlılığı, tımarlı sipahilerin de ordu içindeki yerleri açısından bir değişiklik arz ettirmiyordu. Bu zaman zarfındaki savaş tarzı, tımarlıların üslerine dönüp arazileriyle uğraşmalarına olanak sağlayan düzenli ve mevsimlik terhisleri, tımarlı sipahilerin orduya katılımları açısından sorun yaratmıyordu.[59] Osmanlı'da zamanla iç ve dış dinamiklerin etkisiyle tımarlı sipahiler ile ilgili olgu da değişmiştir. XVI. yüzyıl boyunca Osmanlı, hazine fazlası sağlamayı başarmışsa da 1586 gümüş devalüasyonu sonrasında artan sikke kıtlığı ve savaş tarzında toprağa bağlı, mevsimlik olarak seferber edilen tımarlı sipahi yerine, nakit ödeme yapılan daimi piyade askerleri tercih edilir olmuştur.[60] Osmanlı'da yaşanan bu askeri alandaki değişiklerin sonunda tımar sisteminin öneminin giderek azalmasına giden sonuçlar doğurması kaçınılmaz olmuştur. Öz tarafından XVI. yüzyılda Canik Sancağı üzerine yapılan çalışmada da, bu yüzyılda tımar-zeamet gelirinin bir ölçüde azaldığı tespit edilmiştir. Öyle ki, "tımar" ve "zeamet" gibi küçük dirliklerin yerini büyük dirliklere bırakması ve iltizam sisteminin yaygınlaştığı görülmektedir.[61]

Osmanlı Devleti'nde, XVI. yüzyılın sonlarına doğru -yukarıda sebepleri izah edilmeye çalışılan- iç ve dış dinamiklerin etkisi ile başlayan değişim ve dönüşüm döneminde Ordu yöresindeki tımarlı sipahilerin hâlâ klasik tımar tevcih prosedürünün devam ettiğine tanık olmaktayız. Bu cümleden olarak, tımarın intikalinde sipahinin fevt olması ile toprağının başta 'sahih sulbi oğlu/oğulları' olmak üzere kendi kan bağından olan kişiye ya da bir başka kişiye geçişi söz konusudur. Benzer şekilde, hizmete iktidarı olmayarak ya da başka bir sebeple tımarından feragat eden sipahinin tımarı, başta kendi oğluna olmak üzere ya da bir başka kişiye intikal etmiştir.

Devletin Doğası," s. 71.

[55] XV. yüzyılın klasik tımar sisteminin, XVI. yüzyılın sonuna gelindiğinde gözlemlenen değişim ve dönüşümünü XX. yüzyıl tarihçilerinin değerlendirmesi için bkz., Abou-el-haj, "Modern Devletin Doğası," s. 51-56.

[56] XVI. yüzyıl sonlarına doğru tımar sahiplerinin prestij kayıplarına dair değerlendirme için bkz., Faroqhi, "16. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı," s.98-99.

[57] 1593-1606 Avusturya savaşları ve devamı için bkz., İnalcık, "Klasik Çağ," s.194.

[58] İnalcık, Osmanlı Devleti'nin bu dönemde yaşadığı bu yoğun nüfus baskısını çeşitli verilerle desteklemektedir. Bkz., Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, (İstanbul, 2009), s. 192.

[59] Bu duruma dair örnekler için bkz., Murphey, "Osmanlı'da Ordu," s.61-62.

[60] Murphey, "Osmanlı'da Ordu," s.38.

[61] Öz, "Canik Sancağı," s.133 ve 5-6.

Tımar sahibi sipahinin vazife ve yükümlülüklerini yerine getirmediği hizmetsizlik hallerinde ise tımarının bir başka kişiye geçişinin söz konusu olduğu standart uygulamaların gerçekleştiği işleyiş söz konusudur. Osmanlı dünyasındaki 'yarar ve yoldaş kul olmak' durumunun Ordu yöresi sipahilerinde de mühim bir yere sahip olduğu görülmektedir. Ordu yöresi sipahilerinde de tımar tevcihinin genel kabulü, doğu sınırındaki Şirvan, Şark vb. seferlere katılmış, Kars Kalesi tamiratı ya da muhafazasında vb. bulunmuş sipahilerin tımara hak kazandığı görülmektedir. Bunun dışında Ordu yöresi sipahilerinin daha ziyade küçük ölçekli dirlik sahibi oldukları ve az bir kısmının zeamet sahibi sipahi olduğu da bilinmektedir. Yöredeki klasik tımar sistemi işleyişi içinde Fenari örneğinde görülen farklı biyografik bilgiler de mevcuttur. Fenari örneğindeki tımarın intikalinde, XVI. yüzyılın sonlarındaki Osmanlı coğrafyasının kıyı yöresindeki Aydın adlı bir sipahinin, tımarın intikalinde bir usulsüzlük yapması ile gelişen bir süreç vardır. Ancak, bu intikaldeki usulsüzlüğün fark edilerek adaletin sağlandığı ve uygulanması gereken tımar tevcih prosedürünün işlendiğine tanık olunmaktadır.

Sonuç olarak, iç ve dış dinamiklerinin etkisi ile Osmanlı Devleti'nin bir değişim/dönüşüm sarmalına girdiği XVI. yüzyıl sonlarına doğru, Ordu yöresi sipahileri için klasik tımar tevcih prosedürleri uygulamalarının mevcut olduğu görülmektedir. Ancak, ilerleyen zaman XVI. yüzyıl sonu Ordu yöresi sipahilerinin de değişime direnemeyeceğini gösterecektir. İlerleyen zaman ve değişen dünya konjonktürünün etkisiyle imparatorluk coğrafyasının diğer kısımlarında da yaşanan; klasik kurumların işleyişindeki farklılaşma sürecinin Ordu yöresi sipahilerine de sirayet ederek; yoklamaya dâhil olmayan, sorumlu olduğu vazife ve yükümlülükleri yerine getirmeyen bir tımarlı sipahi profili çizeceği bir sürece doğru evirilecektir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), 55 Numaralı *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defteri.*

Abou-el-Haj, Rıfa'at Ali. *Modern Devletin Doğası, 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, Çev.: Oktay Özel-Canay Şahin, Ankara, 2000.

Acun, Fatma. "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler*, Cilt: 9, (2002): 899-908.

Afyoncu, Erhan. "Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XV-XVIII. Yüzyıllar)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1997.

Aksu Kılıç, Leyla. "Tarihî Süreç İçinde Tımar Sistemi: Ordu Yöresi (1455-1839)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih/Yeniçağ Tarihi ABD. Ankara, 2012.

Ascherson, Neal. *Karadeniz*, Çev.: Kudret Emiroğlu, İstanbul, 2002.

Aydın, H. Veli. "Timar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler", *OTAM*, Sayı: 12, (2001):65-104.

Barkan, Ömer Lütfi. "Timar", *İslam Ansiklopedisi*, C.XII/I, (MEB), İstanbul, (1993):286-333.

Beldiceanu, Nicoara. *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1985.

Busbecq, Ogier Chiselin De. *Türkiye'yi böyle Gördüm, Ankara*, 2004.

Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev.: Yıldız Moran, İstanbul, 1979.

Cin, Halil. *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, İstanbul, 1985.

Demirci, Mustafa. "İkta", *İslam Ansiklopedisi* (DİA), XXII, İstanbul, (2000):43-47.

Emecen, Feridun M. *Doğu Karadeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi Bulancak-Piraziz*, İstanbul, 2005.

Erdoğan Özünlü, Emine. *Ayntâb Sipahileri Bir Osmanlı Sancağında Timarlı Sipahi Olmak (1530-1647)*, Ankara, 2011.

Erdoğan Özünlü, Emine. "Timar Tevcih Sebepleri Üzerine Bir Kaynak Değerlendirmesi", *OTAM*, Sayı:19, (2008):175-187.

Erdoğan Özünlü, Emine. "Timar Tevcihâtı ile ilgili Kaynaklarda Yer Alan Kayıtların Karşılaştırılmasına Dair Bir Deneme", *OTAM*, Sayı:21, (2009):81-93.

Faroqhi, Suraiya. "16. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyaset ve Sosyo-Ekonomil Değişim", *Kanuni ve Çağı Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, Ed. Metin Kunt-Christine Woodhead, Çev.: Samet Yalçın, İstanbul, (2002):92-115.

Göyünç, Nejat. "Timar Ruznamçe Defterleri'nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi", *Belleten*, Cilt LX, Sayı: 227, (1996):127-138.

Göksu, Erkan. "Türkiye Selçuklularında Ikta", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı137: 137-154.

Göksu, Erkan. "Ikta Sisteminin Tekâmülünde Selçukluların Rolü", *Tarihin Peşinde Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Pursuit of History International Periodical for History and Social*

Research), I/1, (2009):83-96.

Hoca Sâdettin Efendi, *Tacü't-tevârih*, Haz.: İsmet Parmaksızoğlu, C.I, Ankara, 1999.

İnalcık, Halil. "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlılar Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)*, İstanbul, (1996):29-46.

İnalcık, Halil. "Osmanlı Tımar Rejimi ve Sipahi Ordusu", *Türk Kültürü*, S. 34, Yıl: III, (1965):758-765.

İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)* , İstanbul, 2003.

İnalcık, Halil. *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, İstanbul, 2009.

Imber, Colin. *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, Çev.: Şiar Yalçın, İstanbul, 2006.

Koçi Bey. *Koçi Bey Risâlesi*, Haz.: Yılmaz Kurt, Ankara, 1998.

Köprülü, M. Fuad. *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri,* Ankara, 2000.

Köprülü, M. Fuad. "Ortazaman Türk-İslam Feodalizmi", *Belleten*, V/19, (1941):320-335.

Kunt, İ. Metin. *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Umerası ve İl İdaresi*, İstanbul, 1978.

Murphey, Rhoads. *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, Çev., M. Tanju Akad, İstanbul, 2007.

Ögel, Bahaeddin. "İslam'dan Önceki Türk Devletlerinde Tımar Sistemi", *IV. Türk Tarih Kongresi,* (Ankara, 1948): 242-251.

Öz, Mehmet. *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara, 1999.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt:2, İstanbul, 1993.

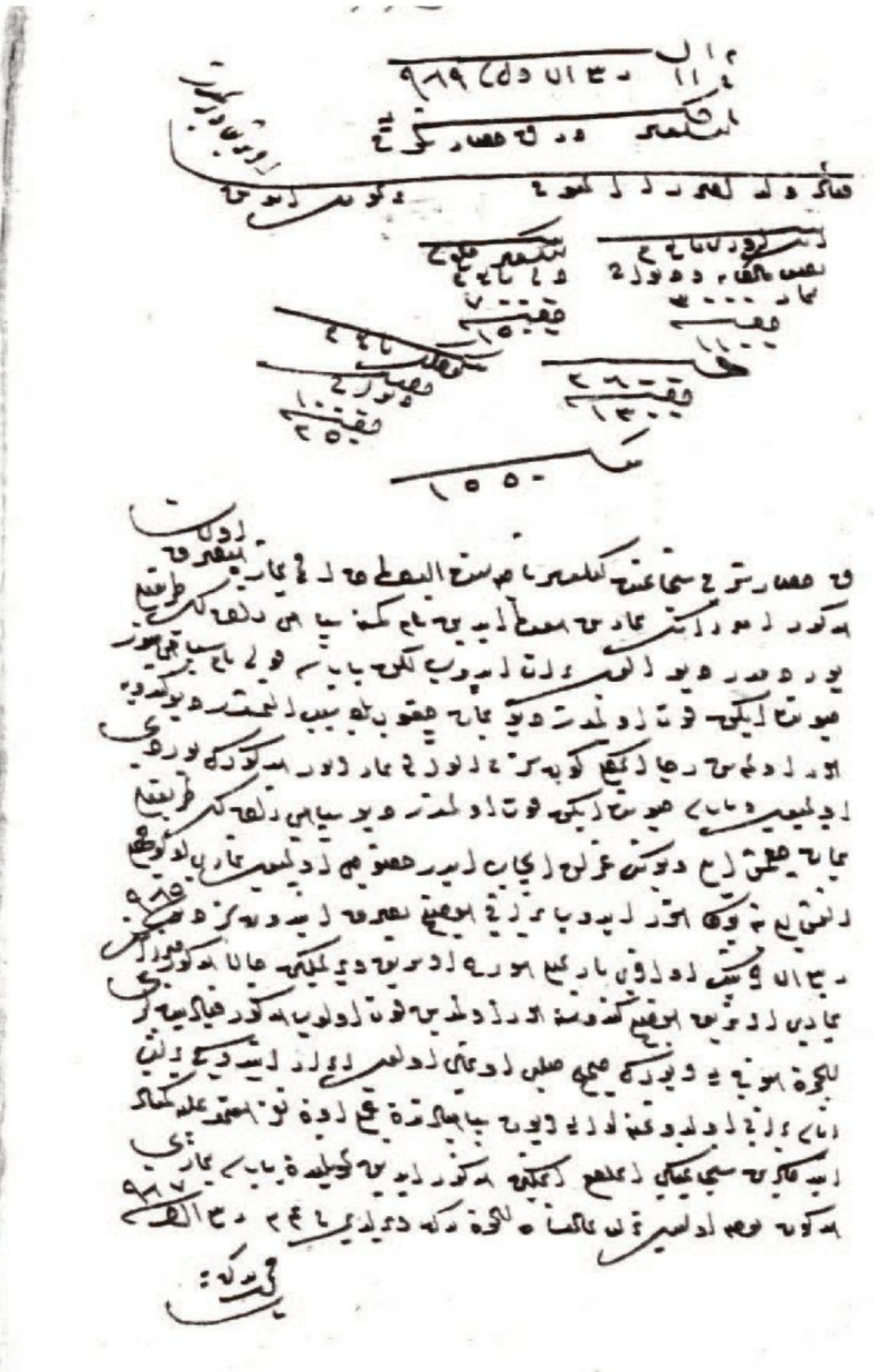
Peçevi İbrahim Efendi. *Peçevi Tarihi*, Haz.: Bekir Sıtkı Baykal, C. I, Ankara, 1999.

Turan, Osman. "İkta*", İslam Ansiklopedisi*, (MEB), V/2, İstanbul, (1992):949-959.

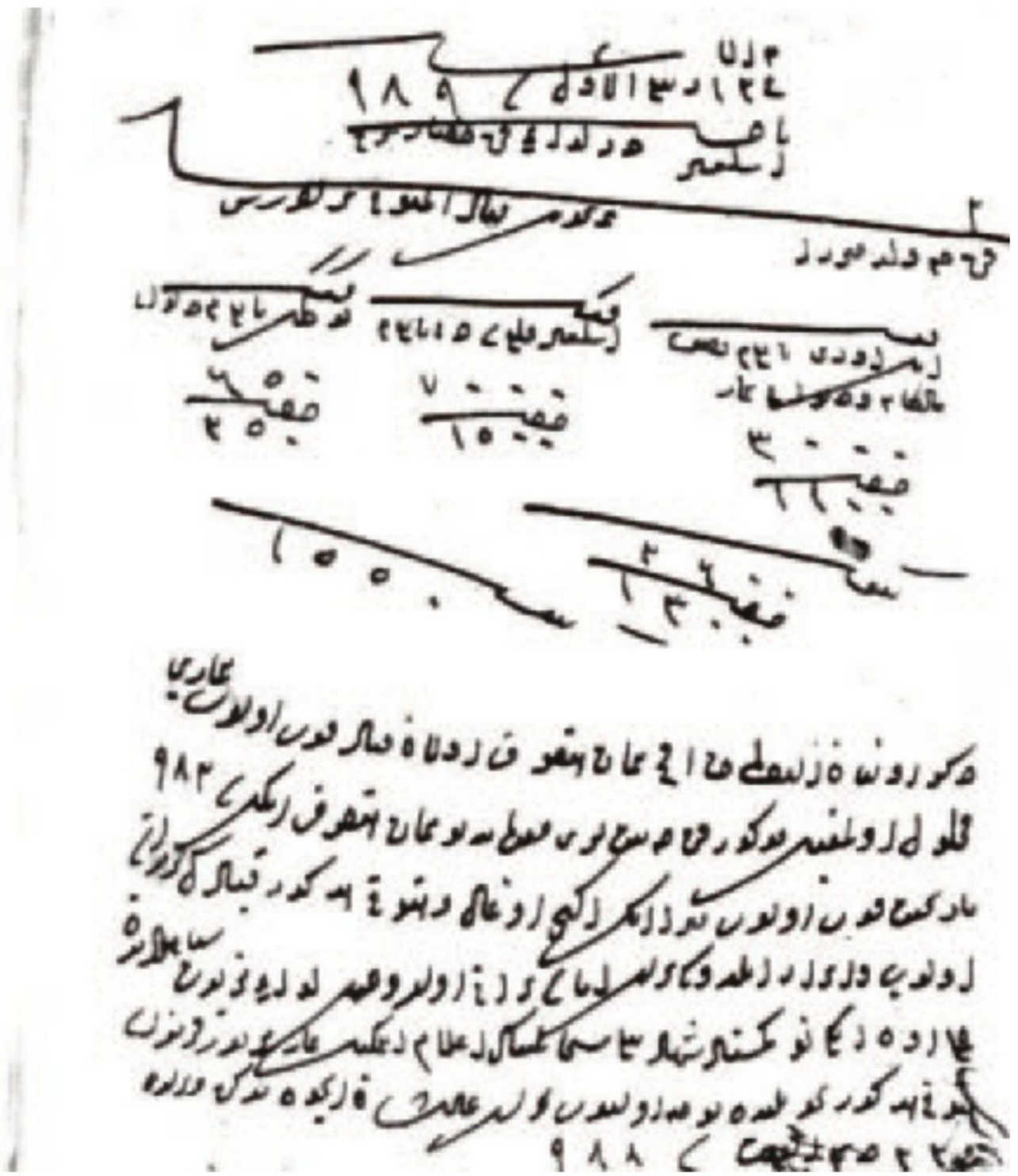
Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, 1997.

Yediyıldız, Bahaeddin. *Ordu Kazası Sosyal Tarihi 1455-1613*, Ankara, 1985.

EK 1

EK 2

XV.-XVI. YÜZYILLARDA ANADOLU, BALKANLAR ve KUZEY SURİYE'DE ÇEPNİ ADLI YERLEŞİMLER VE ÇEPNİ CEMAATLERİ**

Kamil YAVUZ*

GİRİŞ

Oğuz boyları, Anadolu'da iskan oldukları yerlerde kendi isimleriyle köyleri şenlendirmeye başlamışlar, önceden yaşadıkları yerlerdeki bir takım köy, dağ, nehir isimlerini de geldikleri sahaya taşımışlardır[1]. Anadolu'nun Türk iskânına açılmasında önemli rol oynayan Oğuz boylardan biri olan Çepniler de Anadolu'da birçok yere yere kendi adlarını vermiştir. XV. yüzyıl itibariyle, Anadolu'da pek çok Çepni isimli yerin mevcut olması bu durumu ortaya koyar.

Anadolu'da Oğuz boy isimlerini taşıyan yerlerin yoğun bir şekilde bulunduğu saha ise Fırat nehri ve Ege Denizi arasında kalan kısımlardır[2]. Bu kısımlar içinde biraz daha özele inilirse, Türkmenlerin özellikle Orta Anadolu düzlüklerini çevreleyen dağlık kesimlerde toplandığı görülmektedir. Konar-göçer yaşamın bir gereği olarak Türkmenler, yüksek dağlarla alçak düzlüklerin yan yana veya birbirine yakın olduğu yerlerde iskan olunmak istemişlerdir. Dolayısıyla, hem Selçukluların izlediği uçlara yerleştirme politikası hem de konar-göçer hayat tarzının birlikte işlemesi sonucunda Orta Anadolu coğrafi bölgesinin plato ve ovalarını dört yönden çevreleyen kuzeyde Kuzey Anadolu Dağları, güneyde Toros Dağ sırası, batıda İç Anadolu eşiği, doğuda da Uzun Yayla'nın yüksek sahaları Oğuz boylarının yoğunlaştığı bölgeler olmuştur[3].

XVI. yüzyıla gelindiğinde Çepniler Kuzey Suriye, Anadolu ve Balkanlar gibi geniş bir sahaya dağılmıştır. Bu yerler Adana, Afyon, Amasya, Ankara, Balıkesir, Bolu, Bozok, Bursa, Bilecik, Çorum, Giresun, Halep, Samsun, Sivas, Kastamonu, Kırşehir, Kocaeli, Ordu, Konya, Kürtün, Kütahya, Tokat ve Trabzon gibi şehirlerdir. Faruk Sümer bu coğrafyalarda Çepni boy ismini taşıyan 43 yer adı tespit etmişken bu çalışmada 101 yer adı tespit edilmiştir. Bunlardan 79'u köy, 20'si mezra ve 2'si mahalledir. Bunlardan başka Trabzon, Çorum ve

** Kamil YAVUZ, *16. Yüzyılda Anadolu'da Oğuzların Çepni Boyu*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ordu 2022, adlı doktora tezinden hazırlanmıştır/ Aynı zamanda *Orta Karadeniz'de Türk İskanı Bayramlı/Hacıemiroğulları Beyliği ve Mirası Çalıştayı'nda* sunulmuş ve "Orta Karadeniz'de Türk İskanı Bayramlı/Hacıemiroğulları Beyliği*"* adlı çalışmada kitap bölümü olarak yayınlanmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi Tarih Bölümü, kamilyavuz@odu.edu.tr.

[1] M. Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Alfa, İstanbul 2019, s. 100.

[2] Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatı- Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, s. 174.

[3] Osman Gümüşçü – İlker Yiğit, "XVI. Yüzyılda Batı Karadeniz Bölümünde Divanlar", *Kuzey Anadolu'da Beylikler Dönemi Sempozyumu Bildirileri 3-8 Ekim 2011*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları, Çankırı 2012, 71

Bolu sancaklarında birer idari birim olarak Çepni vilayeti ve divanına rastlanmaktadır. Bu yer adları daha çok Orta Karadeniz ve Orta Anadolu bölgelerinde toplanmıştır. Buna karşın Çepnilerin yoğun olarak yaşadığı Doğu Karadeniz ve Batı Anadolu gibi bölgeler Çepni isimli yerler bakımından fakirdir. Bunun muhtemel sebebi kalabalık olarak yaşadıkları bölgelere kendi isimlerini vermemiş olmalarıdır.

Öte yandan Çepniler konar-göçer taifeler arasında da bulunmaktadır. XV.-XVI. yüzyılda toplamda 13 Çepni cemaati tahrir defterlerinden tespit edilmiştir. Halep Türkmenleri içerisinde 3, Dulkadirli Türkmenleri ve Atçeken Türkmenleri içerisinde 1'er tane olmak üzere 5 Çepni cemaatine rastlanmaktadır. Ayrıca Ulu Yörük Türkmenlerine bağlı Çepni bölüğü bulunmaktadır. Bunların yanı sıra Bozok, Eski-ili, Koçhisar, Çorum ve Adana'da 1'er Hamid sancağında ise 3 ayrı Çepni cemaati vardır. Çepni cemaatlerinden bazıları ziraatla da meşgul olmuştur. Örneğin Bozok sancağında Akviran ve Kuzeyviran, Aladağ kazasında Koyukçupınarı, İnderesi ve Kurtözü, Adana sancağında Sakızviranı ve İrikendi, Koçhisar kazasında Kilisecik, Bahçecik, Beşkavak, Mermerlice, Kızılağıl ve Öküztaş ve Eski-il kazasında Karacalarağılı ve Sakız gibi farklı 15 mezrada ziraat etmişlerdir.

Çepni isimli yerlerin 7'si Fırat nehrinin doğusunda yer alırken, 94 tanesi Fırat nehrinin batısında, yani Ege Denizi ve Fırat nehri arasındadır. Oğuz boylarının isimlerini taşıyan yerlerin çoğunluğu bu bölge arasında bulunmaktadır. Fırat nehrinin doğusunda Çepni isimli yerlerin az olması sadece bu boya mahsus bir durum olmayıp, diğer Oğuz boyları için de geçerlidir. Çepni boyunun yerleştiği yerler bakımından Karadeniz ve Orta Anadolu bölgeleri ilk sırada yer almaktadır. Yine Balkanlar'da 2 tane Çepni ismini taşıyan yer bulunmaktadır. Fakat Balkanlar'da Rodop ve civarında Çepni adından bozulduğu düşünülen birçok yere tesadüf edilmektedir.

A. ÇEPNİ İSİMLİ YER ADLARI

1. Karadeniz Bölgesi

1.1. Trabzon Sancağı

Trabzon sancağında Çepni isimli birçok yere rastlanmaktadır. Fakat bu köylerin çoğu 1584 tarihinden önce tespit edilememiştir. Sancak içerisinde Ordu, Torul, Sürmene, Maçka, Yağludere ve Kelkit kazalarında toplam 11 Çepni adlı köye tesadüf edilmiştir. 1584'ten itibaren tespit edilen Çepni isimli köyler şu şekildedir: Torul kazasında Çepni-i Büzürk[4], Çepni nam-ı diğer Hoçkale[5], Çepni-i Küçük[6], Sürmene kazasında bulunan Hoç nam-ı diğer Çepniyurdu[7], Maçka[8] ve Yağludere[9] kazalarında 1'er Çepni köyü kayıtlıdır. Ayrıca 1591/1592 tarihinde Kelkit kazasında Çepni isimli köy bulunmaktadır[10].

[4] KKA TD, nr. 29, v. 147a.
[5] KKA TD, nr. 29, v. 147b.
[6] KKA TD, nr. 29, v. 148a.
[7] KKA TD, nr. 29, v.111b.
[8] KKA TD, nr. 29, v. 132a-132b.
[9] KKA TD, nr. 43, v. 98b.
[10] KKA TD, nr. 46, v. 114a.

Ordu kazasında 3'ü köy 1 de mezra olmak üzere 4 yer adına rastlanmaktadır. İlk olarak Gölköy nahiyesine bağlı olan Çepni köyüne tesadüf edilmektedir[11]. Diğer köyler ise; Satılmış-ı Bayram nahiyesinde 1455'te Çepniyurdu[12] ve Bölük-i Geriş-i Alibeğece'de bulunan Çepnilü köyleridir[13].

1.2. Canik Sancağı

Taceddinoğulları'nın beylik merkezi olan Çarşamba ile Samsun kazası arasında Çepni isimli 1'er köy ve mezraya rastlanmaktadır. Burada yaşayan nüfustan bazılarının vergilerden muaf tutulmuş olmasında yörede bir dönem etkili olan Taceddinoğulları Beyliği'nin etkisi düşünülebilir. Bu bağlamda yörede ilk olarak tespit edilen yer ismi Kırançepni mezrasıdır[14]. Son olarak 1492-93 tarihlerinde Kadıköy'e tabi olarak bulunan Çepni köyü kaydedilmiştir[15].

1.3. Kastamonu Sancağı

Kastamonu sancağında 14 tane Çepni adlı yerleşime rastlanmaktadır. Bunlardan Aydos ve Devrekani kazasında 5'er, Durağan kazasında 2, Boyabad ve Küre kazalarında 1'er yer adı vardır. Aydos kazasında 1582 tarihli tahrir defterinde 5 tane Çepni köyü tespit edilmektedir. İlk olarak 1487 tarihinden itibaren takip edebildiğimiz Devrekani kazasında 5 Çepni adlı köy vardır[16]. Diğer kazalarda ise Durağan'da 2[17], Boyabad ve Küre'de 1'er Çepni ismini taşıyan yer adına rastlanmaktadır[18].

1.4. Bolu Sancağı

Bolu sancağında Çepni boy isimli 6 köy ve 1 mezraya rastlanır. Mudurnu kazasında 4 köy ve 1 mezra, Gerede ve Bolu kazalarında 1'er yer adı tahrir edilmiştir. Ayrıca Bolu sancağında nahiye benzeri bir yapı olan Çepni divanına denk gelmekteyiz.

Mudurnu kazasında tespit edilen ilk köye 1515 tarihinde rastlanmaktadır[19]. Öte yandan Mudurnu kazasındaki bu köylerden başka idari bir birim olarak Çepni divanı mevcuttur. Diğer Çepni adlı köyler ise Gerede[20] ve Bolu[21] kazalarında bulunmaktadır. Bununla birlikte bu kazaya tâbi 1 adet Çepni divanına rastlanmaktadır. Bu divan vergiden muaf tutulmuştur[22].

---

[11] BOA TD, nr. 13, s. 182-183; BOA TD, nr. 387, s. 611.
[12] KKA TD, nr. 169, v. 53a.
[13] BOA TD, nr. 13, s. 118-120.
[14] BOA TD, nr. 37, s. 612.
[15] BOA TD, nr. 37, s. 490.
[16] BOA TD, nr. 23M, s. 159-160; BOA TD, nr. 23M, s. 181; BOA TD, nr. 438, s. 640; BOA TD, nr. 23M, s. 185.
[17] BOA TD, nr. 23M, s. 618, 632.
[18] KKA TD, nr. 176, v. 332a; BOA TD, nr. 438, s. 633; Orta Karadeniz Bölgesi'nde Çepni varlığına dair detaylı bilgi için bkz. Kamil Yavuz, "Anadolu'da Bir Çepni Merkezi: 13-16. Yüzyıllarda Sinop ve Çevresinde Çepniler", *VAKANÜVİS*, C. 7, S. 2, Yıl 2022, s. 1099-1100.
[19] BOA TD, nr. 51, s. 217, 236-237; KKA TD, nr. 19, v. 171a-172b, 181b
[20] BOA TD, nr. 460, s. 37.
[21] BOA TD, nr. 88, s. 16-17.

1.5. Çorum Sancağı

Çorum sancağı Çepni yerleşimi açısından mühim yerlerin başında gelir. Bölgedeki Çepnilerin kalabalık olmasından dolayı idari bir birim olarak Çepni divanı kurulmuştur. Çepni divanına 12 köy bağlı olup bunlar İstir, Akpınar[23], Mukarrebler[24], Hacı[25], Ballar[26], Şenbe,[27] Yenice,[28] Virancık[29], Çepni[30], Köseler[31], Hallaşlar[32] ve Kozludere'dir[33]. Çorum sancağınında bulunan Osmancık kazası da Çepnilerin yaşadıkları yerlerin başında gelmektedir. Kaza da 1520-1521 tarihinde Çepni isimli köye rastlanmaktadır[34]. Ayrıca Osmancık kazasına bağlı Sakız divanında yer alan Alpagut köyünde Çepniözü cemaati yaşamaktadır[35].

1.6. Tokat Sancağı

Tokat sancağında Kilmigad, Özü Kavak, Tozanlu ve Karakuş nahiyelerinde Çepni boy adlı yerlere rastlamaktayız. 1520'de Kilmigad[36], Tozanlu[37] ve Gelmugad[38] nahiyelerinde Çepni mezrası kaydedilmiştir. Karakuş nahiyesindeki köyün adı ise Alan-ı Çepni[39] olarak geçmektedir. Bunlardan başka Niksar kazasına bağlı köylerden bazılarının malikâne geliri *Evlad-ı Çepni Bey* kaydıyla Danişmendliler döneminde bölgede faaliyet gösteren Çepni beylerinin çocuklarına bırakılmıştır[40].

1.7. Amasya Sancağı

Amasya sancağının Lâdik kazasında 2 köy (1 mezra zamanla köye dönüşmüş) [41], Gümüş kazasında 1 mahalle[42] ve Kedegara kazasında 1 mezra[43] olmak üzere toplam 4 tane Çepni isimli yere rastlanmaktadır. 1642-

[22] BOA TD, nr. 463, s. 1.
[23] KKA TD, nr. 38, v. 95b-96b
[24] KKA TD, nr. 38, v. 97b.
[25] KKA TD, nr. 38, v. 107a.
[26] KKA TD, nr. 38, v. 108a-108b.
[27] KKA TD, nr. 38, v.109b-110a.
[28] KKA TD, nr. 38, v. 110b-111a.
[29] KKA TD, nr. 38, v. 107a-107b.
[30] KKA TD, nr. 38, v. 107b.
[31] KKA TD, nr. 38, v. 120a.
[32] KKA TD, nr. 38, v. 107b-108a.
[33] KKA TD, nr. 38, v.108b-109a.
[34] BOA TD, nr. 444, s. 73.
[35] KKA TD, nr. 38, v. 102a.
[36] BOA TD, nr. 387, s. 445.
[37] BOA TD, nr. 387 nr, s. 447.
[38] Ulu Yörük taifesine aittir. BOA TD, nr. 19, nr, s. 104.
[39] KKA TD, nr. 10, v. 79a-b; Bkz. "*Karye-i Alan-ı Çepni tâbi-i Küh-i Karakuş nısf-ı Malikane vakf-ı mescit-i Ali Bey der Amassiyye divan-ı tımar*".
[40] BOA TD, nr. 54, s. 115, BOA TD, nr. 387, s. 550, 552; KKA TD, nr. 10, v. 43b; Bkz. "*……köyünde nısf-ı malikane-i vakfı evladı Hoca Yusuf ber veçhi vakfiyet ve nısf-ı malikane-i vakfı evladı Çepni Bey der mucebi vakfiyet. Haliya evladı Yusuftan Turgut ve …mutasarruflardır*". KKA TD, nr. 10, v. 36b-37a; "*Ayraç köyü malikane-i vakfı evladı Çepni Bey, nısfı haliya der tasarrufu Uğurlu veledi Mustafa ber mucebi hüccet*".
[41] BOA TD, nr. 387, s. 368; KKA TD, nr. 34, v. 115b-116a.

1643 tarihlerine gelindiğinde sancak dahilinde Cami-i Çepni olarak geçen mahalleye rastlanmaktadır.

1.9. Çankırı Sancağı

Çankırı sancağında tespit edilen Çepni köyü Tosya kazasındadır[44].

2. Batı Anadolu Bölgesi

2. 1. Karesi Sancağı

Karesi yöresi, Çepnilerin Doğu Karadeniz Bölgesi'nden sonra toplu olarak bulundukları ikinci büyük sahadır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı yörede XIII. yüzyılın sonlarına doğru kurulmuş olan Karesi Beyliği'nin kurucularını Çepniler olarak göstermişse de Köprülü başta olmak üzere araştırmacıların pek çoğu onun bu iddiasını kabul etmemiştir[45]. Öte yandan Sarı Saltık önderliğinde Sinop üzerinden Dobruca'ya giden Çepnilerin bir kısmının daha sonra Karesi Beyi İsa zamanında bu bölgeye geri geldikleri bilinmektedir[46]. Kara İsa Bey'inde Çepnilerle yakın bir ilişki içerisinde olduğu düşünülmektedir[47]. Ayrıca Baha Said'e göre Balıkesir ve civarındaki Çepnilerin bir kısmı Doğu Karadeniz Bölgesi'nden gelmiştir[48]. Karesi sancağında Giresun[49] ve Ünye[50] adını taşıyan yer isimleri de bu yakınlığın izleri olmalıdır. Öte yandan Halep ve civarında bulunan Başımkızdılu ve Kantemürlü Çepnileri başta olmak üzere yöredeki diğer Çepni cemaatlerinin de Batı Anadolu'ya gelip yerleştikleri görülmektedir[51]. Nitekim Batı Anadolu'ya özellikle de Karesi bölgesine gelip yurt tutan Çepnilerle Gaziantep yöresinde bulunan Çepni köylerinin aynı Alevî ocağa bağlı olması bu durumu kuvvetlendirmektedir[52]. Fakat bu bağlantıları Çepni ağızlarında göremiyoruz. Zeynep Şimşek Umaç'a göre Çepni ağzı beşe ayrılmakta olup Balıkesir yöresi diğerlerine göre farklılık gösterir[53].

---

[42] KKA TD, nr. 34, v. 23.

[43] KKA TD 34 nr, v. 35b; bkz. "*Abadlu cemaatlerinin tamamı malikane mülkü olarak Taceddin beye vakf olmuştur*".

[44] BOA TD, nr. 100, s. 350-351.

[45] M. Fuat Köprülü, "Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, C. 2, Yıl 1928, s. 3-4.

[46] Bostan, 2002a, s. 353.

[47] Baha Said, *Türkiye'de Alevi-Bektaşi, Ahi ve Nusayri Zümreleri*, haz. İsmail Görkem, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, 103.

[48] Abonoz Küçük, "Giresun Yöresinde Bir Alevi-Bektaşi Çepni Yerleşimi: Zırhan Mahallesi", *Alevilik Araştırmaları Dergis*i, S. 2, Yıl 2011, s. 270.

[49] KKA 152 nr, v. 149b-150a.

[50] Bkz. Nahide Şimşir, *Karasi Yörükleri*, Post Yayın Dağıtım, İstanbul 2017, s. 106.

[51] XVII. yüzyılda da yöredeki Çepni nüfusunun doğal sebepler haricinde artmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Bölgeye Halep'te bulunan Başımkızdılu Çepni cemaati gelmiştir. Bkz. BOA TD. 773 nr, s. 67-68; Bunlardan başka Güneydoğu Anadolu kökenli oldukları düşünülen Kantemürlü ve Rumkale Çepnileri de konar-göçerlerin yerleşik hayata geçirildiği dönemde Balıkesir ve çevresine iskân edilmiştir. Bkz. Aydın Ayhan, *Balıkesir ve Çevresinde İskân Hareketleri*, Karşı Basın Yayıncılık, Ankara 1997, s. 54-55; Yöreye Halep'ten gerçekleşen göçler için bkz. Faruk Sümer, *Çepniler*, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul 1992b, s. 121; Kantemürlü Çepnisinin Batı Anadolu'ya göçlerine dair bkz. Gündüz, 1997, s. 63.

[52] Zeynep Şimşek Umaç, "Çepniler ve Çepni Ağzı", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, S. 10, Yıl 2015, s. 170.

[53] Zeynep Şimşek Umaç, "Anadolu Ağızlarında Etnik Yapının Tespiti ve Çepni Ağzı Örnekleri", *Oğuzlar Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyum Bildirileri*, ed. Tufan Gündüz-Mikail Cengiz, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi, Ankara 2015, s. 719.

Sancak dâhilinde toplam 4 tane Çepni boy isimli yer tespit edilmektedir. Bu köyler İvrindi kazasında 2 (İvrindi kazasında ilk olarak tespit edebildiğimiz Çepni adlı yerleşim birimi daha sonraları Giresun kazası[54] adı altında tahrir edilmiştir) [55], Ayazmend kazası[56] ve Mihaliç'e tâbi Temrezler nahiyesinde 1'er tanedir.

2.2. Karahisar-ı Sahip Sancağı

Karahisar-ı Sahip sancağı dâhilinde Bolvadin, Barçınlu, Sandıklu, Şehrabad ve Karahisar kazalarında Çepni adlı cemaat ve köy isimlerine de rastlamaktayız.

Bolvadin kazasında 1528-1529'da Yörükan-ı Kondulu cemaatinin mütemekkin olduğu Çepni adlı köy hisseli olarak yazılmıştır[57]. Sandıklı kazasında ilk olarak 1528-1529 tarihinde Çepni adlı köy terk edilmiş olarak bulunmasına karşın[58] 1572-1573'te köy şenlenmiştir[59]. Diğer Çepni adlı köyler ise Barçınlı[60], Karahisar'ın merkez kazası[61] ve Şehrabad nahiyesinde bulunmaktadır[62].

2.3. Sultanönü Sancağı

Bilecik bölgesinde bulunan İnönü nahiyesinde 1 Çepni yerleşimine ve 1 tane de vakfa rastlamaktayız[63]. Ayrıca bu karye içerisindeki 20 dönümlük arazi vakfa tesis edilmiştir[64].

2.4. Hüdavendigar Sancağı

Hüdavendigar sancağında Çepni adına Behram, Kite/Kete, Aydıncık, Temrez nahiyeleriyle Göynük ve Tuzla kazalarında 6 köy ve 2 mezra olarak rastlanmaktadır. İdari taksimat içerisindeki Kete ve Aydıncık'ın XVI. yüzyılın ortalarına doğru kaza statüsüne geçirildiği anlaşılmaktadır. Çepni adlı yerleşim yerleri ise şu şekildedir;

Hüdavendigar (Bursa) sancağı içerisinde Behram nahiyesinde 2 adet Çepni adlı yerleşim birimi dikkat çekmektedir. 1512 senesinde Behram Yörüklerine tâbi olarak bulunan Küçük Çepni[65] ve Büyük Çepni köyleri kaydedilmiştir[66]. Aydıncık[67], Kite[68] ve Temrezler[69] nahiyelerinde 1'er tane Çepni adlı yerleşim birimine rastla-

[54] KKA TD, nr. 152, v. 152a.
[55] BOA TD, nr. 153, s. 314, 321.
[56] KKA TD nr. 152, v. 309a.
[57] BOA TD, nr. 147, s. 375-377, 382-383.
[58] BOA TD, nr. 147, s. 180.
[59] KKA TD, nr. 154, v. 263.
[60] BOA TD, nr. 147, s. 483
[61] BOA TD, nr. 438, s. 171.
[62] KKA TD, nr. 154, v. 19.
[63] BOA TD, nr. 438, s. 235.
[64] KKA TD, nr. 541, v. 47b.
[65] BOA TD, nr. 44, s. 28.
[66] BOA TD, nr. 44, s. 28.
[67] KKA TD, nr. 67, v. 213.
[68] BOA TD, nr. 111, s. 326.
[69] Sümer, 1992a, s. 317.

maktayız. Diğer Çepni adlı köyler ise şu şekildedir; 1530-1531'de Tuzla[70] ve Göynük kazalarında 1'er tane de Çepni mezrasına denk gelinmektedir[71].

2.5. Kocaeli Sancağı

Kocaeli sancağında Çepni adı İznik[72] ve civarında toplanmıştır. Bu kazada 2 tane Çepni isimli köye denk gelinmektedir.

3. Orta Anadolu'da Çepniler

3.1. Ankara Sancağı

Ankara yöresinde Çepni yer adlarının yanı sıra Çepni şahıs isimlerine de rastlamaktayız. Bu şekilde bir ad kullanışı bölgeye daha fazla Çepni boyunun gelip yerleştiği izlenimini vermektedir. Ankara livasında Çepni adına 2 köyde ve bir çiftlikte şahıs ismi olarak tesadüf edilmektedir.

XVI. yüzyılda Yabanabad kazası dâhilinde 2 tane Çepni adlı yer ismine denk gelinmektedir. İlk olarak 1523 tarihinde tespit edebildiğimiz Çepni isimli köy aynı kazada 1565-66 tarihinde 2'e yükselmiştir[73]. Son olarak Ankara kazasının kasaba nahiyesinde bir diğer Çepni adlı yerleşim birimine denk gelinmektedir[74].

Ankara çiftlik defteri kaydında Çepni adının şahıs adı olarak da kullanıldığına dair bir belgeye tesadüf edilmektedir. 1579 tarihli deftere göre "*çiftliğin tasarrufu Arif Oğlu Mustafa Çepni nam kimesne üzerinedir*"[75] şeklinde bir ibare geçer. Bu durum bize, Çepni tâbirinin kullanımının sadece cemaat ve karye adlarından ibaret olmadığını şahıs ismi olarak da kullanıldığını göstermektedir. Nitekim zamanla müstakil olarak yaşamaya başlayan ve Anadolu'nun bariz birçok noktasına dağılan Çepnilerin bu ismi şahıs adı olarak da kullanmaları kendi öz kimliklerini yaşattıkları konusunda önemli ipuçları vermektedir.

3.2. Sivas Sancağı

Sivas sancağının merkez kazasında 1454/1455'te 2'şer Çepni adlı köye ve mezraya denk gelmekteyiz. Bu köylerden ilkinin adı Çepniviranı[76], diğerinin ise Yeniceçepni köyüdür[77]. Ayrıca Sivas vilayeti sınırları dâhilinde Çepni[78], Çepnicik[79] ile Çepni ve Akviran mezralarına denk gelinmektedir. Bu mezralardan sadece Çepni ve Akviran adındaki yerde yerleşim gözükmektedir. Bu mezrada 6 nefer kayıtlıdır[80].

---

[70] BOA TD, nr. 166, s. 170.
[71] BOA TD, nr. 166, s. 98.
[72] BOA TD, nr. 438, s. 801; KKA, TD, nr. 579, v. 62b.
[73] BOA TD, nr. 438, s. 408.
[74] BOA TD, nr. 117, s. 72-73.
[75] BOA TD, nr. 582, s. 76.
[76] BOA TD, nr. 2. s. 532.
[77] BOA TD, nr. 2 s. 574.
[78] BOA TD, nr. 387, s. 518.
[79] BOA TD, nr. 19, s. 477; KKA nr. 14, v. 45a

3.3. Kırşehir Sancağı

Kırşehir sancağının Kırşehir kazasında 1 tane Çepni adlı köy ve Çiçekdağı[81] kazasında ise 1 tane Çepni adında mezraya rastlanmaktadır. 1584/1585 senesinde Kırşehir kazasında Çepni Meşhed (şehitlik) adlı köye tesadüf edilmiştir. Fakat bu köyde Kargın cemaati mütemekkindir[82].

3.4. Bozok Sancağı

Bozok sancağındaki Çepni isimli yerler Emlak ve Akdağ nahiyesindedir. Ayrıca Emlak nahiyesindeki iki mezrada Çepni cemaati ziraat etmektedir[83]. Çepnilerin ziraat ettiği iki mezra ise Akviran[84] ile Kuzeyviran'dır[85]. Öte yandan Akdağ nahiyesinde de 1543 tarihinde Çepni adında bir köye tesadüf edilmektedir[86].

3.5. Kayseri Sancağı

Kayseri sancağının Kenar-ı Irmak nahiyesinde 1584-1585'te Yazıçepni mezrasına rastlanılmıştır[87].

3.6. Konya Sancağı

Aladağ kazasında Çepnilere ilk olarak 1493/1494 senesinde rastlamaktayız. Bu tarihte Kaşaklu nahiyesindeki Çepni adına denk gelinmektedir[88]. Çepnilerin hayvanlarını otlatâbilmeleri için 2, ziraat yapabilmeleri için de 1 tane mezraları vardır. Bunlar Koyukçupınarı[89] ve İnderesi'dir[90]. Ziraat olarak kullandıkları mezranın adı da Kurtözü'dür[91].

3.7. Akşehir Sancağı

Karaman livası idari taksimatı içerişinde bulunan Akşehir sancağında 1 tane Çepni isimli köy tespit edilmektedir. Bahsi geçen köy 1584 yılına kadar Akşehir kazasına bağlıyken bu tarihten itibaren yeni kaza olan Doğanhisar'a bağlanmıştır[92].

---

[80] BOA TD, nr. 28, s. 215-216.
[81] BOA TD, nr. 998, s. 666.
[82] KKA TD, nr. 139, v. 21b-22a.
[83] BOA TD, nr. 155, s. 258; BOA TD nr, 998, s. 624.
[84] KKA TD. nr, 30, v. 108b.Bkz. "*Akviran mezrasında Çepni cemaati ziraat etmektedir*".
[85] KKA TD. nr, 30, v. 188a. Bkz. "*Çepni cemaati Kuzeyviran mezrasının otundan ve suyundan faydalandığı için resm-i otlak olarak kaydedilmiştir*".
[86] BOA TD, 218 nr, s. 66.
[87] KKA TD, nr. 136, v. 173b
[88] BOA TD, nr. 40, s. 288.
[89] KKA TD, nr. 113, v. 219.
[90] KKA TD, nr. 113, v. 218.
[91] KKA TD, nr. 113, v 222.
[92] KKA TD, nr. 146, s 45b; 1572 tarihinde Veli bin Süleyman adında birinin hanesiyle birlikte Kıbrıs'a sürgün edildiği görülmektedir. bkz. Volkan Ertürk, "XVI. Yüzyılda Akşehir Sancağı", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 465.

3.8. Aksaray Sancağı

Aksaray kazasına tâbi Eyyübili nahiyesinde 1579-1581' de 1 tane Çepni mezrasına rastlanmaktadır[93].

4. Akdeniz Bölgesi

4.1. Adana Sancağı

Adana sancağının Sarıçam nahiyesinde 1 cemaat ve 2 mezra, Kale-i Anavarza'da ise 1 mezra kaydedilmiştir. Sarıçam nahiyesinde 1548 tarihinde Mesudlu aşiretine tâbi Çepni cemaati yaşamaktadır. Ayrıca Sarıçam nahiyesindeki cemaat[94] Sakızviranı[95] ve İrikendi[96] mezralarında ziraat yapmaktadır. 1519 senesinde Gezit Dağı mezrasının diğer adı Çepni'dir. Büyük ihtimalle mezraya sonradan gelen Çepniler mezraya isimlerini vermiştir[97]. Bunlar muhtemelen Sarıçam nahiyesinde tespit edilen Çepni cemaatidir[98].

4.2. Hamid Sancağı

Hamid sancağı Osmanlı Devleti'nin sınırları dâhilinde konar-göçer nüfusun çokça bulunduğu yerlerin başında gelmekteydi[99]. Hamid sancağında toplam 3 Çepni cemaatine ve 2 tane de Çepni adlı karyeye denk gelinmektedir.

İlk olarak İrle kazasında 1475-1481'de Çepni cemaatini tespit edebilmekteyiz[100]. 1567'de kazada ikinci bir Çepni cemaatine rastlanmaktadır.[101]. Büyük ihtimalle büyüyen Çepni cemaatinin bir kısmı bu cemaatten ayrılarak bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Kütahya kazasında da 3 tane Çepni adlı köye 1 tane de Çepni cemaatine rastlamaktayız. 1530/1531'de tesadüf ettiğimiz Büyük Çepni Çepni ve Küçük Çepni karyeleridir[102]. 1566/1567 senesinde livada da yeni bir Çepni köyüne rastlanmaktayız[103].

4.3. İçel Sancağı

İçel sancağı Çepnilerin uğrak yerlerinden birini teşkil etmektedir. Sancağın Mut kazasına tâbi Kürd nahiyesi bu konuda başı çekmektedir ve bu kaza dâhilinde 2 tane Çepni adlı yerleşim yerine denk gelmekteyiz.

---

93 KKA TD, nr. 131, v. 92a.
94 BOA TD, nr. 254, s. 115.
95 KKA TD, nr. 114, v. 50b.
96 KKA TD, nr. 114, v. 84a.
97 BOA TD, nr. 69, s. 803.
98 Arif Sarı, "XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2015, s. 263
99 Behset Karaca, "1522-1532 Tarihlerinde Menteşe Bölgesi Yörükleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 18, S. 2, Yıl 2008, s. 407.
100 BOA TD, nr. 30, s. 171-172.
101 KKA TD, nr. 51, v. 72b.
102 BOA TD, nr. 166, s. 167.
103 BOA TD, nr. 438, s. 102.

Aynı zamanda bu nahiyenin adından anlaşılacağı üzere Kürd cemaatiyle Çepniler birlikte yaşamaktaydılar[104].

Mud kazasının Kürd nahiyesindeki Çepni adlı köyde 1555 tarihinde Yörükan-ı Bozdoğan cemaatinin yaşadığı belirtilmektedir[105].

Bölgedeki bir diğer Çepni köyünde Kürd cemaatinin meskûn olduğu görülmektedir. Buna göre Çepniler tarafından kurulan köyün zamanla terk edildiği ve onların yerini Kürd cemaatinin aldığı söylenebilir[106]. 1584'ten önce ise Çepni cemaati farklı şubelere ayrılarak Çepni-i Kebir, Çepni-i Sağir, Tahtalupınar, Karacaviran ve İçme (?) köylerine yerleşmiştir[107]. Çepnilerin ziraat ettiği pek çok da mezra mevcut olup bunlar Kilisecik, Bahçeçik, Beşkavak, Mermerlice, Kızılağıl ve Öküztaş'tır. Adı geçen mezralar Çepni-i Kebir ve Sağir köylerine tâbidir[108]. Ayrıca Koçhisar kazasında Runkuşlar cemaatinin ziraat ettiği Çepni-i Alın adlı mezraya rastlanmaktadır[109].

5. Doğu ve Güney Anadolu'da Çepniler

5.1. Erzurum Sancağı

Erzurum sancağının Güney Erzincan kazasında Çepni ismine rastlanmaktadır[110].

5.2. Maraş Sancağı

Maraş, Elbistan, Araban ve Suruç'ta Çepni adına tesadüf edilmiştir. İlk olarak 1532/1533'te Elbistan nahiyesinde Çepni adlı mezraya rastlanılmaktadır. Bu mezra Sufi haracının yanındadır[111]

5.3. Birecik sancağı

Birecik sancağının Araban nahiyesinde bulunan Çepni köyünde Dulkadirli Türkmenleri yaşamakta olup 1536/1537 senesinde ilk olarak köye denk gelinmektedir[112]. Bu tarihte aynı nahiyede Çepnicik isimli başka bir köy daha tespit edilmiştir[113]. Son olarak 1570-71'de Suruç nahiyesinde de diğer adı Defne olan Çepni mezrası bulunmaktadır[114].

---

104 BOA TD, nr, 31, s. 266.
105 KKA TD, nr, 128 v. 803a-803b.
106 BOA TD, nr, 272 s. 406; KKA TD, nr, 128, v. 691a-691b.
107 KKA TD, nr. 131, v. 158b-159a, 179b, 184b-185a.
108 KKA TD, nr. 131, v. 166a.
109 KKA TD, nr. 131, v. 168a; KKA TD, nr. 131, v. 167a.
110 KKA TD, nr. 40, v. 46b-47a.
111 BOA TD, nr. 216, s. 26.
112 BOA TD, nr. 184, s. 126; BOA TD, nr. 276, s. 257.
113 BOA TD, nr. 276, s. 270.
114 BOA TD, nr. 496, s. 239; BOA TD, nr. 501, s. 229.

5.4. Diyarbakır Sancağı

Amid sancağının Şark-i Amid nahiyesinde 1568 senesinde Çepni mezrasına denk gelinmektedir[115].

5.5. Kığı Sancağı

Kığı kazasında 1525'te 1 tane Çepni mezrası kayıtlıdır[116].

5.6. Gence Sancağı

1593'te Azerbaycan'ın Kalı livasında 1'er Çepni isimli köy[117] ve zeamete[118] rastlanmaktadır. Buradaki zeamet sahibinin Eski-ili kazasında kaydedilen ve Gence Kalesi'nde olduğu belirtilen Çepni cemaatinden kimselerin olması kuvvetle ihtimaldir.

6. Balkanlarda Çepni Yerleşimi

Türkmenlerin Balkanlara ilk göçlerinin nasıl ve ne şekilde göç ettikleri konusu tam olarak açık olmayıp İnalcık, Türklerin Balkanlara geçişi konusunun iyi irdelenmesi ve bunun için de Bizans kaynaklarının kullanılması gerektiğini ifade eder[119]. Bu bağlamda Çepnilerin Balkanlara yerleşimi de tam olarak aydınlatılamamakla birlikte Çepnilerin Balkanlara göçlerinin üç aşamada gerçekleştiği düşünülmektedir: İlki bazıları yerli halklarla kaynaşarak benliklerini kaybetmişlerse de[120] IX. yüzyılın ortalarında Bizans-Slav mücadelesi sonrasındaki Oğuz göçleri sırasında[121], ikincisi Sarı Saltık'ın önderliğindeki Çepnilerin Dobruca'ya yerleşmesiyle[122] üçüncüsü ise Canik sancağının Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle Balkanlara yapılan sürgünlerle Açıklanmaktadır[123].

Balkanlara gelip yerleşerek coğrafyayı şekillendiren birçok Türk aşireti vardır. Bu bağlamda Pomakların da Çepnilerle bağlantılı olduğu yönünde iddialar vardır[124]. Bu iddiaya dayanak olarak Pomakların yaşadığı

[115] KKA TD, nr. 168, v. 186b.

[116] BOA TD, nr. 998, s. 152; KKA TD, nr. 126, v. 27a.

[117] BOA TD, nr. 699, s. 243.

[118] BOA TD, nr. 699, s. 32.

[119] Detaylı bilgi için bkz. Halil İnalcık, "Âşıkpaşazâde Tarihi Nasıl Okunmalı?", çev. F. Unan, *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar,* ed. O. Özel-M. Öz, Ankara 2000, s. 119–145.

[120] Nejat Birdoğan, *Anadolu ve Balkanlar'da Alevi Yerleşmesi Ocaklar- Dedeler- Soyagaçlar*, Mozaik Yayınları, İstanbul 1992, s. 85.

[121] Şerifgil, Çepnilerin IX. yüzyılın ortalarından itibaren Balkanlarda gözükmeye başladığını ifade eder. Fakat bu grupların Balkanlara nasıl ve ne şekilde geçtiklerine dair detaylı bilgi vermez. Detaylı bilgi için bkz. Enver M. Şerifgil, "Toponimik Bir Araştırma: Göçler ve Yer Adları (Türkler, Pomaklar ve Bulgarlar), *Türk Dünyasını Araştırma Dergisi,* C. 2, S. 7, Yıl 1980, s. 96-98.

[122] Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş I: En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 268.

[123] Halil İnalcık, *Hicri 835 Tarihli Suret-İ Defter-i Sancak-İ Arvanid*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 20,

[124] Şerifgil, s. 98; Georgi Zelengora, *Türkiye'deki Pomaklar*, çev. Zeynep Zafer, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2017, s. 27; Pomakların kökenleri hakkında tartışmalar için bkz. Kemal Gözler, *Les Vıllages Pomaks* De Lofça Aux XV ET XVI Sıecles D'apres Les Tahrır Defters Ottomans, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001, s. 6.

Rodop ve civarında bulunan Çepni toplulukları gösterilir. Fakat bu tür iddiaların daha nesnel kaynaklarla desteklenmesi elzemdir. Öte yandan Balkanlarda Türkmenlerin ilk uğrak yeri olan Rodop ve etrafında Çepni adını çağrıştıran pek çok yer ismi bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Çepan köyü, Çepan ya da Çepin adında yüksek bir kayalık yer, Çepelli adında bir Türk kasabası, Çepelli Çayı, Rodop Dağları'nın en yüksek yeri olan Çepelli Karlığı, Vraca ili dâhilinde bulunana Çepine Geçidi, Tatar Pazarcık iline bağlı Çepine/Çepino köyü, Çepine boğazı, Çepine deresi, Çepine hamamı, Çepine vadisi, Sofya'ya bağlı Çepinli/Çepintsi köyüdür[125]. Bu yer adlarını Çepnilerle ilişkilendirmek kuvvetle muhtemeldir. Zira Rodop vadisine IX. yüzyılın ortalarından itibaren Türk boylarının gelip yerleştiği bilinmektedir. Bu boylardan biri de oldukça kalabalık olarak bölgeye gelen Çepnilerdir[126]. Bu itibarla Rodop ve civarında önemli sayıda Çepni adını çağrıştıracak yer ismine rastlanılmasından hareketle o yörede yaşayan Pomaklarla Çepniler arasında köken bakımından olmasa bile bir etkileşimin olduğu söylenebilir.

Balkanlarda özellikle Samsun'un doğusunda bulunan Canik bölgesinden yapılan sürgünlerle gidenler arasında Çepni isimli kişilere rastlanmaktadır[127]. Bilindiği üzere Samsun'un doğusunda yer alan Orta ve Doğu Karadeniz çoktan Çepniler tarafından iskân edilmiştir. Sürgüne tâbi tutulan Çepnilere sürüldükleri yerlerde tımar verilmesi bu kişilerin Çepni beyleri olma ihtimalini güçlendirir. Nitekim Barkan, Trabzon sancağından Arnavid sancağına toplam 43 dirlik sahibinin sürüldüğünü ve bunlardan 11'inin Çepni beylerinden olduğunu belirtmiştir[128]. Çepni Bey adındaki bir kişiye Leşnice ve Isradinişte köylerinin tımarı verilmiştir[129]. Öte yandan Bulgaristan sınırları dâhilde Samakov kazasına tâbi Çepine nahiyesinden başka[130] Çepni kelimesinden bozulduğu düşünülen "Chepino" isimli bir başka yer daha vardır[131]. Balkanlardaki diğer Çepni isimli yerleşim yerleri şu şekildedir: Pirlepe kazasına tâbi Çepikova karyesi[132], Sofya kazasına tâbi Gorna Çepinçe karyesi[133], Belgrad kazasına tâbi Iskırapar nahiyesindeki Çepani köyü[134] ve Vayonetya sancağının Muzakiye nahiyesindeki Katune Çepni köyü[135].

B. ÇEPNİ CEMAATLERİ

Osmanlı Devleti tarafından büyük Türkmen toplulukları devamlı kontrol altında tutulmak istenmiş, bu suretle onlara müstakil bir sancak veya kaza statüsü verilmişti. Osmanlı Devleti, bu yolla vergi bakımından ol-

[125] M. Türker Acaroğlu, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 211-213.

[126] Gözler, s. 6; Rodop Dağları konusunda detaylı bilgi için bkz. Şerifgil, s. 97.

[127] Vatan Özgül, "Hicri 835 (Miladi 1431/1432) Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arnavid'in Onomastik İncelemesi: Balaban Örneği Üzerine", *The Journal of Ottoman Studies*, 2016, s. 93, 95, 97-100, 107.

[128] Ömer Lütfu Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul İktisat Dergisi*, C. 15, S. 1-4, Yıl 1953, s. 221.

[129] "*Tımar-ı Çepni Canik'ten sürgün gelmiştir, merhum sultan zamanından beru yeyü gelmiş".* Bkz. İnalcık, 1987, s. 20.

[130] BOA TD, nr, 77, s. 609; BOA TD, nr, 317, s. 2; BOA TD, nr, 325, s. 21.

[131] Şerifgil, s. 97.

[132] BOA TD, nr. 73, s. 256.

[133] BOA TD, nr. 370, s. 193.

[134] BOA TD, nr. 94, s. 47.

[135] İnalcık, 1987, s. 7.

dukça önemli bir kaynak olan göçebelerden vergileri daha sıhhatli bir şekilde toplamak ve onları yerleşik hayata ısındırmak gibi hedefleri amaçlamıştır[136]. Teşkil edilen bu kazalar zamanla konar-göçer teşekküllerin yaşayış ve hayat tarzları hususunda, cazip hale gelmeye başlamışlardır. Bazı teşekküllerin hukuki bakımdan kaza statüsüne sahip olmak istedikleri de görülmektedir[137].

Belli bir merkezi olmaksızın ya aşiretin yaşadığı bölgenin ismini ya da aşiretin ismini alan bu kazada, konar-göçerlerin hukuki işlerine bakılması için müstakil bir kadı tayin edilmekteydi. Kaza dâhilinde belli bir yeri olmayan ve aşiretlerle birlikte hareket eden bu kadıların marifetiyle konar-göçer teşekküllerin vergi vermekle mükellef olanlarının isimlerinin yanı sıra her kişinin sahip olduğu koyun, deve gibi hayvan sayısını içeren tahrirler yapılmıştır. Yine bu kadılar tarafından, bunların sahip olduğu deve, at ve katır ile yaptıkları zahire, mühimmat ve muhtelif malzemelerin nakliyatında vazife alanların isimlerini ve bunlara kira bedeli olarak ödenecek meblağları ihtiva eden defterler de düzenlenmekteydi[138].

İl ya da ulus ismi altında gruplandırılan konar-göçer halk sırasıyla boy (taife), kabile, cemaat, oymak, mahalle, oba ve aile şeklinde bölümlere ayrılmıştır[139]. Sosyal yapı bakımından göçebelerde görünen en üst birim boy veya taife idi. Bir boy, muhtelif sayıdaki cemaatlerden oluşmaktaydı. Boy, boyu oluşturan cemaatlerin önde gelen ailelerinden birinin idaresi altında bulunur ve bey unvanını taşıyan bu kişiye boy beyi denilirdi[140]. Beyler boy içerisinde cesareti, mali kudreti, doğruluğu ile tanınan kişiler arasından seçim yolu ile iş başına getirilirlerdi. Bu seçim devlet tarafından tasdik edildikten sonra bir beylik beratı gönderilirdi. Böylece, aşiret aristokrasisi devletin denetimi altına girmiş oluyordu. Aşiret beyleri aşiretlerle devlet arasındaki bağı sağlayıcı konumdaydı[141].

Boyları oluşturan cemaat yapısı ise, hemen hemen bütün göçebelerin temel yapısıydı. Konumuz olan Çepniler de cemaat yapısına sahip bir teşekkül olup, aşağıda görüleceği üzere, bazı büyük Türkmen taifeleri içinde yer almakta ve o boyu diğer cemaat teşekkülleriyle birlikte vücuda getirmekteydi. Cemaatler, birbirleriyle uzaktan veya yakından akraba olan veya birbirlerini çok yakından tanıyan bir grup olup, 10 ila 80 hane arasında ve hatta bazen 100 veya daha fazla haneden meydana gelmekteydi. Cemaatler, kethüda adı verilen bir yöneticinin idaresinde bulunmakta olup,[142] kethüdalar, tâbi bulundukları boy beyi tarafından tayin edilmekteydi. Kethüdalar hakkında cemaat halkının kefaleti lazım olduğu gibi kanunen, tayin edilmiş vergilerini has

[136] İlhan Şahin, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Anadolu'su Göçebelerinin İdari ve Sosyal Yapısı", *Tarih Enstitüsü Dergisi, Münir Aktepe'ye Armağan*, İstanbul 1997, s. 256.

[137] İlhan Şahin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Konar-Göçer Aşiretlerin Hukuki Nizamları", *Türk Kültürü*, S. 227, Ankara 1982, s. 292.

[138] Şahin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Konar-Göçer", s. 292.

[139] Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691- 1699),* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1963, 14; Yusuf Halaçoğlu, *XIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 21.

[140] Şahin, 1997, s. 263.

[141] Yusuf Halaçoğlu, *XIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 18-19, 22.

[142] Şahin, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Anadolu'su Göçebelerinin İdari ve Sosyal Yapısı", *Tarih Enstitüsü Dergisi, Münir Aktepe'ye Armağan*, İstanbul 1997, s. 260.

voyvodalarına vermeyi kabul etmeleri de şarttı. Bundan sonra, kethüdaların kabul edildiğine dair hükümet tarafından bir berat gönderilirdi[143].

Oba, mahalle ve oymaktan daha az bir nüfusa sahipti. Mahalle, nüfus bakımından obadan biraz daha büyüktü. Oymak ise obaların birleşmesinden meydana gelen bir topluluktu. Bu toplulukların içinde seçkinleşmiş bir kimse ilgili obaya, mahalleye ve oymağa adını verir ve onun idarecisi durumunda olurdu. Bu idareciler devlet tarafından da tanınırdı[144]. Tahrir kayıtlarından anlaşıldığına göre, Çepni boyuna mensup konar-göçer teşekküller yaygın olarak Anadolu'nun doğu ve güney bölgelerinde bulunan Türkmen ulusları arasında yer almışlardır. Bu suretle bu boy Halep, Bozok, Dulkadirli ve Atçeken Türkmenlerinin teşekkül ve faaliyetinde rol oynamıştır. Tahrir defterlerinden anlaşılacağı üzere göçebe halinde bulunan cemaatlerin bazıları Oğuz boy yapısında bulunan adları taşır. Öte yandan Çepniler yayıldıkları sahalarda farklı adlarla da anılmışlardır. Bu adlar: Başımkızdılu Çepnisi, Oturak Çepnisi, Kantemürlü Çepnisi, Karamşah Çepni ve Çakal Çepni gibi isimlerle de anılmışlardır.

1. Konar-göçerler Arasında Çepniler

1.1. Halep Türkmenleri

Halep sancağında üç kola ayrılmış olarak tespit edilen Çepniler Rumkale ve Gündüzlü kazalarında yaşamaktaydı. Çepnilerin ana kolu Antep'in kuzey doğusunda bulunan Rumkale ve civarında meskûndu[145]. Yöredeki Çepnilerin bir kısmı zamanla batıya hareket ederek günümüz Balıkesir Çepnilerinin bir bölümünü oluşturmuşlardır[146]. Öte yandan Rumkale Çepnilerin yerleşik hayata geçmesiyle "Oturak Çepni" adını almıştır[147]. Oturak Çepnilerin Gaziantep'in kuzey doğusunda bulunan Rumkale yakınlarında Fırat'a dökülen Merzimen Çayı civarına yerleştikleri düşünülmektedir[148].

1.2. Ulu Yörük Türkmenleri

Ulu Yörük taifesi içinde Çepni adını taşıyan bir bölük mevcut olup Yörükan-ı Çepni bölüğüne Zile, Akdağmadeni ve Çekerek suyu kıyılarında rastlanmaktadır. Büyük ihtimalle bu bölük Ulu Yörük'ün Şark-ı Pare koluna mensuptur[149]. Çepni bölüğünde[150] 1485 tarihli defterde bazı bilgiler bulunur. Buna göre bölüğe bağlı ilk cemaatin ismi Mürüvvet Kethüda veled-i Çepni[151] olarak kaydedilmiştir. Mürüvvet Kethüda veled-i Çepni

[143] Orhonlu, 1963, s. 15.
[144] İlhan Şahin, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Anadolu'su Göçebelerinin İdari ve Sosyal Yapısı", *Tarih Enstitüsü Dergisi, Münir Aktepe'ye Armağan*, İstanbul 1997, s. 259.
[145] Faruk Sümer, *Oğuzlar,* s. 244-245.
[146] BOA TD. 773 nr, s. 67-68.
[147] Hüseyin Kahraman Mutlu, "Balıkesir Çepnileri ve Ağız Özellikleri", *Turkish Studies*, C. 4/3, Yıl 2009, s. 1581.
[148] Necdet Sevinç, *Gaziantep'te Yer Adları ve Türk Boyları, Türk Aşiretleri Türk Oymaklar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1983, s. 44.
[149] Faruk Sümer, *Oğuzlar,* s. 245.
[150] BOA, TD, nr. 19, s. 384-386.
[151] BOA TD, 19 nr, s. 382-384.

kaydında geçen Çepni muhtemelen cemaatin adıdır. Bu bölüğe bağlı diğer cemaatler ise Ütüklü[152] ve Zekariya Hacılu'dur[153]. Ulu Yörük içerisinde sadece 1575 tarihli defterde izlerini sürebildiğimiz Çepni bölüğüne tâbi kışlaklar; Çepnicik 23[154] ve Çepni nam-ı diğer Yumcı olarak iki yer ismine rastlanmaktadır[155]. Ayrıca Çepni adında bir tanede Cemaat kaydedilmiştir[156].

1.3. Atçeken Türkmenleri

Orta Anadolu'da bulunan Atçekenler Osmanlıların Karaman'ı ilhakından sonra buradaki Turgut, Bayburt ve Kusun gibi kabile yapısını değiştirmek ve bir ölçüde boy yapısını kırmak için geliştirdikleri bir sistemdir. Bu sistem içinde yer alan Çepniler, Turgut (sonradan Mahmudlar) ve Eski-ili kazalarında bulunmaktadır. Eski-il kazasındaki Karamşah Çepnisi[157] Kuştimurlu, Güney ve Karacadağ cemaatleriyle müştereken ziraat etmektedirler[158]. 1591'den itibaren Mahmudlar kazasına tâbi olarak Çepni cemaati kaydedilmiştir[159]. Son olarak Eski-il kazasında rastlanan fakat Atçeken olmayan Çepni cemaati 1522'de 9 köyde mütemekkin olarak tespit edilmektedir. Ayrıca 1'i perakende 1'i de Sakallar olmak üzere Çepni taifesine iki tane de cemaat tâbidir. Bu tarihte Çepnilerin meskûn olduğu köyler ve bu köylerin nüfusları şu şekildedir: Sak ve Hevamış/Düzmüş[160]ve köye bağlı Çepniviranıyurdu adıyla bir de mezra bulunmaktadır. Bu mezraları Çepni cemaatiyle birlikte Talişler cemaati müşterek olarak kullanmaktadır[161]. Darılıargı'da 4[162], Gürnesun'da 13[163], Elkinargı'da 4[164], Alihanargı'da 10[165], Saraylu'da 41[166], Karaviran'da 61[167] ve Adamlar/Erimler'de 45 nefer yaşamaktadır[168].

1.4. Dulkadirli Türkmenleri

Dulkadirli Türkmenleri içerisinde bulunan Çepni cemaati 1580'de Eymir taifesine bağlı olarak kaydedilmiştir. Çepni aşiretinin kışlakları Yenicekale olup yaylakları ise Haramisekisi yakınındadır[169].

---

[152] BOA TD, 19 nr, s. 384-385.
[153] BOA TD, 19 nr, s. 385-386.
[154] KKA TD, nr. 16, v. 28b.
[155] KKA TD, nr. 16, v. 136b; KKA TD, nr. 16, v. 17b, 28a-39b, 136b.
[156] BOA TD, nr. 19, s. 382-384.
[157] BOA TD, nr. 32, s. 2-3; BOA TD, nr. 387, s. 236.
[158] BOA TD, nr. 32, s. 44.
[159] BOA TD, nr. 32, s.139.
[160] BOA TD, nr. 1061s. 62-63.
[161] BOA TD, nr. 1061, s. 63.
[162] BOA TD, nr. 1061, s. 63.
[163] BOA TD, nr. 1061, s. 63.
[164] BOA TD, nr. 1061, s. 63.
[165] BOA TD, nr. 1061, s. 63.
[166] BOA TD, nr. 1061, s. 67.
[167] BOA TD, nr. 1061, s. 68.
[168] BOA TD, nr. 1061, s. 64; BOA TD, nr. 387, s. 235.
[169] KKA TD, nr. 116, v. 266a.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

A. Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

1. Tahrir Defterleri (TD): 2, 13, 19, 23m, 28, 30, 31, 32, 37, 40, 44, 51, 69, 73, 77, 88, 94, 100, 111, 117, 147, 153, 166, 184, 254, 216, 272, 276, 317, 325, 370, 387, 438, 444, 463, 496, 582, 699, 998, 1061.

B. Kuyûd-ı Kadime Arşivi (KKA)

Tahrir Defterleri (TD): 10, 16, 19, 29, 30, 34, 38, 40, 43, 46, 67, 113, 114, 116, 128, 131, 136, 139, 146, 152, 154, 168, 169, 176, 541,

2. Yayımlanmış Araştırmalar

ACAROĞLU, M., *Türker Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

AYHAN, Aydın, *Balıkesir ve Çevresinde İskân Hareketleri Manavlar- Yörükler- Çepniler- Türkmenler- Muhacirler*, Balıkesir Rotary Kulüp Basım, Ankara 1997.

Baha Said, *Türkiye'de Alevi-Bektaşi, Ahi ve Nusayri Zümreleri*, haz. İsmail Görkem, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 2000.

BARKAN, Ömer Lütfu, "Osmanlı İmparatorluğunda bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul İktisat Dergisi*, C. 15, S. 1-4, Yıl 1953, s. 209-237.

BİRDOĞAN, Nejat, *Anadolu ve Balkanlar'da Alevi Yerleşmesi Ocaklar- Dedeler- Soyağaçlar*, Mozaik yayınları, İstanbul 1992.

ERTÜRK, Volkan, "XVI. Yüzyılda Akşehir Sancağı", *Gazi üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

GÖZLER, Kemal, *Les Vıllages Pomaks De Lofça Aux XV ET XVI Sıecles D'apres Les Tahrır Defters Ottoman*s, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.

GÜMÜŞÇÜ, Osman – Yiğit, İlker, "XVI. Yüzyılda Batı Karadeniz Bölümünde Divanlar", *Kuzey Anadolu'da Beylikler Dönemi Sempozyumu Bildirileri 3-8 Ekim 2011*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları, Çankırı 2012, s. 388-403.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

İNALCIK, Halil, "Âşıkpaşazâde Tarihi Nasıl Okunmalı?", çev. F. Unan, Söğüt'ten İstanbul'a: *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, ed. Oktay Özel-Mehmet Öz, Ankara 2000, s. 119-145.

İNALCIK, Halil, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.

KARACA, Bahset, "1522-1532 Tarihlerinde Menteşe Bölgesi Yörükleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 2, Elâzığ 2008, s. 403-440.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, "Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, C. II, İstanbul 1928, s. 1-32.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Anadolu'da İslamiyet*, Alfa Tarih, haz. Hasan Aksakal, İstanbul 2017.

KÜÇÜK, Abanoz, "Giresun Yöresinde Bir Alevi-Bektaşi Çepni Yerleşimi: Zırhan Mahallesi", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Kış 2011, s. 265-276.

MUTLU, Hüseyin kahraman, "Balıkesir Çepnileri ve Ağız Özellikleri", *Turkish Studies*, C. 4, Kış 2009, s. 1577-1605.

ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskan Teşebbüsü (1691- 1699),* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1963.

ÖZGÜL, Vatan, "Hicri 835 (Miladi 1431/1432) Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arnavid'in Onomastik İncelemesi: Balaban Örneği Üzerine", *The Journal of Ottoman Studies*, Yıl 2016, s. 69-112.

SARI, Arif, "XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2015.

SEVİNÇ, Necdet, *Gaziantep'te yer adları ve Türk boyları, Türk aşiretleri Türk oymaklar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1983.

SÜMER, Faruk, *Çepniler*, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul 1992b.

SÜMER, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatı- Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992a.

ŞAHİN, İlhan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Anadolu'su Göçebelerinin İdari ve Sosyal Yapısı", *Tarih Enstitüsü Dergisi, Münir Aktepe'ye Armağan*, İstanbul 1997, s. 253-264.

ŞAHİN, İlhan, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler Nomands in The Ottoman Empire*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2006.

ŞERİFGİL, "Toponimik Bir Araştırma: Göçler ve Yer Adları (Türkler, Pomaklar ve Bulgarlar)", *Türk Dünyasını Araştırma Dergisi*, C. 2, S. 7, Yıl 1980, s. 81-110.

ŞİMŞİR, Nahide, *Karasi Yörükleri*, Post Yayın Dağıtım, İstanbul 2017.

TOGAN, A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş I: En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.

UMAÇ, Zeynep Şimşek, "Anadolu Ağızlarında Etnik Yapının Tespiti ve Çepni Ağzı Örnekleri, Oğuzlar Dilleri", *Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyum Bildirileri*, ed. Tufan Gündüz-Mikail Cengiz, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi, Ankara 2015, s. 717-720.

UMAÇ, Zeynep Şimşek, "Çepniler ve Çepni Ağzı", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, S. 10, Yıl 2015, s. 161-184.

YAVUZ, Kamil, "Anadolu'da Bir Çepni Merkezi: 13-16. Yüzyıllarda Sinop ve Çevresinde Çepniler", *VAKANÜVİS*, C. 7, S. 2, Yıl 2022, s. 1090-1109.

AKKUŞ (KARAKUŞ) İLÇESİNİN TARİHİ VE COĞRAFYASI ÜZERİNE

Ahmet SOYLU*

Akkuş ilçesi Orta Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Ordu İli'nin kadim tarihi ve kültürü olan ilçelerden biridir. Fakat Akkuş ilçesini çevreleyen Ünye, Fatsa, Niksar, Erbaa, Terme ve Çarşamba gibi ilçelerin birçok bakımdan daha fazla öne çıkmış olmaları, Akkuş ilçesinin tarih, kültür ve coğrafi olarak gölgede kalmasında etkili olmuştur. Uzun süredir böyle devam eden bu olumsuz algıların, maalesef hala devam etme eğiliminde olduğu gözlenmektedir.

Coğrafyası

Akkuş ilçesi coğrafi sınırları bugünkü idari ve coğrafi sınırlarından çok daha fazlası olan bir süreci geride bırakarak varlığını sürdürmektedir. Ünye ilçesinin 1864[1] yılında ayrı bir sancak merkezi olmasıyla Karakuş ilçesi de idari ve coğrafi birim olarak ciddi değişiklik süreci yaşamıştır. Ünye kazasının kısa süreliğine de olsa sancak olarak hizmet vermiş olması en çok Karakuş ilçesini etkilemiştir. Ünye Sancağına dâhil olan Niksar, Erbaa, Fatsa ve Bolaman kazaları kısa süre sonra Ünye sancağından ayrılmışlardır. Karakuş kazası ise Ünye Sancağının ortadan kalkmasına rağmen, Ünye kazasından ayrılıp doğrudan Sivas'a bağlı kaza olma isteğini de gerçekleştiremeyip Ünye kazası Karakuş nahiyesi olarak varlığını devam ettirmiştir.

Yaşanan bu gelişmelerle daha önce Niksar, Sonisa ve Erbaa coğrafi bütünlüğünde yer alan Karakuş(1864)coğrafyası, Ünye idari ve coğrafi birimi bütünlüğünde değerlendirilmeye başlamıştır. Bu ciddi idari ve coğrafi değişiklikler Karakuş'un kadim coğrafi sınırlarının da unutulmasına neden olmuştur. Böylece daha önce Kelkit Vadisi coğrafyası ile bütünleşen Karakuş coğrafyası ciddi oranda küçülerek sahil yönüne doğru evrilme sürecine girmiştir.

Karakuş ilçesinin coğrafi sınırlarını ortaya koymak için elbette Karakuş adının geçtiği birinci derecede güvenilir yazılı kaynakları milat kabul etmek önemli olmaktadır. Karakuş adının geçtiği ilk İslam kaynakları şimdilik efsane olarak kabul edilmiş olsa da Danişment Gazi Destanı'dır (Danişmentname). Karakuş'un Danişmentlilerin başkentlerinden biri olan Niksar ile olan tarihi, kültürel ve coğrafi ilişkileri Danişmentname'nin efsane olarak birincil kaynaklar olarak yorumlanamaması olarak gözlenen eksiklikleri tamamladığını söylemek olasıdır. Çünkü Karakuş'un Niksar, Sonisa ve Erbaa kazaları ile tarihin her döneminde tarih, kültür ve coğrafi olarak doğrudan ve dolaylı olarak yakın ilişkileri hep olagelmiştir.

Danişmentname 13. yüzyılda yazıya geçirilen kaynak olarak Danişmentlilerden sonra ortaya konan eser

* Araştırmacı Yazar, ahmetsoylu52@gmail.com

[1] Osman Doğan, *Tarih Boyunca Ünye*, Ekip Gazetesi Matbaası Ünye Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2003 s.206; BOA. A.M.KT.MHM 317/7.

olarak yorumlanmış olsa da, Karakuş'un yazılı tarihi için şimdilik tarafımızdan ulaşılan en eski tarihli yazılı kaynak durumundadır. Danişmentnameye göre Karakuş adının ve coğrafyasının Çarşamba, Erbaa ve Terme ilçelerinin Türk İslam tarihlerinden daha öncesine uzandığı gözlenmektedir. Bu saydığımız ilçeler idari ve coğrafi birimler olarak Danişmentname'de yer almayıp Canik yöresi bütünlüğünde değerlendirilmişlerdir. Ayrıca bu yerleşim yerleri Karakuş coğrafyası gibi oldukça geniş bir alana yayılarak Türk İslam tarihi boyunca kendi sınırlarını aşan coğrafi tanımlamalar olarak tarihe geçmemişlerdir.

Danişmentname'de yer alan çok sayıda yer adı arasında Karakuş'un da bütün Danişmentname örneklerinde yer alması da, Karakuş'un önemli bir coğrafya olduğunu ortaya koymaktadır.

Kitab-i Melik Danişmend Gazi- Danişmentname adlı çalışmada, *Ertesi gün savaş plânı görüşülüyor. Sultan Durasan, Konstantiniyeden yana varalum, yani İslambolu açalum, zira ceddüm mescidi ondadır, der. Melik Gazi orduyu ikiye bölelim, birisi Kayserin harekâtına mani olurken değeri serbestçe futuhat yapar, der. Bu suretle iki serdarın harekât bölgesi de belirir. Melik, Dokye (Tokat), Sisye (Gömenek), Harsahos (Niksar) Canik kapısına değin, Kırkıriye (Zile), Harcana (Amasya), Sinopya (Samsun) ve Kaşan (Turhal) dan yana vilâyetleri açalum der…*

Bundan sonra gaziler etraf vilâyetlerde savaşa devam ediyorlar. Trabzon Beyi Puthil ve ***kumandanı Karabuç ile çarpışıyorlar, Karakuş kalesinden şikâyetler oluyor****, yüz bin Rum, Ermeni, Gürcü çerisi Müslüman ordusuna baskınlar yapıyorlar, Artuhi Efrumya yaralanıyorlar. Niksar yakınında şiddetli savaşlardan sonra Melik Danişmend Halkunbet kalesi önünde konar. Geceleyin Trabzon Beyi Puthit ile Ermeni Beyi İklis ve Gürcü Beyi Ahron dört taraftan baskın yaparlar. Melik, İklis'i parçalar, Ahron Melik'in oyluğunu yaralar, Melik Arhon'u kaçırır, Puthil Eyyubu şehit eder, yaralar sarılır, ertesi gün Karaburcu ikiye biçer, Süleyman bin Nu'man Nikoliyi serer, Bediros yuvarlanır, kale alınır, şehit olanlardan Eyyüp ile Abdurrahman bir araya defnedilir. Birisi vezir, birisi alemdar idi.*[2]

Danişmentname'nin genelinde yer verilen Karakuş, 'Destanda (Danişmentname- Danişment Gazi) Geçen Yer - Yerleşme Adları ve Bölgenin Nüfus Potansiyeli', başlığıyla, Niksar, Sivas, Malatya, Samsun, Canik, Sinop Kastamonu, Trabzon gibi bir çok yerleşim yerinin fethi ve iskânları için bilgiler yer almaktadır. Kadim tarihleri olan bu yerleşim yerleri arasında Karakuş'unda genel hatlarıyla yer alması, Karakuş, Türk İslam tarihi, kültürü ve coğrafyası için önemli olmaktadır. ***Akkuş (Karakuş):*** *(Dânişmend-nâme, 2004, s. 201, 261), Ordu'nun Ünye ilçesi ile Niksar arasında bir yerleşim yeridir. Akkuş (Karakuş) Kalesi bu yerleşim yerine yakın ve şu an harabe hâlinde bir kaledir. Dânişmendli Devleti'nin önemli hedeflerinden biri hem Karadeniz sahillerine inmek hem de Trabzon'u almaktır. Dânişmend Gazi, 1104 yılında Canik seferine çıkar. İlk olarak Canik yolunda bulunan Halkümbed/Harkümbed Kalesi (Dânişmend-nâme, 2004, s. 201, 257, 258, 262) Niksar'dan batıya giden yol üzerindedir ve XI. yüzyıl sonrasının önemli bir iskân yeridir (Baykara, 2016, s. 194). Dânişmend Gazi, günümüzde Kümbetli adını taşıyan Halkümbed'e (Niksar-Akkuş arasında bulunan Çalca Köyünde) ulaşır ve bu kaleyi kuşatır. Kuşatma birkaç ay devam eder. Dânişmendli ordusu kaleyi ele geçiremez. Kuşatma*

[2] Şükrü Akkaya, *Kitab-i Melik Danişmend Gazi-Danişmendname*, Cilt: 8, Sayı: 1-2, 1950, s.143.

sırasında Dânişmend Gazi de yaralanır ve yenilgiden sonra Niksar'a geri döner (Demir, 2006, s. 41[3]). Bu harekâtı Karadeniz'in hem ticaretini kontrol altına almak hem de Kuzey Karadeniz'e İslam hâkimiyetini kurmak için yaptığı anlaşılmaktadır.[4]

Karakuş tarihini ortaya koymak için öncelikle Karakuş coğrafyasının bütün yönleriyle ortaya çıkarılması da önemli olmaktadır. Bu anlamda Karakuş tarihi ve kültürünü özellikle Kelkit Vadisi buyunca devam eden İpekyolu'nun binlerce yıllık süreçleriyle ilişkilendirmek de Karakuş tarihi ve coğrafyası için önemli bir aşama olmaktadır.

Sık sık değişen idari ve coğrafi yapılanmalara göre de Karakuş kazası coğrafyasının farklık gösterdiği gözlenmektedir. Bu bağlamda, Karakuş tarih ve coğrafyasının daha çok Niksar, Sonisa ve Erbaa kazaları ile yakından ilişkili yerleşim yerleri oldukları bugün unutulmuş olsa da, araştırmalar bu yönde sonuçlar ortaya koymaktadır. Gelinen noktada, Karakuş kazasının Niksar ve Sonisa kazaları ile aynı idari ve coğrafi birimler olarak yer aldığı dönemler Karakuş coğrafyasının daha da karmaşıklaştığı süreçler olarak gözlenmektedir. Bu süreçte bugünkü Erbaa ilçesinin de Karakuş coğrafyasıyla olan ilişkileri tarihe mal olmuştur.

Bugünkü Akkuş (Karakuş) ilçenin güney ve batı yönlerinde kalan Niksar, Erbaa ve Sonisa kazaları yerleşim yerlerinde olduğu gibi kuzey yönünde de Fatsa, Ünye, Terme ve Çarşamba kazalarının da bazı yerleşim yerlerinin Akkuş(Karakuş) kazası ile ilişkili olabileceğini söylemek mümkündür. 1576 yılında Ünye Merkez Ulu (Çarşı-Büyük) Cami için İfraz-ı Karakuş ifadesi de yer almaktadır.[5] Yine 1455 yılı tarihli Kuhi Karakuş kazası köylerinden Sortili köyünün(Çayıralan-Kızılelma-Tuzak-Muratlı) Ünye İlçesi Pelitliyatak mahallesini de sınırları içine aldığı bilinmektedir.[6] Benzer durumun 1455 yılı Bölük-ü Kayı (Çaybaşı)köyleri ile Terme (Akçay-Salıpazarı) ve Çarşamba ilçeleri yerleşim yerleri için gerçekleşmiş olması da mümkün görünmektedir.

Satılmış kazasının (Fatsa) çok geniş bir alana yayılmış olması gerçeği Karakuş kazası coğrafyasının da bir dönem çok daha fazlası olarak yer aldığı dönemlerine açıklık getirmektedir.1455 yılı tahrirlerine göre, Satılmış kazası Ünye'nin hemen doğusundan Fatsa'nın batı ve güney yönlerine doğru Satılmış ve Satılmış-ı Mezid Bey olmak üzere oldukça geniş bir alanı temsil etmiştir.1455 yılı tahrirlerinde yer alan Kuhi Karakuş idari ve coğrafi birimi, Satılmış (Fatsa), Kayı (Çaybaşı), Fenaris (Tekkiraz), Terme, Akçay (Salıpazarı) ve Arım kazalarının oluşturduğu geniş coğrafyanın güney sınırlarıdır. Yine aynı dönemlerde Sahrayı Karakuş kazası da Niksar, Sonisa ve Erbaa'nın kuzey ve doğusuna doğru geniş bir alana yayılmıştır. Bu kadar geniş bir alana yayılan Karakuş kazası, sahillerle iç bölgelere geçiş güzergahında olması da göz önüne alındığında, Karakuş coğrafyasının da kendine özel idari ve coğrafi biriminin olması elbette beklenen bir durumdur. Anlaşılan o ki, tarihi Akkuş(Karakuş)ilçesi, yörenin Türk İslamlaşma sürecinden itibaren oldukça geniş bir coğrafyayı temsil eden idari ve coğrafi birim olarak bugünlere gelmeyi başarmıştır.

[3] Necati Demir, *Dânişmend Gazi Destan*, Ötüken Yayınları, 2006, s. 41.
[4] Mutlu Adak, "Anadolu'nun XI-XIII. Yüzyıllar Arasındaki Tarihî Coğrafyası Hakkında Bir Kaynak: Dânişmend Gazi Destanı", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 19 Sayı: 75, 2022, 673-697.
[5] Vakıflar Genel Müdürlüğü Şahsiyet Defterleri 7-518 (Belge katkısı Araştırmacı yazar Mehmet Karayalman).
[6] İrfan Dağdelen *15. Yüzyıl Ünye ve Çevresinin Tarihi Kaynakları 1455 Tarihli Ünye Karakuş Terme ve Arım (Çarşamba) Tahrir Defterleri,* Nesil Matbaacılık Ünye Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2009 s.85

Akkuş (Karakuş) İlçesinin Adına Dair Kaynaklar

Akkuş ilçesinin daha önceki adı olan Karakuş sözcüğünün güvenilir yazılı kaynaklardan ziyade yöre halkının ileri sürdükleri iddialar olarak yazılı hale geldiği gözlenmektedir. 'Tarihi-Sosyal-Kültürel ve Coğrafi Yönleriyle Akkuş' adıyla Akkuş ilçesi için yapılan ilk çalışma da , *'Karakuş adının nereden geldiği' adlı bölümde Karakuş ilçesinin adının kaynağı ile ilgili aktarımlar yer almaktadır. Oğuzların XI. Yüzyılda yurt kurmak gayesi ile Anadolu'ya göç etmeye başladıkları zamanda bu topraklara gelen Oğuz boyları yerleşecekleri yerler ararlar. Oğuzların hangi boyu olduğu kesin bilinmemekle birlikte rivayetlere göre boylardan birisi, bir kişiyi görevlendirip yerleşecek bir yer arayıp gelmesini isterler. Görevlendirilen zat konaklama yerine döndüğünde herhangi bir yer bulup bulmadığını sorarlar. Görevli kişi 'Bir yer buldum, ıssız ve tenha. Gökyüzünde uçan kara karakuşlardan başka hiçbir şey yok' der. Daha sonra konaklama yerinden kalkan aileler bugünkü Akkuş ilçesinin bulunduğu yere gelip yerleşirler ve buranın adına KARAKUŞ adını verirler. Karakuş küçük bir oymağın yerleşim yeri olmasından dolayıdır ki adı resmi kayıtlara ancak 19.Yılın sonlarına geçmiştir.*[7]

Eski adı Karakuş olan Akkuş kazası eski devirlerde avcı kuşlarının yetiştirildiği mekân olmasından münasebetle adının Karakuş kaldığı sanılmaktadır. Başka rivayete göre de buraya gelen insanların kara kuşlardan başka bir şey görmemelerinden dolayı bu ismin kaldığıdır. Bir başka teori ise kışların sert geçmesinden ötürü adının Karakış sonra bunun Karakuş olarak anıldığıdır. Karakuş'un adı dönemin başbakanı Adnan Menderes'in ''kara günler geride kaldı. Buranın adı bundan böyle Akkuş olsun'' sözleri üzerine Akkuş olarak değiştirildiği zikredilir.[8]

Akkuş ilçesinin daha önceki adı olan Karakuş sözcüğü Türk Dünyası mit kültürü,[9] yırtıcı kuşlar,[10] Türk boyları ve cemaatleri,[11]yer adları ve kişi adları[12] örnekleriyle binlerce yıllık kullanımı olan sözcüklerden biridir. Bugüne kadar yapılan sözel paylaşımların yazılı kaynaklara dayanmayan aktarımlar olarak Karakuş kazasının adının kaynaklarını ortaya koymaya yetmediği gözlenmektedir. Bu nedenle Karakuş ilçesinin adının kaynağının çok yönlü araştırmalar yapılarak ortaya koymak önemli olmaktadır.

Karakuş sözcüğünün Türk Dünyası mit kültürleri arasında önemli yerinin olması Karakuş sözcüğünü daha da özel kılmaktadır**.** Besim Atalay Karakuş,[13] sözcüğünü eski Türk isimleri arasında yorumlamıştır. Selahattin Eyyübi'nin komutanın adı Şerafettin Karakuş'tur.[14] 1455 yılı tahrirlerinde, Eytam İsa Karakuş,[15] İshak veled-i

[7] Ahmet Çelik, *Tarihi-Sosyal-Kültürel ve Coğrafi Yönleriyle Akkuş*, Küçükler Kitapevi, İstanbul, 2002, s.32.
[8] Tahsin Çayıroğlu, "Ordu Akkuş ve Salman Üçgeni Ordu Akkuş ve Salman'ın Tarihi", (11 Şubat 2009) https://www.akkusilcesi.com/ordu-akku-ve-salman-uecgen/
[9] Sema Yozgat, *Türk Mitolojisindeki Grafik Sembollerin Günümüz Logo Tasarımlarına Yansımaları: Kuş Figürü Örneği,* (Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Grafik Ana Sanat Dalı, 2019, s.115-119.
[10] İlhan Ayverdi, *Misaili Büyük Türkçe Sözlük,* Kubbealtı Lugatı, İstanbul, 2010, s.624-624.
[11] Başbakanlık Osmanlı Arşivleri –TD nr:155, (H.936/M.1529-1530) s.33-34.
[12] İrfan Dağdelen, 15. Yüzyıl Ünye ve Çevresinin Tarihi Kaynakları, *1455 Tarihli Ünye Karakuş Terme ve Arım (Çarşamba) Tahrir Defterleri*, s.492-413-304.
[13] Besim Atalay, *Türk Adları*, J. Gn K. Matbaası, 1930, s.19.
[14] Ali Öngül, "*karakus-serefeddin" TDV İslâm Ansiklopedisi,* Cilt: 24, İstanbul 2001,s 442-443.
[15] İrfan Dağdelen, 15. Yüzyıl Ünye ve Çevresinin Tarihi Kaynakları 1455, s.413.

Hüseyin Karakuşi[16]ve Turasan Karakuş[17]kişi adları Karakuş'un kişi adları ve sıfatları olarak kullanımına örneklerdir. Karakuş sözcüğünün günümüzde de kişi ve aile lakapları, aile soyadları ve yer adları olarak kullanımı devam etmektedir. . Karakuş ilçesinin adının kaynağının yer adları ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalara uygunluğu nedeniyle Karakuş kazasının adının kaynağının Türk Dünyası boy ve kişi adları olabileceği düşüncesi üzerinde çalışmalar önemli olmaktadır.

Karakuş sözcüğü Anadolu dışında Kazak Türkleri kişi adları olarak da tercih edilmiştir. Çocuğun vücut özelliklerinden renklerle ilgili adlar şunlardır; Karabek, Karaküz, Karakildi, Karatay, Karataş, Karatimir, Karatolım, Karatugan, Karahan, Karaç, Karaçman, Karaçura, Karaçeç, Karayigit, Karakay, Karakaş, Karakaşsılu, Karakildi, Karakoş(Karakuş), Karakuzak, Karanay, Karasılu, Karaköçik.[18]

Karakuş sözcüğünün Türk boylarından bir cemaat ve veya Karakuş adlı bir boy beyinden adını almış olabileceği düşüncesini önemsemekteyiz. Çünkü Satılmış (Fatsa-Perşembe), Kürtün, Almus, Kayı (Çaybaşı-Ordu),[19] Dodurga, Ayvacık (Samsun)ve Aybastı gibi yer adları Türk boyları ve cemaatleri ile boy beyleri olan kişilerden adlarını almışlardır. Karakuş adlı Türk cemaat ve aşiretlerinin[20] oldukça geniş alana yayılmış olması da bu düşüncelere destek olmaktadır. Karakuş (cemaati): Salur boyu Kızılkocalı kabilesinden Karakuş, Karakuşçu, Karakuşlu gibi kollara ayrılmış olan bu cemaat yörükan taifesindendir. İskan bölgeleri Maraş, Bozok (Yozgat) ve Adana sancaklarıdır.[21] Karakuş kazasının Kızılkocalı Türklerinin bakiyesi yer adı olabileceğini destekleyen cemaat ve yer adları bilgileri olarak, Reşadiye kazasından Akkuş ilçesinin (Karakuş) kuzeyine doğru Ünye, Çaybaşı ve Terme kazalarında tespit ettiğimiz Kızılkocalı cemaatleri bakiyeleri bulunmaktadır.

Karakuş cemaatlerinin örneklendiği cemaat bilgileri ile Danişmentname'nin yazıldığı tarih ile 1455 yılı tahrirlerinde yer alan Karakuş adlı yerleşim yerleri ve kişi adlarının görüldüğü tarihler arasında dönemsel uygunluk bulunmamaktadır. Karakuş cemaatlerinin tespit tarihi 1529-1530 olarak verilirken Danişmentname 13. yüzyılda yazıya geçirilen çalışmalardır. Yine yöre tahrirlerinde yer alan Karakuş adları ise 1455 yılı gibi daha öncesi tarih olarak yer almaktadır. Bu nedenle Karakuş adlı cemaatlerin bakiyeleri veya Karakuş adlı bir beyin 1529-1530 yıllarından çok daha önce yörede yaşamış olabileceği ve Karakuş coğrafyası ve kazasının adının kaynağı olması daha olası görünmektedir.

Karakuş kazasının adının kaynağının Türk İslamlar öncesi yörede yaşayan gayrimüslim Türklerden kalmış olabilir mi sorusunun da cevaplarının aralanması önemli olmaktadır. Danişmentname'de çok sayıda gayrimüslim yerleşim yeri ve kişi adları arasında Türkçe olan kişi ve yer adları bulunmaktadır. Özellikle Kuhi Karakuş ve Sahrayı Karakuş'ta da gayrimüslim oldukları halde çok sayıda Türk kültürüne ait kişi adları yer almaktadır.[22]

[16] İrfan Dağdelen, 15. Yüzyıl Ünye ve Çevresinin Tarihi Kaynakları 1455, s.304.
[17] İrfan Dağdelen, 15. Yüzyıl Ünye ve Çevresinin Tarihi Kaynakları 1455, s.304.
[18] Ercan Alkaya, "Tatar Türklerinin Kullandığı Türkçe Kişi Adları Üzerine Bir Değerlendirme", s.13. Bu makale, F. Ü. TDE Bölümünde Doç. Dr. Ahmet Buran'ın yönetiminde hazırlanan "Tatar İsimleri Sözlüğünde Yer Alan Türkçe Kişi Adları Üzerine Bir Değerlendirme" adlı Doktora seminerinden özetlenmiştir.
[19] İrfan Dağdelen, *15. Yüzyıl Ünye ve Çevresinin Tarihi Kaynakları 1455*, s.301.
[20] Sezen Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017, s.58.
[21] Başbakanlık Osmanlı Arşivleri –TD nr:155 (H.936/M.1529-1530), s.33-34.
[22] İrfan Dağdelen, *15. Yüzyıl Ünye Ve Çevresinin Tarihi Kaynakları 1455,*s.93-94-105.

Danişmentname'de Karakuş'tan gelen şikâyetlere karşılık verilirken Trabzon Beyi Puthil ve kumandanı Karabuç adlı komutan da bahsedilmektedir. Görüldüğü gibi Trabzon Beyi'nin komutanın adı Türkçe kökenli Karaburç'tur. Öyle ki, konu, akademik çevreleri de meşgul etmektedir. *Zile ve Artukabad (Artıkova) çevresinde özellikle Kuh-ı Karakuş Nahiyesi'ndeki bazı köylerde gayrimüslim nüfus görülmektedir. Bunlar genellikle vakıf reayasıdır ve Müslüman nüfusa oranlan yaklaşık %3-4 civarındadır. Milliyetleri konusunda açık bir kayıt yoktur. İsimlerine baktığımızda bunlardan bazılarının Rum ve Ermeni isimleri taşıdıklarını; yan yakın kısmının ise Arslan, Alagöz, Ayvaz, Bayram, Budak, Gökçe, Gül Beyi, Bünyad, Karaca, Karagöz, Kaplan gibi Türkçe isimlerle anıldıklarını görmekteyiz. Burada üzerinde önemle durulması gereken konu da gayrimüslimlerin taşıdıkları bu Türk isimleridir*[23].

Bir başka çalışma ise konuyu daha da öne çıkarmakta ve örneklerle desteklemektedir. *Arşaklı hükümdan III. Tiridat'ı (286-330) iyileştiren Aziz Grigor 301 yılı yazında Yaylak Derneği'ne gelen 16 Elbeğini vaftiz ederek buralarda Hristiyanlığı yaymıştı. Oğuznâmeler'de "Dede Korkut/Korkut Ata (Pontif/Dede/Ata/Rahib=Korkutan) sıfatı ile anılan bu azizin Ermeni Grigoryan Mezhebi, Türk geleneklerinin birçok izlerini taşımaktadır. Arşaklı Bayrağı'ndaki Kartal/ Karakuş'un vaftiz edilerek kilisenin timsali yapılması, domuz etinin haram oluşu, tavşan'ın uğursuz sayılması vs. bu cümledendir70. Bölgede Gayrimüslim nüfusun en yoğun olarak yaşadığı nahiyenin adının Nahiye-i Kûh-i Karakış olması da -eğer bir tesadüf değilse- pekâlâ bu, "kilise timsali" yapıların Arşaklı ongunu ile ilgili olabilir. Tavşanın uğursuz sayılması geleneği daha sonra Alevîler arasında yaşatılmıştır. Ayrıca bu Hristiyanlann XX. yüzyılın başlarında bile Türkçe İncil okuduklarını biliyoruz. Aslen Türk olan bu Hristiyanlan, Pontus ayaklanmasından sonra bölgeden uzaklaşmak zorunda kalmışlar ve Yunanistan'a yerleşmişlerdir71. İsyan hareketine katılmayan Karaman Hristiyan Türkleri ise mübâdele antlaşması kapsamında Yunanistan'a gönderilmiştir.*[24]

Akkuş(Karakuş) ilçesinin adının kaynağının gayrimüslim Türlere ait olup olmadığı konusu sadece Karakuş kazasının adının kaynaklarını ortaya çıkarmak için önemli olmakla kalmayıp yöre tarihi içinde önemli konuların açıklık kazanması beklentilerine cevap olacaktır.

Tarihi

Önemli geçiş güzergahları ve oldukça geniş bir coğrafi olana yayılan Karakuş kazasının kadim tarihi de oldukça eskiye uzanmaktadır. Fakat Karadeniz sahili boyunca çok sayıda arkeolojik çalışmaya imza atan Ünye kökenli İ. Kılıç Kökten'in yaptığı çalışmalar[25] ve Erbaa[26] kazasında yapılan arkeolojik çalışmalar benzeri arkeolojik çalışmalar Akkuş ilçesi sınırları içinde yapılmamıştır. Yine Mehmet Özsait'in Ordu ve Tokat çevresinde yaptığı yüzey araştırmaları benzeri çalışmalar da ne yazık ki Akkuş ilçesi için henüz yapılmamıştır.[27] Buna kar-

[23] Yılmaz Kurt, "Sivas Sancağında Kişi Adları", *OTAM*, Sayı:4, 1993, 237-237.

[24] Yılmaz Kurt, *Sivas Sancağında Kişi Adları,* s. 237-237.

[25] İ. Kılıç Kökten, "Anadolu Ünye'de Eskitaş Devrine (Paleolitik) Ait Yeni Buluntular", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt:20, Sayı: 3-4, 275-279.

[26] Yusuf Yılmaz, "Antikçağ'dan Osmanlı Dönemi'ne Kadar Erbaa Şehrinin Yerleşme Tarihi", Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt:1, Sayı:1, 2020, s.1-12.

[27] Mehmet Özsait, *1999-2000 Yıllarında Amasya-Merzifon ve Ordu-Kumru Yüzey Araştırması 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı (28 Mayıs-01 Haziran 2001)*, 2.Cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002; Özsait, Mehmet 1997 ve 1998 Yılı Tokat-Zile ve Çevresi

şın saha çalışmalarımız süresince inceleme şansı bulduğumuz Akkuş ilçesi sınırlarında bulunan Gökçebayır Mahallesi Papazkaya Köprüsü, Kevkir Kalesi, Ormancık Mahallesi Kaya Mezarı, Salman Mahallesi Hüvellez Dağı Kaya Mezarı,[28]Gedikli mahallesi sit alanı ve Roma Dönemi'ne ait sikke ve seramikler gibi çok sayıda tarihi kalıntı, Karakuş tarihinin derinliğini ortaya koymaktadır. Bunun yanında henüz kamuoyuyla yeteri kadar paylaşılmayan çok sayıda birinci derece güvenilir yazılı kaynak çalışmada da, Karakuş tarihi ile ilgili çok kıymetli bilgiler yer almaktadır.

Karakuş'un kadim tarihini Danişmentname'de yer alan bilgiler öncesi olarak Moğollar, Anadolu Selçukluları, Danişmentliler, Büyük Selçuklular, Roma-Bizans, Mitridatesler (Pontus), İskender, Persler, Yunanlılar, Medler, İskitler, Kimmerler, Frigler, Hititler ve Kaşkalarla doğrudan veya dolaylı etkileşim içinde olan yerleşim yerleri olduğu muhakkaktır.

Karakuş kazası yerleşim yerleri Niksar, Sonisa, Karayaka ve Erbaa kazaları ile bütünlük göstermesine bağlı olarak Niksar başkentli Tacettinoğullarının sınırı içinde kaldığı anlaşılmaktadır.[29] Tacettinoğullarının yine Karakuş sınırlarını aşarak sahillere inerek Çarşamba ilçesi Ordu köyünü merkez yapmış olmaları da Karakuş coğrafyasının Tacettinoğullarıyla olan ilişkisini ortaya koymaktadır.

Osmanlı hâkimiyeti öncesi Moğol valileri olarak öne çıkan Eratnalılar[30] ve Kadı Burhanettinlilerin[31] yöre hâkimiyetleri sonrası Osmanlılardan itibaren Karakuş tarihi bütün açıklığıyla kaynaklarda yer almaktadır.

Osmanlıların yöreye ilk defa hâkim oldukları 1398[32] yılından kısa süre sonra 1402 yılında Timur'un Yıldırım Bayezid'i mağlup etmesi Osmanlının Fetret Dönemi(1402-1412) yaşamasına neden olmuştur. Bu süreçte Tacettinoğulları ve Hacıemiroğulları gibi yerel beylikler tekrar yörenin hâkimi olmuşlardır. 1412 yılında Çelebi Mehmet'in Osmanlı Fetret Dönemi'ne son verdikten sonra Karakuş'un da sınırları içinde bulunduğu Tacettinoğulları Beyliği tarihe karışmıştır.

Osmanlı Dönemi kaynakları olarak özellikle tahrir defterleri Karakuş kazasını Danişmentname'de eksik kalan yönlerini ortaya koymaktadır.1455 yılı tahrirleri her ne kadar 1455 yılını tanımlasa da, Karakuş'un Osmanlılarla tanışıklığı 1412 yılı öncesine dayanmaktadır.

Osmanlı Dönemi 1455 yılı tahrirleri Karakuş kazasının tarihi, coğrafyası ve kültürünü ilk elden ortaya koyan temel kaynaklardan biri durumundadır. Karakuş kazası 1455 yılı tahrirlerinde Kuhi (dağlık) Karakuş ve Sahrayı (ova) Karakuş olarak iki farklı idari birim olarak değerlendirilmiş olsa da sonuç bölümünde, *El-Mecmu Vilayet-i Karakuş 583 MİNHA,*[33]notuyla Karakuş kazası olarak özetlenmiştir.

Yüzey Araştırmaları 17. Araştırma sonuçları toplantısı (24-28 MAYIS 1999), 2.Cilt, Kültür Bakanlığı Ankara, 2000.

[28] Mehmet Bahattin Güler, *Ünye Rehberi,* Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1930, s.34.

[29] İbrahim Tellioğlu, "Samsun'a Türk Yerleşiminin Tarihî Gelişimi", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume 9/4, Spring 2014, s.1107-1117.

[30] İbrahim Tellioğlu, "Samsun'a Türk Yerleşiminin Tarihî Gelişimi", s.1107-1117.

[31] Abdullah Kaya, "Kadı Burhaneddin - Dulkadirli Münasebetleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: XVII, Sayı: 1 2013, s.161-170.

[32] İbrahim Tellioğlu, "Samsun'a Türk Yerleşiminin Tarihî Gelişimi" s.1107-1117.

[33] İrfan Dağdelen, *15. Yüzyıl Ünye ve Çevresinin Tarihi Kaynakları* 1455, s.107.

Sivas Eyaleti'nin 1574/1575 yılı tahrir defteri ile ilgili yapılan transkript çalışmalarında da Karakuş kazası tarihi ve coğrafyası için özet bir tanımlama yapılmıştır. *Kuhi Karakuş: 1530 tahririnde bu isim geçmez. 1574 tahririnde Müsellem ve Etrak cemaatlerinin bölgesi olarak zikrediliyor. Erbaa'nın kuzeyindeki Çarşamba'nın güneyindeki dağlık alanı ifade eder. Bir haritada Ünye ile Niksar arasındaki bölge olarak belirlenmiştir. Burada Firuz Ağa medresesi ile Amasya'daki Ali Bey mescidi ile II. Bayezid imaretinin vakıfları vardır*[34].

Karakuş kazası 1530 yılı tahrirlerinde Sonisa kazasına tabi bir nahiye olarak yer almaktadır. Aynı tarihlerde Fenaris (Tekkiraz) ve Akçay (Salıpazar) bölükleri de Terme ana kazasına bağlıdır. Tabi, tevabi ve bağlı bölükler, nahiyeler ve kazalar terimi Osmanlı idari yapısında başka yörelerde de görülmektedir.

Karakuş kazasının 1574/1575 yılı tahrirlerinde de köylerin idari yapıları, ekonomik durumları ve askeri yapılanmaları gibi farklı konu başlıkları çok yönlü olarak yer almaktadır. 1574/1575 yılı tahrirlerinde özellikle Danişmentli Devleti'nin mirası olan Danişment Gazi Vakfı ve Türbesi için Karakuş kazası köylerinde hizmet veren tımar arazilere iskân edilmiş kişiler yer almaktadır. Bu tahrirler Karakuş kazasının Danişmentlilerle olan ilişkilerinin köklerinin sağlamlığını gösteren kıymetli örneklerdir.

Karakuş kazasında bulunan Kevgir, Yenişehir ve Karakuş kaleleri, Karakuş[35] kazasının bir geçiş güzergahı olarak yorumlanmasının yanında önemli yerleşim yeri olduğunu ortaya koymaktadır. Karakuş kazası tahrir defterlerinde kadı, subaşı, divanbaşı, kethüda, fakih, imam, mehteran, Şehzade Bayezid Cami(Amasya)tımarları, Mekke vakıfları, Danişment Gazi Vakfı Türbesi hizmetlileri, İskender Abdal hangahı, derbent tımar tahrirleri ve ürün çeşitliği gibi çok sayıda tahrir bilgileri de yer almaktadır. Bunun yanında Sivas ahkam defterlerinde de Karakuş kazası ile hükümler yer almaktadır.

Karakuş kazası nüfus defterleri de karakuş kazasının Sahrayı Karakuş ve Kuhi karakuş olarak ortaya çıktığı tahrirlerden sonrası olarak, bugünkü Akkuş ilçesi bütünlüğünde daha dar alana sıkışmış Karakuş kazası ile ilgili önemli kaynak eserlerden sadece bir tanesidir. Özellikle cami ve eğitim kurumları ile ilgili çok sayıda güvenilir vakıf kaynakları[36] Karakuş tarihine ışık tutmaktadır.

Akkuş (Karakuş) Kazası Gayrimüslim Tarihi

Karakuş coğrafyası Türk İslamlar öncesi Doğu Roma sınırları içinde yer almış ve halkı da Rum tebaasıdır. Etnik olarak yerli halklar, Yunan, Ermeni, Hıristiyan Türkler gibi etnik unsurlardan oluşsa da, Mitridatesler (Pontus) Dönemi sonrası olarak Rum(Roma-Bizans) ahaliyi temsil etmiştir.

Niksar'ın Türk İslamlar öncesi Müslüman Araplar tarafından fethi sonucu kalıcı olmasa da yörenin Müslümanlarla tanışıklığı olmuştur.[37]Karakuş'u da bu süreçte Niksar'la olan ilişkileri boyutuyla İslamla ilişkilendirmek mümkün olmaktadır. Niksar, Orta Karadeniz Bölgesi'nin hem pagan inançlarının, hem de Türk İslamlar

[34] Davut Güney (Proje Yöneticisi), 178 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Livā-i Sivas H.982 (M.1574/1575), Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müd. Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014 s.14.
[35] İrfan Dağdelen, "15. Yüzyıl Ünye ve Çevresinin Tarihi Kaynakları 1455", s.85-95.
[36] Necmi Odabaşı, *Ünye Vakıfları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, VAN, 2001 s.14-16-20-27-43-44-45.
[37] Adem Apak, "Emevîler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 2, 2009 s. 95-12.

öncesi ve Türk İslamlar döneminde de Hıristiyanlık temsil merkezidir. Ordu ve Samsun arasında kalan coğrafyanın güneyinde kalan Karakuş sahası olmadan Niksar'ın sahil bölgeleriyle ilişkisinden bahsetmenin mümkün olmadığı gözlenmektedir. Pontus yol güzergahları[38] ile tarihi İpekyolu bağlantı yolları da yine Samsun Ordu arasında tarih boyunca Karakuş coğrafyasıyla ilişkili olmuştur.

Osmanlı Dönemi'nde ise bir idari ve coğrafi birim olarak Karakuş kazasının da 1455 yılı tahrirlerinden itibaren gayrimüslim yerleşim birimleri ve nüfuslarının yer aldığı görülmektedir. Karakuş kazası tahrirlerinde 1455 yılından itibaren bazı Hıristiyan köylerde öz Türkçe isimlerin tercih edilmiş olması[39] bu gayrimüslimlerin Türk olabilecekleri düşüncesini güçlendirmektedir. Bu yönde yapılan araştırmaların bireysel çalışmalar olarak yüzeysel düzeyde kalmış olmaları nedeniyle Karakuş yöresi gayrimüslimlerinin Hıristiyan Türkler olup olmadıkları konusunda bilimsellik ortaya konamadığı gözlenmektedir. 1455 yılı tahrirleri ve diğer kaynaklarda yer alan gayrimüslim Rum ahali arasında özellikle etnik olarak Ermenilerin de Karakuş kazasında yaşadıkları seslendirilmekte olsa da, bu konuda da sadece kişi adları üzerinden yorumların yapıldığı görülmektedir.

Karakuş kazasının 1455 yılı tahrirlerinde olduğu gibi 1574/1575 yılı tahrirlerinde de bazı köylerde Türkçe adlarla tahrirleri yapılan gayrimüslimler yer almaktadır.[40] Karakuş kazasının Sahrayı Karakuş bölümünü oluşturan ve bugünkü Erbaa, Niksar ve Sonisa sahalarında kalan köyleri ile Kuhi Karakuş olarak bugünkü Akkuş ilçesini oluşturan yerleşim yerlerinde de gayrimüslimlerin yerleşik yaşamış olmaları, Karakuş kazası idari ve coğrafi biriminin bütünlüğü için önemli olmaktadır.

Karakuş kazası gayrimüslim nüfus oranının yaklaşık %3-4[41] olması nedeniyle gayrimüslim nüfusun din değiştirerek Müslümanlar arasında eriyerek Türk İslamlaştıkları veya yöreden başka bölgelere göçtükleri düşünülmektedir. Ne yazık ki bu konuda bilimsel bir çalışma yapılmadığı için yöre halkı tarafından sık sık yazılı kaynakları olmayan sözel tarih algıları geliştirilmekte olduğu gözlenmektedir.

Karakuş kazası gayrimüslimlerini 1455 yılı tahrirlerinden itibaren yörede yerleşik yaşayan gayrimüslimler ile Ünye ve Niksar kazalarının kırsalına göçebeler olarak 18.yüzyılın başlarında gelen Rum ve Ermeni gayrimüslimler olmak üzere iki bölümde değerlendirmek gerekmektedir. Yapılan bazı çalışmalar temel yazılı kaynaklara dayanmadığı için bu iki farklı gayrimüslim kitle sık sık karıştırılmaktadır. Tahrir defterlerinde yer alan gayrimüslimler Karakuş kazasının güney ve batı yönlerinde yer alırken, nüfus defterlerinde yer alan gayrimüslimler ise Karakuş kazasının kuzeyinde ve daha çok Ünye ilçesi ile ilişkili olan yerleşim yerlerinde görülmektedirler. Üstelik nüfus kayıtları yerli ahaliye göre biraz daha geç tarihlere denk gelmektedir.

Akkuş(Karakuş) kazasında, 1910 yılında Dere ve Kerpiçlik Ermeni[42] köylerinden başka gayrimüslim kaydının yer almaması önemli kaynak durumundadır. Karakuş kazasının 1910 yılı nüfus defterlerinde bu iki köyden başka köyde gayrimüslim kaydı olmamasının nedeni olarak, gayrimüslimlerin ilk yerleştikleri köylerden farklı

[38] Kemal Doğancı, "Antik Çağ'da Pontos Sahil Kentlerini İç Bölgelere Bağlayan Kara Yolları", Tarih Okulu Dergisi (TOD), Sayı: XLIV, Yıl: 13, 2020, s.129-156

[39] İrfan Dağdelen, "15. Yüzyıl Ünye ve Çevresinin Tarihi Kaynakları 1455", s.89-93-103-105.

[40] Davut Güney, *178 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Livā-i Sivas I*, s.199-201.

[41] Yılmaz Kurt, *Sivas Sancağında Kişi Adları*, s. 237-237.

[42] Sabri Bacacı Dağdelen, Dağdelen Osman Doğan, *Ünye Nüfus Defteri (1834),*Ünyeliler Derneği Yayınları İstanbul, 2011 s.47.

zamanlarda başka köylere göçmeleri ve kısa süreliğine yerleşik yaşamış olmaları nedeniyle nüfus kayıtlarının daha önce yerleştikleri köylerde olabileceği üzerinde durulmaktadır.

1910 yılı nüfus kayıtlarında İfraz (İkizce) ilçesi Kiraztepe köyü[43]ile Ünye ilçe merkezi ve Fatsa yöresinde görülen Rum nüfusun Karakuş nüfus kayıtlarında yer almadığı görülmektedir. Dolayısıyla yörede var olduğu söylenen Rumların mübadele sırasında bireysel olarak başka yörelerden gelmiş olabilecekleri veya yetim çocuklar olarak yörede kalan ve Müslüman olmuş yakın tarih Karakuş Rumları olmaları olasıdır.

Akkuş(Karakuş) yöresinde özellikle Çaybaşı ilçesi Köklük köyü Ermenilerinin Kertboğaz (Kurtboğaz-Koççuğaz) köyü Taz, Keltepe ve Dağlıağaç mevkilerinde Müslüman halkın can ve mal kaybı yaşadıkları türden eşkıyalıklar yapmış olmaları, Karakuş coğrafyasının genelini etkilemiştir. Çaybaşı ilçesi Köklük Ermenileriyle[44] İkizce İlçesi Kiraztepe ve Terme ilçesi Keriş Rum eşkıya gurupları zaman zaman ortak hareket ederek Karakuş sahasında yerli İslam ahaliye çok acılar çektirmiştir. İsyancı Ermeni ve Rumlardan oluşan eşkıya gurupları zaman zaman birlikler haline gelmiş ve devletin güvenlik güçleriyle çatışmışlardır. Çaybaşı ilçesi Köklük köyü halkından Ermeni kökenli gayrimüslim Serop Karkahyan[45] ve eşkıyalarının aileleriyle birlikte tehcir kanununa isyan ederek iki yıl yaşadıkları Kertboğaz köyü dağlık alanları ve Ceyhanlı köyü dağlık alanları Karakuş kazasının gayrimüslimlerce çıkarılan asayiş sorunları Karadeniz bölgesinin en fazla acılarının yaşandığı yerleşim yerlerinden biri olmasına neden olmuştur.[46] Bu isyanlar sırasında askerlerimizin yanında çok sayıda vatandaşımızda da gayrimüslim eşkıyalarca şehit edilmiştir.

Niksar'ın fethinden itibaren göçler alan Karakuş kazasına, Gürcistan muhacirleri de 1890 yılında, 64 hane olarak Esentepe(Dumantepe-Kabakulak) mahallesine iskan edilmişlerdir.[47]

Karakuş kazası, Türk İslamların yöreye ilk geldiklerinden itibaren varlığını günümüze kadar sürdürmeyi başaran idari coğrafi birim olarak gözlenmektedir. Bu idari birimin Selçuklu divan sisteminde bir divan merkezi olduğu üzerinde durulmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde ise kaza, bölük, nahiye ve vilayet gibi idari ve coğrafi tanımlamalarla yazılı kaynaklarda yer almıştır.

Sivas Mufassal Defterleri 1 adlı çalışmada, Akkuş (Karakuş) kazasının kuzeyinin Canik-i Etrak-i adıyla tanımlandığına göre, *1350 yılı ilkbaharında kaleme alınmış olduğu kabul edilen ve İhanlı Devleti'nin bütçesi olarak bilinen Risâle-i Felekiyye'ye göre, Hoca Necmeddin el-Hoyî uhdesindeki Memleket-i Rum'un orta memleketler olarak addedilen kısmında Etrak-ı Vilayet-i Canid,*[48] sınırları içinde Karakuş kazasının da yer alması olasıdır.

---

[43] Sabri Bacacı Dağdelen, Dağdelen Osman Doğan, *Ünye Nüfus Defteri (1834)*, s.47.
[44] Sabri Bacacı Dağdelen, Dağdelen Osman Doğan, *Ünye Nüfus Defteri (1834)*, s.46.
[45] Sabri Bacacı, *Tarihin bir Döneminde Ünye ve Çevresinde Yaşanan Olaylar (1864-1919)*, Ünsev Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s.111.
[46] Israel Setrak Tahmazyan Gavur Puplibook Paris s.1-20 - Raymond Kevorkian, *Ermeni Soy Kırımı*, Çev.: Ayşen Taşkent Ekmekçi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.698-699.
[47] Murat Kasap, *Osmanlı Arşiv Kaynaklarında 93 Harbi Batum Muhacirleri*, Kenan Ofset, İstanbul, 2018, s. 290; BOA. DH. MKT. 2493/1319 s.17.
[48] Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988, s. 75-76.

Akkuş(Karakuş) kazası, Osmanlı Dönemi'nde ise Anadolu (Rum)Eyalet merkezlerinden Şehzade Sancağı Amasya, Tokat ve Sivas idari birimleri içinde yer almıştır. Karakuş kazasının merkezi yerleşim yerleri olarak 1455 yılı tahrirlerinde Karakuş ve Yenişehir kaleleri merkezli olduğu anlaşılmaktadır. Karakuş kazası 1864 yılı öncesi Sonisa kazasının yanında Niksar kazası idari ve coğrafi birimiyle de dönem dönem daha çok ilişkili olmuştur.[49]

Tahrir defterlerinde iki birim olarak yer alan Karakuş kazasının[50] güney batı yönlerini temsil eden Sahyayı Karakuş'un Kuhi Karakuş kazasından kesin olarak ne zaman ayrıldığı ve Kuhi Karakuş yerleşim yerlerinin büyük oranda bugünkü Akkuş ilçesi olarak yapılandırıldığı süreçlerle ile ilgili olarak, *Sahrayı Karakuş, nahiye (1455-1490),Sonisa maa Niksar, Rum Eyaleti,*[51] bilgileri yer almaktadır.

Karakuş kazasının kalelerden sonraki süreçlerdeki idari birim merkezleri olarak Çukurköy, Yolbaşı ve Kuzköy'ün ardından Çaldere köyü[52] olduğu üzerinde durulmaktadır.

1864 yılından itibaren Ünye ilçesi ile aynı idari ve coğrafi birime dâhil olan Karakuş kazası 1954 yılına kadar nahiye olarak varlığını sürdürmüştür. Ünye ilçesine bağlı Karakuş nahiyesinin ilçe olma çalışmalarında gelinen son durum, Ordu Mebusu Atıf Topaloğlu'nun girişimleriyle, 30 Kasım 1953 günü milletvekilleri bilgilendirilmiş,[53] yapılan çalışmalarla da,4 Mart 1954 yılında 6324 sayılı kanunla Karakuş ilçesi, Akkuş adıyla ilçe olmuştur[54].

Akkuş ilçesi bünyesinde, Akpınar (Kuzköy)(1988-2013),Çayıralan (19922013), Kızılelma (Yenikonak) (1993-2013),Salman (1988-2013) ve Seferli 1993-2013[55]adlı belde belediyeleri de hizmet vermiştir.

Akkuş ilçesi Ordu İli'nin büyükşehir olmasıyla Ordu Büyükşehir Belediyesi idari ve coğrafi biriminin tamamlayanlarından biri olarak varlığı sürdürmektedir.

[49] Uğur Ünal (Proje Yöneticisi), *Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri (1530-1556) (Şam ve Halep)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013 s.16-17

[50] İrfan Dağdelen, *15. Yüzyıl Ünye ve Çevresinin Tarihi Kaynakları 1455,* s.515

[51] Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s.351.

[52] Osmanlı Arşivi Şahsiyet Defteri 1839/2-17Temmuz 1886.

[53] Musa Şaşmaz, *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, 1.Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.297.

[54] Ahmet Çelik, *Tarihi –Sosyal –Kültürel ve Coğrafi Yönleriyle Akkuş,* s.39.

[55] Muzaffer Günay - Mehmet Erişti, *Geçmişten Günümüze Ordu Belediyeleri,* Ceren Matbaacılık, İstanbul, 2003, s.61-97.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI:

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri –TD nr:155 (H.936/M.1529-1530)

Şahsiyet Defteri 1839/2-17Temmuz 1886

BOA. A.M.KT.MHM 317/7

ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

Adak, Mutlu. "Anadolu'nun XI - XIII. Yüzyıllar Arasındaki Tarihî Coğrafyası Hakkında Bir Kaynak: Dânişmend Gazi Destanı", *Karadeniz Araştırmaları,* Cilt: 19 Sayı: 75, 2022, 673 – 697.

Akkaya, Şükrü. Kitab-i Melik Danişmend Gazi-Danişmendname, Cilt: 8 Sayı: 1-2, 1950, 131-144.

Alkaya, Ercan. Tatar Türklerinin Kullandığı Türkçe Kişi Adları Üzerine Bir Değerlendirme, s.13

Apak, Adem. "Emevîler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 2, 2009, 95-120

Atalay, Besim. *Türk Adları,* J. Gn K Matbaası 1930.

Ayverdi, İlhan. *Misaili Büyük Türkçe Sözlük,* Kubbealtı Lugatı, İstanbul, 2010.

Bacacı, Sabri Dağdelen - İrfan Doğan, Osman. *Ünye Nüfus Defteri (1834)*, Ünyeliler Derneği Yayınları, İstanbul, 2011.

Bacacı, Sabri. *Tarihin bir Döneminde Ünye ve Çevresinde Yaşanan Olaylar (1864-1919),* Ünsev Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

Baykara, Tuncer. *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988.

Çelik, Ahmet. *Tarihi-Sosyal-Kültürel ve Coğrafi Yönleriyle Akkuş' adıyla Akkuş,* Küçükler Kitapevi Ziya Ofset İstanbul, 2002.

Dağdelen, İrfan. *15. Yüzyıl Ünye ve Çevresinin Tarihi Kaynakları 1455 Tarihli Ünye Karakuş Terme ve Arım (Çarşamba) Tahrir Defterleri,* Ünye Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

Demir, Necati. *Dânişmend Gazi Destan,* Ötüken Yayınları, 2006.

Doğan, Osman. *Tarih Boyunca Ünye*, Ünye Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2003.

Doğancı, Kemal. "Antik Çağ'da Pontos Sahil Kentlerini İç Bölgelere Bağlayan Kara Yolları", *Tarih Okulu Dergisi (TOD),* Sayı: XLIV, Yıl: 13, 2020, 129-156

Erişti, Mehmet. *Geçmişten Günümüze Ordu Belediyeleri,* Ceren Matbaacılık, İstanbul, 2003.

Güler, Mehmet Bahattin. *Ünye Rehberi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1930.

Güney, Davut (Proje Yöneticisi). 178 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Livā-i Sivas (H.982/M.1574-1575), Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara,

2014.

Kaya, Abdullah. "Kadı Burhaneddin- Dulkadirli Münasebetleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: XVII, Sayı: 1, 2013, 161-170.

Kevorkian, Raymond, *Ermeni Soy Kırımı,* Çev.: Ayşen Taşkent Ekmekçi, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

Kökten, Kılıç İsmail. Anadolu Ünye'de Eskitaş Devrine (Paleolitik) Ait Yeni Buluntular, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt:20, Sayı: 3-4, 275-279.

Kurt, Yılmaz. "Sivas Sancağında Kişi Adları", *OTAM*, Sayı:4, 1993, 237-237.

Odabaşı, Necmi. *Ünye Vakıfları,* Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2001.

Özsait, Mehmet. *1999-2000 Yıllarında Amasya-Merzifon ve Ordu-Kumru Yüzey Araştırması 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı (*28 Mayıs-0l Haziran 2001)*,* 2. Cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

Özsait, Mehmet *1997 ve 1998 Yılı Tokat-Zile ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 17. Araştırma sonuçları toplantısı (24-28 MAYIS 1999),* 2.Cilt, Kültür Bakanlığı Ankara, 2000.

Sezen, Tahir. *Osmanlı Yer Adları,* Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2017.

Şaşmaz, Musa. Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013), 1.Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014. Tahmazyan, Isrrael Setrak. Gavur Puplibook, Paris.

Tellioğlu, İbrahim. "Samsun'a Türk Yerleşiminin Tarihî Gelişimi", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/4 Spring 2014, 1107-1117.

Ünal, Uğur (Proje Yöneticisi). *Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri (1530-1556) (Şam ve Halep)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013.

Yılmaz, Yusuf. "Antikçağ'dan Osmanlı Dönemi'ne Kadar Erbaa Şehrinin Yerleşme Tarihi", *Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt:1, Sayı:1 2020, 1-12.

Yozgat, Sema. *Türk Mitolojisindeki Grafik Sembollerin Günümüz Logo Tasarımlarına Yansımaları: Kuş Figürü Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu, 2019.

İNTERNET KAYNAKLARI:

Çayıroğlu, Tahsin. *Ordu Akkuş ve Salman Üçgeni Ordu Akkuş ve Salman'ın Tarihi* (11 Şubat 2009) https://www.akkusilcesi.com/ordu-akku-ve-salman-uecgen/

FATSA'NIN ASKERİ MİMARİSİ*

Ahmet YUKA**

Giriş

Ordu iline bağlı olan Fatsa ilçesi hem doğal hem de tarihi güzellikleri ile sadece Ordu'nun değil aynı zamanda Karadeniz Bölgesi'nin de en dikkat çekici ilçelerinden birisidir. İlçenin doğusunda Perşembe, batısında Ünye, güneyinde Korgan, Çamaş, Çatalpınar ve Kumru ilçeleri, kuzeyinde ise Karadeniz yer almakta olup Ordu şehir merkezine 39 km mesafede yer almaktadır. İlçenin iki önemli akarsuyu olan Bolaman ve Elekçi Derelerinin sahil şeridinde denize döküldüğü yerde alüvyonlar biriktirmesiyle düz araziler oluşmuş ve oluşan bu düzlük arazilerde toplu yerleşmeler çoğalmıştır (Harita 1).

Harita 1: Fatsa İlçe Haritası (https://fatsa.bel.tr/fatsa/cografyasi/, Erişim Tarihi; 02.06.2022)

Fatsa ilçesinin tarihi geçmişi hakkındaki en önemli buluntular ilçeye oldukça yakın olan Yüceler Köyü'nde ele geçirilmiş olan buluntuların M.Ö. 2 binyıllara kadar inmekte olduğu düşünülmektedir[1]. Karadeniz Bölge-

*Bu çalışma Fatsa ve Yöresi Tarihi –II- adlı eserde, kitap bölümü olarak yayımlanmıştır."

** Doktor Öğretim Üyesi Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Cumhuriyet Yerleşkesi, Altınordu-ORDU, e-posta: ahmetyuka25@hotmail.com

[1] İsmail Kılıç Kökten, "Anadolu'da Ünye'de Eski Taş Devrine (Paleolitik) Ait Yeni Buluntular", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XX, 3-4, Ankara 1944, s. 275-276; Mustafa Özdemir, *Bolaman Çayı Havzası'nın Coğrafyası*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2006, s. 122-130.

si'nin birçok yerinde olduğu gibi ilçenin ilk sakinlerinin de Kaşkalar olduğu ve Kaşkaların da bölgeyi Hitit Krallığı'na (M.Ö. 1600-1178) karşı savunduğu bilinmektedir[2]. Kaşkalardan sonra Ordu ve çevresinde Khalybler ve Tibarenler olarak adlandırılan yerli halkların bölgede siyasi bir oluşum kurmadan yaşadıkları anlaşılmaktadır[3]. M.Ö. 650'lerden itibaren Karadeniz Bölgesi'nin bütün kıyılarında olduğu gibi Fatsa yöresinde de Helen kolonizasyon faaliyetleri gerçekleşmiştir[4]. Özellikle Karadeniz sahil kesimlerinde Helen kolonizasyon faaliyetleri devam ederken diğer yanda Anadolu'nun iç taraflarında M.Ö. 546 yılında Pers işgali başlamıştır. Persler Anadolu'yu 23 Satraplığa bölmüş Ordu ve çevresinin de içinde bulunduğu bölge 19. Satraplığa bağlanmıştır[5].

Karadeniz Bölgesi, M.Ö. 301 yılında yeni kurulmuş bir devlet olan Pontus Krallığı'nın (M.Ö. 301-M.Ö. 63) egemenliği altına girmiştir[6]. Bölgedeki Roma İmparatorluğu dönemi ise M.Ö. 63 yılında Pontus kralının Romalı komutan Pompeius'a yenilmesiyle başlamıştır[7]. Roma döneminde Fatsa yöresi özellikle Karadeniz sahillerini İç Anadolu'ya bağlayan Bolaman-Koyulhisar antik yol güzergâhının başlangıç noktasını oluşturmuştur[8]. M.S. 395 yılında Roma'nın ikiye bölünmesiyle Fatsa ve çevresinde de Doğu Roma (Bizans) dönemi başlamıştır[9].

Bölgeye ilk Türk akınlarının Büyük Selçuklu Devleti zamanında başladığı ve 1074 yılında Niksar'ın Danişmentliler tarafından merkez olarak kullanılması ve buradan sahile kadar genişleyen fetih hareketleri ile başladığı anlaşılmaktadır[10]. Fatsa ve çevresi XIII-XIV. yüzyıllarda Türkler ve Trabzon'da kurulmuş olan Trab-

[2] Ekrem Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlığı*, İzmir 1995, s. 64-66, Ekrem Memiş, "M.Ö. 2. Binyılda Hitit-Gaşka Münasebetleri", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongre Kongresi Bildirileri*, 1990, s. 110; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Konya, Çizgi Kitabevi, 2007, s. 50; Leyla Murat, "Hitit Dünyasında Gaşkaların Yeri", *Uluslararası III. Hititoloji Kongresi Bildirileri (16-22 Eylül 1996*),1998, s. 422-437.

[3] Ksenophon, *Anabasis "Onbinlerin Dönüşü"*, (Çev. Tanju Gökçöl), (1. Baskı), (Hürriyet Yayınları), İstanbul 1974, s. 141-163; Murat Arslan, *Mithradates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı*, Odin Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 33-34; Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz Tarih-Kültür-İnsan*, (3. Baskı), İstanbul 2010, s. 45-48; Muzaffer Demir, "Antik Dönemde Bir Karadeniz Kavmi: Khalybler", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu, Bildiriler, Cilt: I,* Ankara 2009, s. 67-85; Yusuf Karslıoğlu, *Doğu Karadeniz Tarihi, Otokton Halkları ve Etnik Yapısı,* The Universal Yayınları, İstanbul 2009, s. 140-142.

[4] Bilgin, s. 49; Osman Emir, "M.Ö. VI. Yüzyılda Samsun ve Çevresinde Kolonizasyon Faaliyetleri", *Uluslararası Samsun Sempozyumu (13-16 Ekim 2011)*, Samsun 2011, C.3, s. 663-672.

[5] Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatı*, 3. Baskı, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 18; Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim ve Etnik Yapı", *Cedrus*, VI, 2018, s. 162; Osman Emir, "Eskiçağ'da Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Jeopolitik Önemi/Geopolıtıcal Importance Of The Ancıent Eastern Black Sea Regıon", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi,* C. 13, S.13, 2012, s. 18.

[6] Mahmut Gamoğlu, Anadolu'nun Milli Devleti Pontus, Ankara 1973, s. 149; Bilgin, s. 51; Mehmet Tezcan, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, (1. Baskı), Trabzon 2012, s. 91-97.

[7] Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası, Geographika: XII, XIII, XIV*, (Çev. Adnan Pekman), (4. Baskı), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000, s. 14; Tezcan, s. 83-127.

[8] Anthony Bryer, David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Volüme One, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C., 2007 s. 116-117; Mithat Baş, İlkçağdan Günümüze Ordu Tarihi, Yason Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2014, s. 245.

[9] Tezcan, s. 83-127.

[10] Necati Demir, *Ordu İli ve Yöresi Ağızları*, Ankara, 2001, s. 29–33; Necati Demir, *Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tarihi Alt Yapısı (Tarih – Etnik Yapı – Dil – Kültür)*, Ankara, 2005, s. 62-65; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, (6. Baskı), İstanbul 1998, s. 70; Osman Turan*, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi,* İstanbul 1973, s. 17-50; Mükrimin

zon Komnenos Devleti (1204-1461) arasındaki hakimiyet mücadelelerine sahne olduğu bölgelerden birisi olmuştur. Özellikle 1270'lerden 1380'li yıllara kadar olan süreç içerisinde Danişmentli Beyliği'nin bir kolu olan Hacıemiroğulları'nın mücadeleleri sonucunda fethedilmiştir[11]. Fatsa ve çevresinin Osmanlı hâkimiyetine ilk kez girdiği dönem ise Yıldırım Beyazıt (1389-1402) zamanıdır. Beyazıt'ın 1389 yılında Samsun ve çevresini fethetmesinden sonra bölgedeki beylikler kendi istekleri ile Osmanlı Devleti'ne katılmışlardır. Bu dönemde Hacıemiroğulları'nın beyi olan Süleyman Bey kendi isteğiyle beylik topraklarını Osmanlı topraklarına katmasıyla yörede Osmanlı hâkimiyeti başlamıştır[12]. Osmanlı döneminde Fatsa, Vilayet-i Canik-i Bayramlu olarak bilinen Ordu kazasına bağlanmıştır[13].

Fatsa, tarihöncesi çağlardan beri birçok farklı medeniyete ve kültüre ev sahipliği yapmıştır. İlçeye hâkim olan bu medeniyetler kendinden önceki medeniyetlere ait kültür eserlerini kullandığı gibi kendi dönemlerinde de ilçeye birçok tarihi eseri miras bırakmıştır. Hiç şüphesiz bu tarihi eserlerin başında askeri savunma yapıları gelmektedir. Bu çalışmada ilçe sınırları içerisinde bulunan ve ilçenin ilk kuruluşu kadar eski olan kale yapıları, sur duvarları ve gözetleme kulelerini içeren askeri savunma yapıları ele alınmıştır. Bu kapsamda Yapraklı Köyü'nde bulunan Cıngırt Kaya-Kale Yerleşkesi, Fatsa-Kumru karayolu üzerinde Kaleönü Mahallesi'ndeki Kaleönü Kalesi (Arap Kale), ilçenin doğu tarafında bulunan Bolaman (Polemonium) Kalesi, ilçe merkezine 4 km uzaklıktaki Başköy'de bulunan Başköy Gözetleme Kulesi, eski fotoğraflarda tespit edilen Fatsa Kalesi ve ilçenin doğusunda bulunan gözetleme kulesi kalıntısından oluşan bir takım askeri yapıların plan ve mimari özellikleri ile tarihi dönemleri üzerinde durulacaktır[14] (Harita 2). Bu yapılardan Fatsa Kalesi günümüze kadar gelememiş olup kale hakkındaki bilgiler kaynaklarda yer alan bilgi ve fotoğraflardan elde edilmiştir.

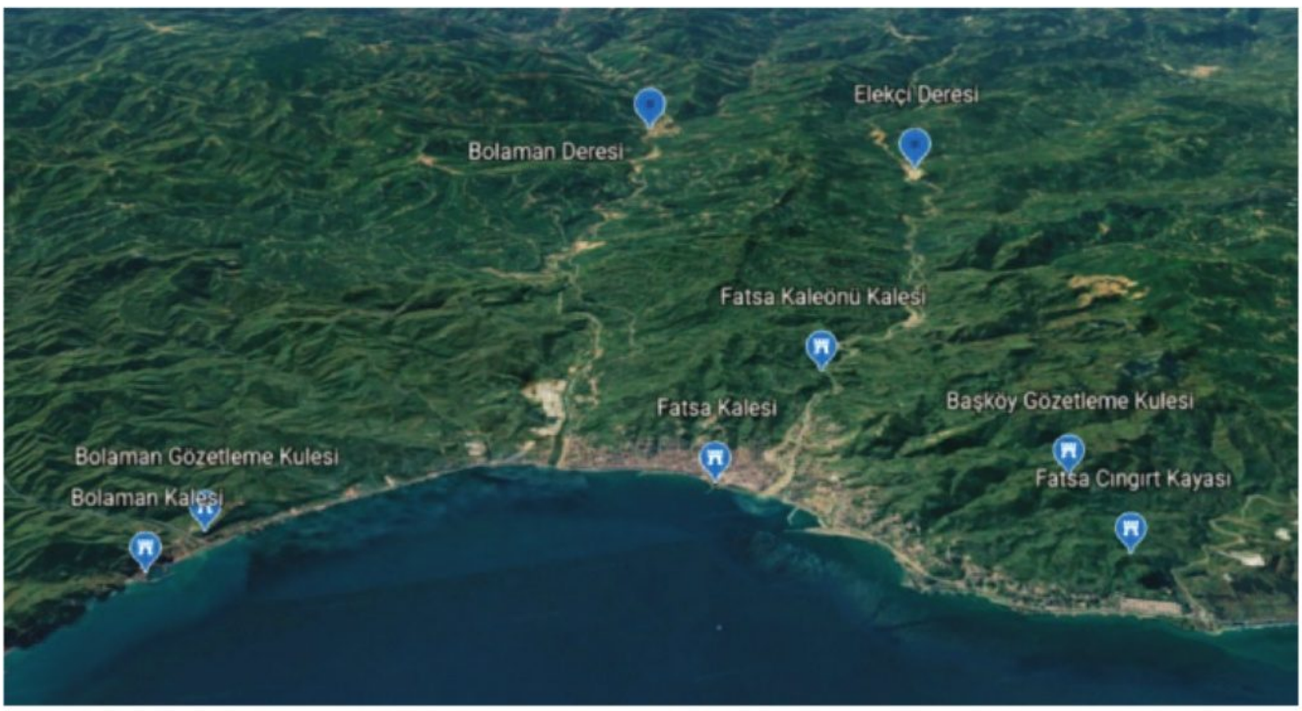
Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I: Anadolu'nun Fethi,* İstanbul 1944, s. 89-103; Mükrimin Halil Yinanç, "Dânişmendliler", İA, III, s. 468-479; Abdülkerim Özaydın, *"Danişmendliler", Mad., Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Ankara 1993, C. 8, s. 469-474; Bryer, Winfield, s. 101-102; Mustafa Tanrıverdi, "Anadolu'nun Türkleşmesi Sürecinde Danişmendliler'in İskân Politikası", *Danişmendliler Sempozyumu, 12-13 Kasım 2015, Bildiriler,* Tokat 2016, s. 127-132.

[11] Bahaeddin Yediyıldız, *Hacıemiroğulları Beyliği'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Ordu Tarihinden İzler*, Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Baskı, Ordu 2018, s. 45-47-53-107-108; Necati Demir, *Hacıemîroğulları Beyliği,* Neden Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 25-44,46; Özhan Öztürk, *Pontus: Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi*, (Nika Yayınevi), (3. Baskı), Ankara 2016, s. 514-515.

[12] Yediyıldız, s. 45-52; Demir, s. 79-80-82.

[13] Bahaeddin Yediyıldız, "Ordu" Mad. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007, s. 367-370.

[14] Çalışma içerisinde yer alan yapılardan Fatsa Kaleönü Kalesi ve Bolaman Kalesi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bizans Sanatları Anabilim dalında Prof. Dr. Haldun Özkan danışmanlığında tarafımca hazırlanmakta olan *Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi Sahil Kaleleri* adlı doktora tezi çerisinde de yer almaktadır. Fatsa ve Yöresi Tarihi Sempozyumuna katkı vermek amacıyla tezde yer alan bu kalelerde çalışmaya dahil edilmiştir. Ayrıca çalışma içerisindeki kalelerin çizimini yapan Yüksek Mimar Ali Uslu'ya, arazi ve kaynak çalışmalarında yardımı bulunan Dr. Öğr. Üyesi Seçkin Evcim'e ve Cevat Erbil Bey'e teşekkür ederim.

Harita 2: Fatsa İlçe Sınırları İçerisinde Yer Alan Askeri Yapılar (Google Earth'dan)

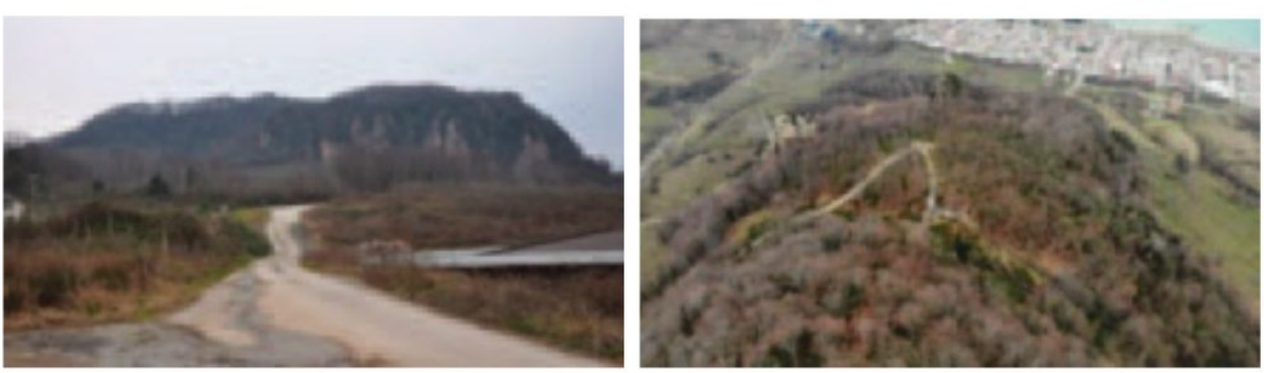
1. Cıngırt Kaya-Kale Yerleşkesi: Fatsa ilçe merkezinin 5 km batısında Karadeniz sahil otoyolunun 1 km güneyinde Yapraklı Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Kale yerleşkesi çevreye hâkim 200 m yüksekliğindeki dört yanı dik olan büyük bir kaya kütlesi üzerine kurulmuştur. Kale yerleşkesine çıkış kuzeybatı taraftan olup diğer yönlerden ulaşılması pek mümkün olmayan bir yapıya sahiptir. Özellikle kuzey, doğu ve güney cepheler çok dik kayalıklardan oluşmaktadır. Ancak doğu-batı doğrultusunda düzenlenmiş olan kale yerleşkesi çok yoğun bir bitki örtüsü altında kalmıştır (Fotoğraf 1-2). Öyle ki kayaya oyulmuş bölümler dışında kale yerleşkesi içerisinde ayakta kalabilmiş mimari bir yapı bulunmamaktadır. Cıngırt Kaya Yerleşkesi, 2012-2014 yılları arasında Ayşe Fatma Erol başkanlığında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucu bilim dünyasına tanıtılmış ve elde edilen buluntular yayınlanmıştır[15]. Kazı çalışmalarından elde edilen veriler ışığında kale yerleşkesinin Pontus Krallığı (M.Ö. 301-63) zamanında özellikle krallığın güçlü hükümdarı VI. Mithradates dönemi yapılarından birisi olduğu kuvvetli bir ihtimal olarak ortaya çıkarılmıştır.

Doğu-batı doğrultusunda düzenlenmiş olan kale yerleşkesinin zirve noktasındaki düzlük alanda kayaya oyulmuş basamaklı tünel, temel seviyesindeki mekanlar, yer kayaya oyulmuş basit mezarların yanı sıra ana

[15] Ayşe Fatma Erol, "Archaeological Survey in Fatsa Cıngırt Kayası: New Findings for the Archaeology of the Eastern Black Sea Region", Identty, Connectvity (Proceedings of the 16th Symposium on Mediterranean Archaeology Florence, Italy, 1–3 March 2012), BAR 2581 II (ed. L. Bombardieri-A. D'Agostino-G. Guarducci- V. Orsi-S. Valentini), s. 1069-1077; Ayşe Fatma Erol, "Ordu İli, Fatsa İlçesi Arkeolojik Yüzey Araştırması 2011", *Araştırma Sonuçları Toplantısı,* 30/2, s. 183-196; Ayşe Fatma Erol, "Ordu İli Fatsa İlçesi Cıngırt Kayası Kazısı 2013", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 36/1, s. 383-400; Ayşe Fatma Erol, "New Findings on the History and Archaeology of the Eastern Black Sea Region of Turkey: The Excavation at Cıngırt Kayası", *Fifth International Congress on Black Sea Antiquities,* 17-21 Eylül 2013, Belgrad, s. 453-460; Ayşe Fatma Erol, "Ordu İli, Fatsa İlçesi Cıngırt Kayası Kazısı 2014", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 37/2, s. 559-572; Ayşe Fatma Erol, *Yüzey Araştırmaları Işığında Fatsa*, Ankara 2020, s. 23-94.

kaya çevresinde basamaklı kaya sunakları, kaya üzerine oyulmuş sunu nişleri, kaya altı sığınakları ve oda mezar gibi bölümler yer almaktadır (Fotoğraf 3-14). A. F. Erol tarafından detaylı bir şekilde tanıtılan bu bölümler içerisinde en dikkat çekeni basamaklı tünel yapısıdır. Kale zirvesinin batı noktasında ana kayaya oyulmuş olan eyvan şeklinde zeminden aşağıya doğru ilerleyen basamaklı tünelin yüksekliği 3,44 m, genişliği 3,10 m olup genişlikleri 2,30-3,32 m arasında değişen basamaklardan oluşmaktadır. Girişi doğu yönüne bakan tünelin içerisi taş ve balçık yığını ile dolu olup 125 basamak inildikten sonra tamamen moloz taşlarla kapandığı anlaşılmıştır[16]. Basamaklı tünelin sonu muhtemelen bir su kuyusuna kadar indiği ve kalenin su ihtiyacını karşıladığı sanılmaktadır. Kale bünyesinde gerçekleştirilen arazi çalışmasında ve önceki çalışmalarda kale ahalisinin su ihtiyacını karşılayabilecek herhangi bir sarnıç yapısının varlığı tespit edilmemiştir. Kale yerleşkesinde basamaklı tünelin bulunması burasının aynı zamanda askeri bir yerleşke olarak kullanıldığını ve tehlike anında kaledekilerin su ihtiyacını karşıladığını göstermektedir.

Konumuzla alakalı olan ve kale yerleşkesi üzerindeki en önemli belirsizliklerden birisi olan diğer bir konu ise yapının etrafının sur duvarları ile çevrili olup olmadığıdır. Bahsi geçen kaya oymalarının etrafının surla çevrildiği konusunda bir ayrıntıya rastlanılmamakla birlikte yüksek kayalıkların doğal sur olarak kullanıldığı da düşünülmektedir[17]. Ayrıca yerleşkenin çok yoğun bitki örtüsü altında kalmasından dolayı mevcut halinde herhangi bir sur yapısının olup olmadığı tam olarak anlaşılamamaktadır. Belki de kale yerleşkesi Strabon'un bahsettiği ve Roma ordusu komutanı Pompeius'un Pontus kalelerini ele geçirmesiyle birlikte daha sonradan eşkıya ve yağmacılar tarafından kullanılmasın diye yıktırılan kalelerden birisidir[18]. Bünyesinde önemli mimari detaylar barındıran ve Pontus Krallığı'nın Karadeniz sahil kesiminde önemli bir yerleşkesi olan bu yapının etrafının sur duvarlarıyla çevrili olduğu düşünülmektedir. Her ne kadar doğu, kuzey ve güney yönlerinin dik kayalardan oluşan doğal bir koruma alanı olsa da en azından kalenin giriş yönü olan ve muhtemel giriş kapısının olduğu yön olan kuzeybatı kesiminde sur duvarının olması gerekmektedir. Yapı hakkında daha somut cümleler kurabilmek için alanın bitki örtüsünden temizlenmesi ve kazı çalışmalarının devam ettirilmesi gerekmektedir.

Fotoğraf 1-2: Cıngırt Kaya Yerleşkesi Genel Görünümü ve Kuzey Tarafı

[16] Erol, Ordu İli, Fatsa İlçesi Arkeolojik Yüzey…, s. 183; Erol, Yüzey Araştırmaları Işığında…, s. 25-80.
[17] Erol, Yüzey Araştırmaları Işığında…, s. 32-33.
[18] Strabon, s. 50; Arslan, *Mithradates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı,* s. 483.

Fotoğraf 3-4: Cıngırt Kaya Yerleşkesi Doğu Tarafı ve Kuşbakışı Görünümü

Fotoğraf 5-6: Cıngırt Kaya Yerleşkesi Meydanlığı Doğu ve Batı Tarafı

Fotoğraf 7-8: Cıngırt Kaya Yerleşkesi Basamaklı Tünel Yapısı

Fotoğraf 9-10: Cıngırt Kaya Yerleşkesi Temel Seviyesindeki Kalıntılar ve Kaya Oymaları

Fotoğraf 11-12: Cıngırt Kaya Yerleşkesi Kaya Oyma Mezarı ve Basamaklı Sunak

Fotoğraf 13-14: Cıngırt Kaya Yerleşkesi Kayalık Alanlar ve Kaya Mezar Odası

2. Fatsa Kaleönü (Arap) Kalesi: Kale yapısı, Fatsa-Kumru yolunun 3. kilometresindeki Kaleönü Mahallesi'nde çevreye hâkim 100 m yüksekliğinde bir tepe üzerinde yer almaktadır. Kalenin üzerinde bulunmuş olduğu tepenin batı tarafından Elekçi Deresi akmakta, dere kenarından ise Fatsa-Kumru karayolu geçmektedir (Fotoğraf 15-16). Kaleönü Kalesi, Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 1999 yılında tescil edilen yapı[19] terkedildikten ve asli görevini tamamladıktan sonra âtıl bir duruma düşmüş ve günümüze kadar herhangi bir restorasyon müdahalesi görmemiştir. Üzerinde herhangi bir kitabe veya yazı bulunmayan yapının ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Kaleönü Kalesi Fatsa'dan Kumru, Korgan, Aybastı, Perşembe Yaylası, Gölköy, Mesudiye, Koyulhisar, Reşadiye ve Sivas üzerinden İç Anadolu'ya uzanan yol güzergahını korumak için yapılmış olmalıdır. Kaleönü Kalesi ilk olarak Orta Karadeniz sahil şeridinde askeri hareketliliğin artığı bir dönem olan Pontus Krallığı (M.Ö. 301-63) döneminde[20] inşa edilmiş ola-

[19] Ordu İl Kültür Envanteri, Ordu 2019, s. 326.

[20] Strabon, s. 50; Andrienne Mayor, *Mithradates Zehirlerin Kralı,* (Çev. Gürkan Ergin), 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2013, s. 93, 130-131, 289, 318; Stephen Mitchell, *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor,* 1 Cilt, Oxford Univ. Press, Oxford 1993, s. 84-85; Arslan, *Mithradates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı* s. 37-38,

bileceği düşünülse de kale yapısının mimari yapısında Helenistik bir krallık olan Pontus Krallığı'na ait bir iz bulunamamaktadır.

Bölgede askeri hareketliliğin arttığı ikinci dönem olan Roma İmparatorluğu döneminde Pontus Kralı VI. Mithradates, Roma'ya karşı büyük bir mücadele başlatmış ve M.Ö. 63 yılında Roma ordusu komutanı Pompeius'a yenilmiştir. Bu tarihten sonra Karadeniz Bölgesi'nde Roma hâkimiyeti başlamış ve M.S. 395 yılına kadar devam etmiştir[21]. Roma İmparatorluğu, bölgedeki yerleşimleri ve kale yapılarını kendi isteği doğrultusunda şekillendirdiği bilinse de[22] Kaleönü Kalesi'nin mimari yapısında Roma dönemine tarihlenebilecek bir detay tespit edilememiştir. Roma İmparatorluğunun M.S. 395 yılında ikiye bölünmesinden sonra bölge, 13. yüzyıla kadar Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında kalmıştır. Muhtemelen kale yapısı aradaki bu uzun tarihi süreç içerisinde inşa edilmiş olmalıdır. A. F. Erol, kale üzerinde yaptığı çalışmada kalenin giriş kapısı kemerinde harç ve tuğladan oluşan almaşık tekniğin kullanılmasından dolayı yapının M.S. 6. yüzyıldan sonrasına ait olabileceğini belirtmektedir[23].

Bryer ve Winfield, Evkaf Köyü Kalesi olarak kaydetmiş oldukları Kaleönü Kalesi'nin Trabzon Komnenos Devleti zamanında 13 veya 14. yüzyılda inşa edildiğini ifade etmektedirler[24]. Kale yapısının Trabzon Komnenos Devleti zamanında İç Anadolu Bölgesi'nden Karadeniz Bölgesine fetih hareketlerinde bulunan Türk akınlarına karşı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sahil şeridinden 3 km içerde yer alan Kaleönü Kalesi bölgeden geçen birçok araştırmacı ve seyyahın gözünden kaçtığı için yapı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Sahil şeridine çok fazla uzak olmayan yapının uzun süre kullanılmadığı asli görevini tamamladıktan sonra herhangi bir amaç için kullanılmadığı ve kaderine terkedildiği anlaşılmaktadır. Herhangi bir restorasyon müdahalesi görmeyen kale yapısı günümüzde çok yoğun bir bitki örtüsü altında kalmış olup 1936 yılında meydana gelen depremde iç kale sur duvarlarının bir bölümünün yıkıldığı kaydedilmiştir[25].

Kaleköy Kalesi doğal bir kayalık alan üzerine doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı inşa edilmiş olup iç ve dış kale olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Kalenin ana giriş kapısı doğu cephe üzerinde yer alırken batı tarafında Elekçi Deresi yer alır. Kalenin kuzey ve güney cepheleri ise dik kayalıklardan oluşmaktadır. Dış kalenin ön tarafında ise 18 m uzunluğunda bir set duvarı yer almaktadır (Çizim 1), (Fotoğraf 15-16). Yapının dış kale bölümü doğu-batı doğrultusunda yaklaşık dikdörtgen planlı olup ortalama 38 x 46,50 m ölçülerine sahiptir. Dış kalenin doğu cephesi oldukça hareketli bir mimari yapıya sahip olup sur duvarı üzerinde giriş ka-

77, 89, 91, 493, 502; Gamoğlu, *Anadolu'nun Milli Devleti Pontus*, 149; Bilgin, *Doğu Karadeniz Tarih-Kültür-İnsan*, s. 51.

[21] Arslan, *Mithradates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı,* s. 493-502; Bilge Umar, *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1999, s. 501-502, 540; Tezcan, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz Ve Kafkasya*, s. 108-118.

[22] Strabon, s. 50; Arslan, *Mithradates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı*, s. 20, 306, 483.

[23] Ayşe Fatma Erol, "Ordu İli Fatsa İlçesi Arkeolojik Yüzey Araştırması 2012", *31. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, Muğla 2014, s. 30; Erol, Yüzey Araştırmaları Işığında Fatsa, s. 108.

[24] Bryer, Winfield, s. 112-113.

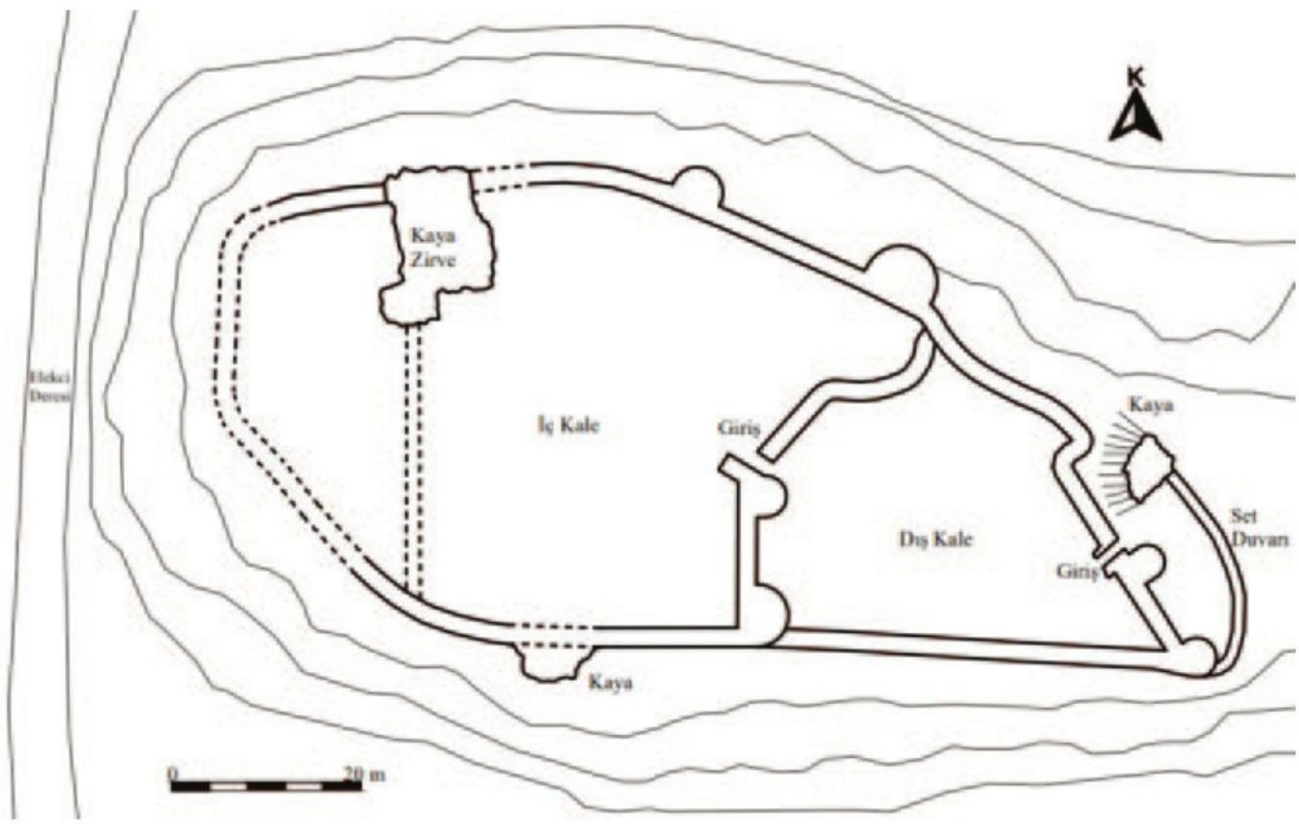
[25] Ordu İl Kültür Envanteri, Ordu 2019, s. 326.

pısına ve kapıyı korumak içinde iki adet burç yapısına yer verilmiştir. Dış kalenin 36,50 m uzunluğa sahip olan doğu sur duvarı üzerinde yer alan burç yapıları yarım yuvarlak planlı olarak yapılmıştır. 6 m yüksekliğinde ve 2 m genişliğinde olan sur duvarının üst kısmı mazgal ve mazgal siperleri ile seyirdim yolundan oluşan bir düzenlemeye sahiptir. Doğu sur duvarı üzerinde yer alan giriş kapısı kale içine doğru eyvan şeklinde düzenlenmiş olup yarım yuvarlak kemerli 3,50 m derinliğinde ve 2 m genişliğindedir. Kapı kemerinin iki sıra tuğla ve taş malzemeden oluşan almaşık tekniğinde inşa edilmiş olması Bizans mimarlığının genel özelliklerinden birisidir. Giriş kapısından sonra kuzeye doğru devam eden doğu sur duvarı 18 m kadar devam edip kuzey sur duvarları ile birleşmektedir. Bu noktadan sonra 15 m kadar uzanan dış kalenin kuzey sur duvarları iç kale sur duvarları ile birleşmektedir. Dış kalenin güney sur duvarları ise güneydoğudaki birinci burç yapısından başlayıp iç kale sur duvarlarına kadar düzgün bir hat şeklinde 45 m kadar uzandıktan sonra iç kale sur duvarları ile birleşmektedir. Güney sur duvarı üst kısımlarının 80 cm aralıklarla mazgal ve mazgal siperlerinden oluşan bir düzenlemeye sahip olduğu kalan izlerden anlaşılsa da bazı bölümleri yer yer temel seviyesine kadar yıkılmıştır (Fotoğraf 17-22).

Yapının iç kale bölümü de doğu-batı doğrultusunda olup ortalama 80 x 47 m ölçülerinde dikdörtgen bir plan sergilemektedir. Dış kaleden daha büyük boyutlu yapılan iç kalenin günümüze kadar sağlam gelebilmiş en önemli bölümü doğu sur duvarları olup aynı zamanda iç kale ile dış kaleyi birbirinden ayırmaktadır. İç kalenin doğu sur duvarı güneydoğu köşeden başlayıp kuzey sur duvarlarına kadar 47 m uzanmakta olup sur duvarı üzerinde orta bölümde bir giriş kapısı ve iki adet yarım yuvarlak planlı burç yapısına yer verildiği görülmektedir. Tıpkı dış kalede olduğu gibi iç kalenin giriş kapısı da sur duvarının tam ortasında yer almakta olup üst örtüsü büyük oranda yıkılmış, genişliği 2 m, derinliği ise 2,20 m ölçülerinde olan eyvan şeklinde bir kapıdır. Giriş kapısından kuzeye doğru 25 m daha devam eden iç kalenin doğu sur duvarı burada kuzey duvarı ile birleşmektedir. İç kalenin güney sur duvarı ön tarafı dik kayalıklardan oluşmakta olup surun toplam uzunluğunun 65 m olduğu tespit edilmiştir. Yoğun bitki örtüsünden dolayı sur duvarı üzerinde burç yapısının olup olmadığı anlaşılamamaktadır. İç kalenin Elekçi Deresi'ne bakan batı sur duvarları da büyük oranda tahrip olmuş ve duvarlar temel seviyesine kadar indiği için herhangi bir ölçü alınamamıştır. İç kalenin önemli cephelerinden birisi olan kuzey cephe 80 m uzunluğa sahip olup bazı bölümleri yer yer kayalıklardan oluşmaktadır. Dış kalenin kuzey sur duvarında biri büyük diğeri küçük olmak üzere iki adet burç yapısına yer verilmiştir. Büyük burç yarım yuvarlak planlı olup aynı zamanda kale bünyesindeki en büyük burç yapısıdır. Genişliği ve derinliği 7 m olan burcun en az 10 m yüksekliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır (Fotoğraf 3.23.47-52). Burç yapılarından sonra batıya doğru devam eden dış kalenin kuzey sur duvarı 36 m kadar ilerledikten sonra kayalık alan ile birleşmektedir. Bu bölümdeki kayalık alan aynı zamanda kalenin en yüksek noktası olup buradan sonra 17 m daha ilerleyen sur duvarı batı cephedeki kayalıklar ile birleşmektedir (Fotoğraf 23-34).

Kaleönü Kalesi'nin hem iç hem de dış kale meydanlığı da çok yoğun bitki örtüsü altında kalmış olup meydanlıkların içerisi toprak ve moloz yığını ile kaplanmıştır. Bryer ve Winfield dış kalenin giriş kapısının karşı-

sında bir kilse yapısının olabileceğini ifade etse de[26] alan içerisinde ayakta kalabilen herhangi bir mimari yapı yoktur. Ayrıca iç kalenin zirve noktasında bir gözetleme kulesi kalıntısının olduğu düşünülse de yıkıntının çok fazla olması burasının tam mahiyetinin anlaşılmasını engellemektedir. Kale bünyesinde herhangi bir su kuyusu ve sarnıç yapısının tespit edilememesi kaledekilerin su ihtiyacını Elekçi Deresi'nden sağladığını göstermektedir. Ayrıca yöre halkı sur içerisinden dereye inen bir dehlizin varlığından bahsetmesinden dolayı kale içerisinden Elekçi Deresi'ne inen basamaklı bir tünelin varlığı da ortaya çıkabilir. Kaleköy Kalesi'nde ana yapım malzemesi olarak moloz taş, az miktarda düzgün kesme taş ve tuğla malzeme kullanılmış olup taşlar büyük oranda kireç harcı ve daha az sıklıkta kalın kumlu harç ile birbirine tutturulmuştur. Kale sur duvarları üzerinde dikkat çeken mimari ayrıntılardan birisi de hem iç kalenin hem de dış kalenin doğu sur duvarları bünyesinde iç kısımları sıvalı ahşap hatıl yuvası veya su kanalı olarak adlandırılan bölümler yer almaktadır (Fotoğraf 35-36).

Çizim 1: Fatsa Kaleönü (Arap) Kalesi Planı

[26] Bryer, Winfield, s. 113.

Fotoğraf 15: Fatsa Kaleönü Kalesi Genel Görünümü

Fotoğraf 16: Fatsa Kaleönü Kalesi Doğu Sur Duvarı ve Giriş Kapısı

Fotoğraf 17-18: Dış Kale Giriş Kapısı İç Tarafı Tuğla Kemer İzi

Fotoğraf 19-20: Dış Kale Giriş Kapısını Koruyan Burcun Üst Tarafı

Fotoğraf 21-22: Dış Kale Güney Sur Duvarı ve İç Tarafı

Fotoğraf 23-24: İç Kale Bölümü Doğu Sur Duvarı ve Birinci Burç Yapısı

Fotoğraf 25-26: İç Kale Doğu Sur Duvarı Üzerindeki Giriş Kapısı Dış Tarafı

Fotoğraf 27-28: İç Kale Doğu ve Güney Sur Duvarı İç Tarafları

Fotoğraf 29-30: İç Kale Kuzey Sur Duvarı Dış Taraf

Fotoğraf 31-32: İç Kale Kuzey Sur Duvarı Üzerindeki Üçüncü Burç Yapısı

Fotoğraf 33-34: İç Kale Kuzey Sur Duvarındaki Üçüncü ve Dördüncü Burç Yapıları

Fotoğraf 35-36: Kale Sur Duvarları Üzerindeki Delikler

3.Bolaman (Polemonion) Kalesi: Kale yapısı Fatsa ilçesinin doğusundaki Bolaman Beldesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Beldenin 5 km batısından kale ile aynı adı taşıyan Bolaman (Sidenos) Deresi akmaktadır. Kale yapısı kabaca denize doğru kuzey-güney doğrultusunda 140 m girinti yapan ve doğu-batı doğrultusunda 65 m genişliği bulunan küçük bir yarımada üzerinde yer almaktadır. Kale üzerinde herhangi bir kitabe veya yazı bulunmaya yapının ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Kale yapısıyla birlikte küçük bir kilise ve Osmanlı döneminde sur duvarları üzerine eklenmiş konak yapılarıyla beraber burada kompleks bir yapılaşma ortaya çıkmıştır. Söz konusu yapılar topluluğu 2009 yılında Samsun Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma kararıyla Kentsel Arkeolojik Sit Alanı olarak tescil edilmiştir[27] (Fotoğraf 37-40).

Kale yapısı ile ilgili ilk bilgiler antik döneme ait yazarların eserlerinde yer almaktadır. Strabon (M.Ö. 64-M.S. 19) eserinde Themiskyra ovasından (Çarşamba) sonra Sidene denilen bir ovaya geldiklerini ve ovanın kuzey tarafında Side adında deniz kenarında bir kale yapısı olduğundan bahsetmiştir ki[28] bu kale yapısının Bolaman Kalesi olduğu düşünülmektedir. M.S. 70'li yıllarda bölgeden geçen Plinius, Polemonium olan yerleşimin eski adının Side olduğunu söylemektedir[29]. Arrianus, Sidene olarak tanımladığı Bolaman yöresine geldiğinde burada Pontos krallarının, sahil boyunca tahkimli Phabda/Phadisane (Fatsa) ve Side/Polemonion (Bolaman) Kalelerini konuşlandırmış olduklarını belirtmiştir. Öyle anlaşılıyor ki yöre, adını Bolaman (Sidenos) Çayı'nın denize döküldüğü yerde kurulmuş olan Side isimli kaleden almıştır[30]. Antik yazarların verdiği bilgilerden anlaşılan önemli noktalardan birisi de kale yapısının Pontus Krallığı (M.Ö. 301-63) döneminde kurulmuş olan kalelerden biri olmasıdır. Ancak mevcut kale yapısında bu döneme ait herhangi bir iz bulunmamaktadır. İlk kez Side olarak adlandırılan kale ve yerleşim, yeni ismini Roma döneminde ortaya çıkan vasal krallıklardan birisi olan Polemon Krallığı zamanında almıştır[31]. Yerleşimin adını özellikle krallığın önemli hükümdarlarından birisi olan ve M.S. 38-64 yılları arasında hüküm sürmüş olan II. Polemon zamanında almış olduğu tahmin edil-

[27] Ordu İl Kültür Envanteri, Ordu 2019, s. 322.

[28] Strabon, s. *27*.

[29] Natural History, VI. 4. 11.

[30] Arslan, *Arrianus'un Karadeniz Seyahati,* s. 123.

[31] Bilgin, s. 60; Albayrak, s. 67; Mehmet Özsait, "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998 Trabzon)*, İkinci Baskı, Trabzon 2000, s. 35-47.

mektedir[32]. Ancak Polemon Krallığı'nın ömrü uzun olmamış krallığın toprakları M.S. 64 yılında imparator Nero tarafından tekrardan Roma sınırlarına dahil edilmiştir[33]. Polemon adının zaman içerisinde Bolaman'a dönüştüğü ve Türk döneminde de bu adın benimsenerek günümüze kadar kullanıldığı anlaşılmaktadır[34].

Büyük Selçuklu Devleti'nin 1071 Malazgirt Zaferi ile Bizans İmparatorluğunu yenmesinden sonra Anadolu'nun iç bölgeleri olduğu gibi Karadeniz Bölgesi dağlık ve sahil kesimleri Orta Asya'dan gelen Türkmen obalarının fetih ve iskân bölgesi olmuştur[35]. Bu arada 1204 yılında Trabzon'da kurulan Komnenos Devleti' de Bolaman'ında içinde bulunduğu Karadeniz kıyılarını da ele geçirmişlerdir[36]. 11-15. yüzyıllarda Bolaman ve çevresi Türk Beyliklerinden özellikle Hacıemiroğulları ve Trabzon Komnenos Devleti'nin arasında sürekli el değiştirmiştir[37].

Orta Çağ deniz haritalarında yerleşimin adı "pormon" olarak kaydedilmiş ve yapı Bizans-Ceneviz Kalesi olarak tanımlanmıştır[38]. Ancak Ceneviz Kalesi tanımlaması Karadeniz sahil kesimindeki hemen hemen bütün kaleler için yapılmaktadır. Bryer ve Winfield kale sur duvarlarının ve kilise yapısının Trabzon Komnenos Devleti zamanında 13. yüzyılda inşa edilmiş olabileceğini belirtmektedirler[39].

Bolaman ve yöresinin Osmanlı hâkimiyetine ilk kez Yıldırım Beyazıt (1389-1402) zamanında girmiştir[40]. Osmanlı döneminde 19. yüzyılda bölgenin önde gelen ailelerinden Haznedaroğulları tarafından kale bünyesi üzerine konak yapıları yaptırılmıştır. Ayrıca 1980'li yıllarda kalenin batı sur duvarları üzerine modern bir

[32] Arslan, *Arrianus'un Karadeniz Seyahati, s.* 124; Yılmaz Büktel, Bolaman Şerefnur Kademoğlu Konağı ve Antik Polemonium Kenti (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1981, s. 6; Yılmaz Büktel, Korunması Gereken Bir Korumacılık Örneği: Bolaman Kademoğlu (Hazinedaroğlu) Konağı, *Taç Vakfı'nın 25 Yılı Anı Kitabı,* 2001, s. 137-143; Yılmaz Büktel, Fatsa ve Bolaman'ın Tarihi Zenginlikleri, *I. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi 1, 06-09 Ekim 2011, Sinop*, s. 150; Ayşe Fatma Erol, "Fatsa İlçesi Yüzey Araştırması", *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Ankara 2015, s. 137.

[33] D. Burcu Arıkan Erciyas, *Studies In The Archaeology Of Hellenistic Pontus: The Settlements, Monuments And Coinage Of Mithradates VI And His Predecessors*, Published Phd. Dissertation, University of Cincinnati, 2001, s. 136.

[34] Büktel, Fatsa ve Bolaman'ın Tarihi Zenginlikleri, s. 150.

[35] Faruk Sümer, Ali Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, (Metinler ve Çeviriler), 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 63-64; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*, Ankara 1988, s. 34; Ali Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, Ankara 1971; Ali Sevim, "Malazgirt Muharabesi"*, Mad., Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara 2003, C. 27, s. 481-483;* Faruk Sümer, "Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beyleri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, IV, Ankara 1975, s. 197-207; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), (9. Baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 318-320.

[36] Wiliam Miller, Son Trabzon İmparatorluğu (1204-1461), (Çev. N. Süleymangil), İstanbul 2007, s. 11-vd.; Jakop Phılıpp Fallmerayer, Trabzon İmparatorluğunun Tarihi, (Çev. Ahmet Cevat Eren), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 60-74; İbrahim Tellioğlu, *Komnenosların Karadeniz Hâkimiyeti Trabzon Rum Devleti (1204-1461),* 1. Baskı, Serander Yayınları, Trabzon 2009, s. 23-33.

[37] Bahaeddin Yediyıldız, *Hacıemiroğulları Beyliği'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Ordu Tarihinden İzler*, Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Baskı, Ordu 2018, s. 46-53; Bryer, Winfield, s. 112; Öztürk, s. 517.

[38] Gordieiev Anton, *Place Names of the Black Sea and Sea of Azov Coasts from Portolan Charts of XIV-XVII Centuries*, Kiev, 2015, s. 84-85; Büktel, Fatsa ve Bolaman'ın Tarihi Zenginlikleri, s. 156.

[39] Bryer, Winfield, s. 114.

[40] Yediyıldız, s. 45-52; Büktel, Fatsa ve Bolaman'ın Tarihi Zenginlikleri, s. 153.

bina daha yapılmıştır.

1817-1819 yıllarında Karadeniz kıyılarını gezen Minas Bıjışkyan bölgeyi anlatırken Fatsa'dan sonra bir kaya üzerinde eski bir kilise bulunan ve aya kalesi denilen bir kale olarak bahsettiği yapının Bolaman Kalesi olduğu anlaşılmaktadır[41].

1834 yılında bölgeden geçen Hamilton kale yapısını "Hayar Kale" olarak tanımlamış ve kaleyi kayalıklar üzerinde yükselen bir Ceneviz kalesi olarak tanımlamıştır[42].

1847 yılında bölgeden geçen Fransız seyyah Hommaire de Hell ve yanında seyahat eden Jules Laurens (1825-1901) adındaki ressam Bolaman Kalesi'nin bir resmini çizmiştir[43].

Kale yapısı kabaca kuzey-güney doğrultusunda uzatılmış olan dikdörtgen plan şemasında iç kale ve dış kale olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. İç kale güney taraftaki bölümden oluşurken dış kale kuzeye doğru uzanan sur duvarlarından oluşmaktadır. İç kale ve dış kalenin birleştiği noktaya kilise yapısı inşa edilmiş olup hem iç kalenin üzerine hem de dış kalenin üzerine ise Osmanlı döneminde konak yapıları inşa edilmiştir. Yapının iç kale bölümü güney, doğu ve batı tarafı sur duvarlarından, kuzey tarafı ise kilise yapısından oluşan ortalama 27 x 15 m ölçülerindeki dikdörtgen plandan oluşmaktadır. İç Kalenin mimari açıdan günümüze kadar en sağlam ve anıtsal gelen cephesi kara tarafına bakan 25 m uzunluğundaki güney cephedir. Güney cephe sur duvarı kale bünyesindeki en özgün duvar dokusuna sahip cephe olup duvar yüzeyi sarı renkli kaba yonu taş malzeme ve kireç harcı ile örülmüştür. İç kalenin doğu cephe sur duvarı kuzey yöndeki kilise apsisine kadar 12 m uzanmaktayken batı sur duvarı ise muhtemelen konak yapısının inşa edildiği dönemlerde yapılan müdahaleler sonucunda günümüze kadar oldukça değişerek gelmiştir. Güneybatı köşeden başlayan batı sur duvarı kuzeydeki konağın giriş kapısına kadar 14,50 m kadar uzanmaktadır. Batı sur duvarının dış yüzeyi Ünye taşı olan sarı renkli düzgün kesme taş malzemeden örülmüştür. İç kalenin kuzey sur duvarı ise tamamen ortadan kalkmış bunun yerine konağa ait giriş kapısı ve kilise yapısı konumlandırılmıştır (Çizim 1), (Fotoğraf 37-45).

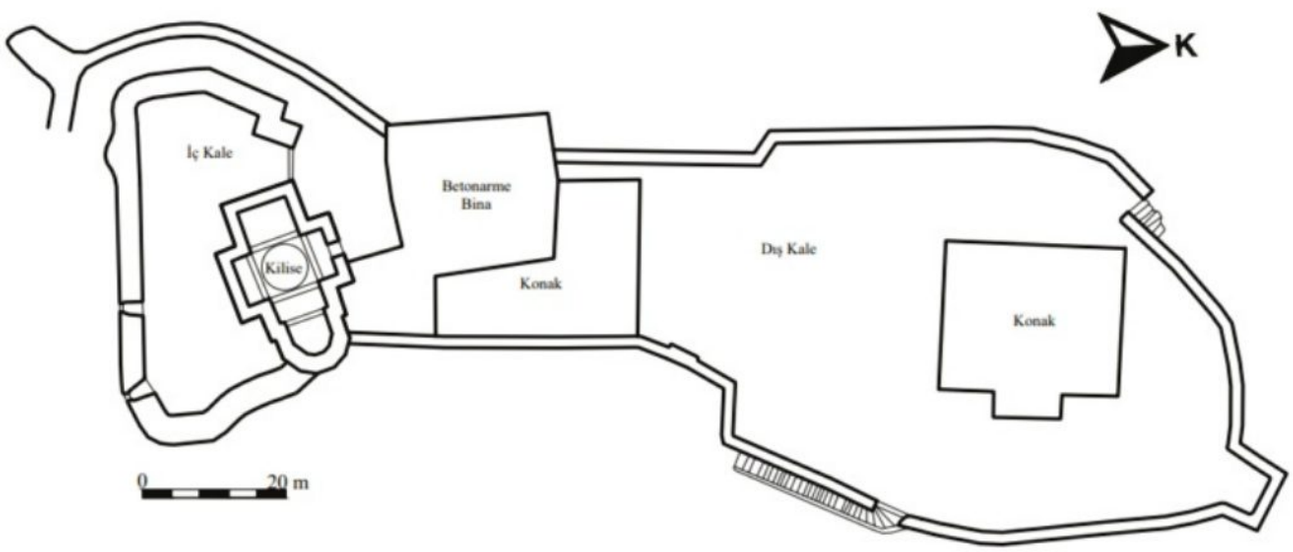
İç kalenin kuzey duvarı üzerine konumlandırılmış olan kilise yapısı doğu-batı doğrultusunda serbest haç planlı ve kubbeli plan tipinde inşa edilmiştir. Doğu yönde içten yarım yuvarlak dıştan çokgen bir apsis kısmı yardır. İç kısımda naos mekânın üzeri kubbe ile örtülmüş olup kubbe dört pandantif üzerine oturtulduğu anlaşılmaktadır. Ancak kubbe ve kubbeye geçiş elemanları konak yapısı inşaatında ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca naos mekânı dört yönden yarım yuvarlak kemerler ile genişletilmiştir. Kilisenin iç kısmı apsis üzerinde yer alan iki pencere ile aydınlatılmaktadır. Kilisenin dış tarafında fark edilebilir kısımları kuzey bölümdeki giriş kapısı ile doğu yöndeki apsis kısmıdır. Bunların dışındaki beden duvarları ve yapının üst örtüsü görünmemek-

[41] Minas Bıjışkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819,* (Tercüme ve Notlar Hrand D. Andreasyan), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1969, s. 36.
[42] Hamilton, II, 1842, s. 270.
[43] Hell, 1838, II, s. 369-370.

tedir. Kilisenin çokgen apsisi sur duvarları üzerine konumlandırılmış hatta sur duvarından hafif dışa taşırılmıştır. Bu durum kilisenin kale yapısından çok sonra inşa edildiğini göstermektedir (Fotoğraf 44-48).

Yapının dış kalesi iç kalenin kuzey tarafına eklenen sur duvarlarından oluşmaktadır. Ancak günümüze kadar oldukça tahrip olarak gelen sur duvarları aynı zamanda yoğun bitki örtüsü altında kalmıştır. Dış kale sur duvarları doğu, kuzey ve batı yöndeki sur duvarlarından oluşmaktadır. Dış kalenin doğu sur duvarı kilise yapısının apsis bölümünden başlayıp kalenin kuzeydoğu köşesine kadar toplamda 86 m uzanmaktadır. Dış kalenin önemli cephelerinden birisi de kuzey cephe sur duvarlarıdır. Toplamda 37,50 m uzunluğunda olan kuzey sur duvarının doğu köşesi kayalık alanın dışa taşıntı yapmasıyla üst kısmının burç olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Ortalama 5 m yüksekliğindeki kuzey sur duvarı da yoğun bitki örtüsü altında kalmıştır. Dış kalenin önemli bölümlerinden birisi de toplamada 89 m uzunluğa ve ortalama 3 m yüksekliğe sahip olan batı sur duvarlarıdır. Eski fotoğraflarda batı sur duvarlarının denizle sınır olduğu ön kısımlarında dalgadan korunmak için büyük kayalıkların yer aldığı görülmektedir. Sur duvarı üzerinde dikkat çeken uygulamalardan birisi de iç kaleye yakın olan bölümdeki surun üzerine 1980'li yıllarda modern bina yapılmıştır. (Fotoğraf 49-56).

Bolaman Kalesi'nde iç kale ve dış kaleye ait sur duvarları dışında kale yapısına ait herhangi bir mimari yapı günümüze gelememiştir. Bolaman Kalesi ilk yapım aşamasından son dönemine kadar mimari anlamada sürekli olarak birtakım eklemelerin ve müdahalelerin yapıldığı bir yapı olmuştur. Kale yapısında ana yapım malzemesi olarak moloz taş, kesme taş ve kireç harcı kullanılmıştır. Sur duvarları düzenli sıralar halinde geniş ve kabaca kesilmiş taşlardan işlenmiştir.

Çizim 2: Bolaman Kalesi Planı

Fotoğraf 37-38: Bolaman Kalesi Güney Cephe Genel Görünümü

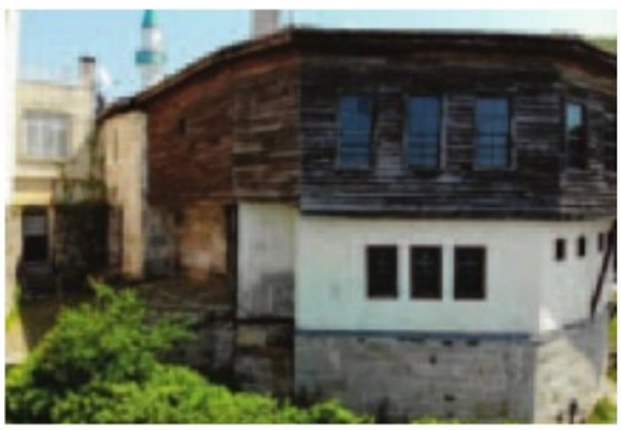

Fotoğraf 39-40: Bolaman Kalesi Kuzey Cephe Genel Görünümü

Fotoğraf 41-42: Bolaman İç Kale Güney Sur Duvarı, 1970'ler,

Fotoğraf 43-44: Bolaman Kalesi Doğu Sur Duvarı

Fotoğraf 45-46: Bolaman İç Kale Kuzeybatı Cephesi

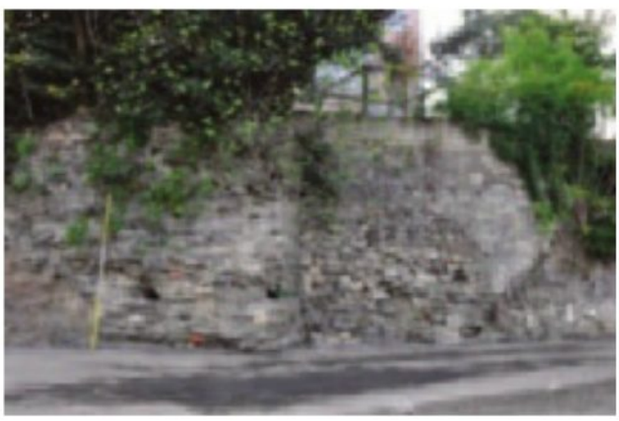

Fotoğraf 47-48: Bolaman Kilisesi İç Mekân

Fotoğraf 49-50: Bolaman İç Kalesi Üzerine Yapılmış Olan Konak Yapısı

Fotoğraf 51-52: Bolaman Dış Kale Doğu Sur Duvarları Üzerindeki Konut Pencereleri

Fotoğraf 53-54: Bolaman Dış Kale Doğu Sur Duvarlarının Devamı ve Üçüncü Konut Yapısı

Fotoğraf 55-56: Bolaman Dış Kale Batı Sur Duvarları ve Üzerine Yapılan Modern Bina

4. Fatsa-Başköy Gözetleme Kulesi: Yapı, Fatsa ilçe merkezinin 4 km güney tarafında bulunan Başköy Köy sınırları içerisinde yer almaktadır. Yapı çevreye hâkim deniz seviyesinden 600 m yüksekliğinde bir tepe üzerine kurulmuştur. Yapıya ulaşmak için köy içerisinden güneye doğru giden yoldan yapının bulunduğu tepeye 700 m yürüyerek ulaşılmaktadır. Tepelik alanın düzlük kesiminde yer alan yapının Fatsa kıyı şeridi ile ilçenin doğu ve batı taraflarını göz alabildiği kadarıyla gözetleyen muhteşem bir konumu vardır. Konumu ve plan ve mimari özelliklerinden dolayı yapının bir gözetleme kulesi olarak yapıldığı anlaşılmaktadır (Fotoğraf 57-61).

Yapı 11,40 x 11,40 m ölçülerinde kare planlıdır. Beden duvarları köşelerde düzgün kesme taş, yan yüzeylerinde ise moloz taş malzeme kullanılarak kireç harcı ile örülmüştür. Dört yöndeki beden duvarları üzerinde yan yana yerleştirilmiş ikişer adet pencere bulunmaktadır. Mazgal türünde içe doğru şevli şekilde yapılmış olan pencereler dış taraftan ortalama 50 x 50 cm boyutlarındadır. Mevcut haliyle zeminden ortalama 3 m yukarda yer alan ve düzgün kesme taştan örülmüş olan pencerelerin iç söveleri 3 cm derinliğindeki silmelerle hareketlendirilmiştir. Pencereler iç kısımda ise etrafı kesme taştan muntazam şekilde örülmüş yarım yuvarlak kemerlere sahiptir. Yapının en ilginç yönü ise iç kısma geçiş verecek olan bir kapı açıklığının bulunmamasıdır (Çizim 3). Belki de yapının içine girebilmek için taşınabilir bir merdiven kullanılmaktaydı. Yapının giriş kapısının olmaması içerde görev yapan askerlerin güvenliğini ön planda tutmak için düşünülmüş olabilir. Bu durum aynı zamanda yapının gözetleme kulesi amacıyla yapıldığının en önemli kanıtıdır. Yapının beden duvarları üzerinde dikdörtgen ve yuvarlak şekilli farklı ölçülerde açılmış olan çok sayıda ahşap hatıl delikleri bulunmaktadır. Bunların iç kısımdaki ahşap kat sistemine ait oldukları düşünüldüğü gibi havalandırma veya düşmana silahla mukavemet etme gibi işlevlerinin olduğu da akla gelmektedir. Yapının beden duvarları 1,30 m kalınlığında olup günümüzdeki yükseklikleri 5 m'ye kadar çıkmaktadır. Ancak beden duvarlarının üst kısımları ve yapının iç kısmı yoğun bitki örtüsü altında kalmıştır (Fotoğraf 57-69).

Bryer ve Winfield araştırmalarında bölge hakkında bilgi verirken Fatsa'nın 7 km doğusunda Başköy Köyü'nün 500 m güneyinde Bucera Kalesi adında 59 x 38 m ölçülerinde, 1,10 m kalınlığında ve 7 m yüksekliğinde duvarları olan bir kale yapısından bahsetmektedirler[44]. Bahsedilen yapının konumu gözetleme kulesi ile aynı noktayı gösterse de verilen ölçüler oldukça farklıdır. Bu durum gözetleme kulesinin etrafında sur duvarları ile çevrili bir kale olabileceğini düşündürse de kule etrafındaki mevcut arazi yapısında sur izlerine rastlanılmamıştır. Ayrıca bölge halkı ile gerçekleştirilen görüşmede araştırmacıların bahsettiği Bucera Kalesi'nin varlığıyla ilgili bir bilgi elde edilememiştir.

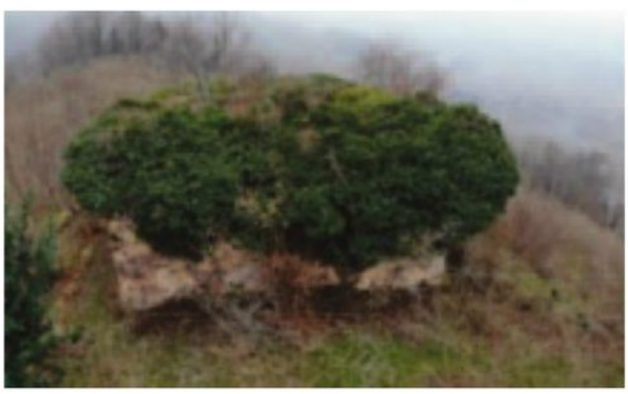
Yapının mevcut plan ve mimari özelliklerinden hareket ederek kesin bir tarihleme yapılamamaktadır. Hem Bryer ve Winfield hem de A. F. Erol, pencere sitemi ve kalın duvarları ile yapının savunma amaçlı gözetleme kulesi olabileceği gibi korunaklı mimarisiyle toprak sahibi çiftçiler tarafından topraklarını gözetleyebilmek ve savunmak amacıyla yapılmış olabileceğini önermektedirler[45]. Başköy Gözetleme Kulesi muhtemelen 18. yüzyılda yörenin ileri gelenleri tarafından topraklarını gözetlemek amacıyla inşa edilmiştir.

[44] Bryer, Winfield, s. 112.
[45] Erol, Yüzey Araştırmaları Işığında…, s. 112.

Fotoğraf 57: Fatsa-Başköy Gözetleme Kulesi Genel Görünümü

Fotoğraf 58-59: Başköy Gözetleme Kulesi Genel Görünümü

Fotoğraf 60-61: Başköy Gözetleme Kulesi Genel Görünümü

Fotoğraf 62-63: Başköy Gözetleme Kulesi Genel Görünümü

Fotoğraf 64-65: Başköy Gözetleme Kulesi Genel Görünümü

Fotoğraf 66-67: Başköy Gözetleme Kulesi Genel Görünümü

Fotoğraf 68-69: Başköy Gözetleme Kulesi Genel Görünümü

6. Fatsa Kalesi: İlçe sınırları içerisinde günümüze kadar gelemeyen kale yapılardan birisidir. Kalenin varlığı 1910 yılına ait eski bir fotoğraftan ve Fatsa şehrine ait el çizimi eski bir haritadan öğrenilmektedir (Fotoğraf 70), (Tablo 1). Kale yapısı günümüzde Fatsa iskelesi olarak bilinen yerde Fatsa Denizcilik Lisesi'nin bulunduğu alanda yer almaktaydı. Burası aynı zamanda Tabyabaşı olarak adlandırılmaktadır. 1920'li yıllarda Fatsa'dan Yunanistan'a göç eden Rum asıllı bir vatandaş olan George Papadopoulos, Fatsa'nın el haritasını çizmiş ve ayrı bir belgeye ise harita üzerinde yer alan bölümleri numaralandırarak tanımlamıştır. Haritayı çizerken Fatsa iskelesini gösteren 1910 yılına ait fotoğraftan da yararlanarak kale yapısının planını haritaya işlemiştir. Kalenin el ile çizilerek ortaya çıkarılan basit plan krokisin de yapının dört köşesinde kuleleri olan dikdörtgen planlı ve ortasında giriş kapısı bulunan bir düzenlemesinin olduğu anlaşılmaktadır. Kale yapısı göstermiş olduğu plan ve mimari özellikleri ile Roma dönemindeki "castrum"[46] yapılarına benzemektedir. Ayrıca kalenin içerisindeki taralı olan alanda ise askeri bir garnizonun yer aldığı ve burasının karargâh binası olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kalenin 1910 yılına ait uzaktan çekilmiş fotoğrafı ve fotoğraftan hareketle ortaya çıkarılmış olan plan-krokisi yapının varlığı hakkındaki en önemli somut verilerdir. Fotoğraftaki ilk izlenim kale yapısının oldukça sağlam bir vaziyette olduğu ve deniz kenarında yer aldığıdır.

[46] Genellikle düz arazi üzerine kare ya da dikdörtgen planlı olarak inşa edilen sur duvarlarının köşelerinde ve kenarlarında kuleler ile desteklenmesi ile oluşturulan Roma askeri garnizonlardır.

Fotoğraf 70: 1910 Yılı Fatsa Kalesi Sağ Üst Köşe (Cevat Erbil'den)

Kalenin varlığıyla ilgili yazılı kaynaklarda yer alan ifadelerden bazı değerlendirmeler yapılmaktadır. Bölgeden ilk bahseden yazarlardan Strabon (M.Ö. 64-M.S. 19) eserinde Themiskyra'dan (Çarşamba Ovası) sonra Sidene denilen bir ovaya geldiklerini belirtir. Ovanın kuzey tarafında üç kaleden biri olan Phabda adında bir kalenin deniz kenarında yer aldığını ifade etmektedir[47]. Arrianus, benzer bilgileri tekrar ederek Pontos krallarının burada, sahil boyunca tahkimli Phabda/Phadisane (Fatsa) ve Side/Polemonion (Bolaman) kalelerini konuşlandırmış olduklarını belirtir[48]. Yazarların bahsettiği Phabda/Phadisane Kalesi'nin eski fotoğrafta yer alan kale yapısı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bazı yayınlarda Phabda Kalesi için Cıngırt Kaya Yerleşkesi[49] veya Elekçi Deresi üzerinde yer alan Kaleköy Kale yapıları önerilse de[50] bize göre Phabda/Phadisane Kalesi fotoğrafta ve eski harita yer alan kale yapısıdır.

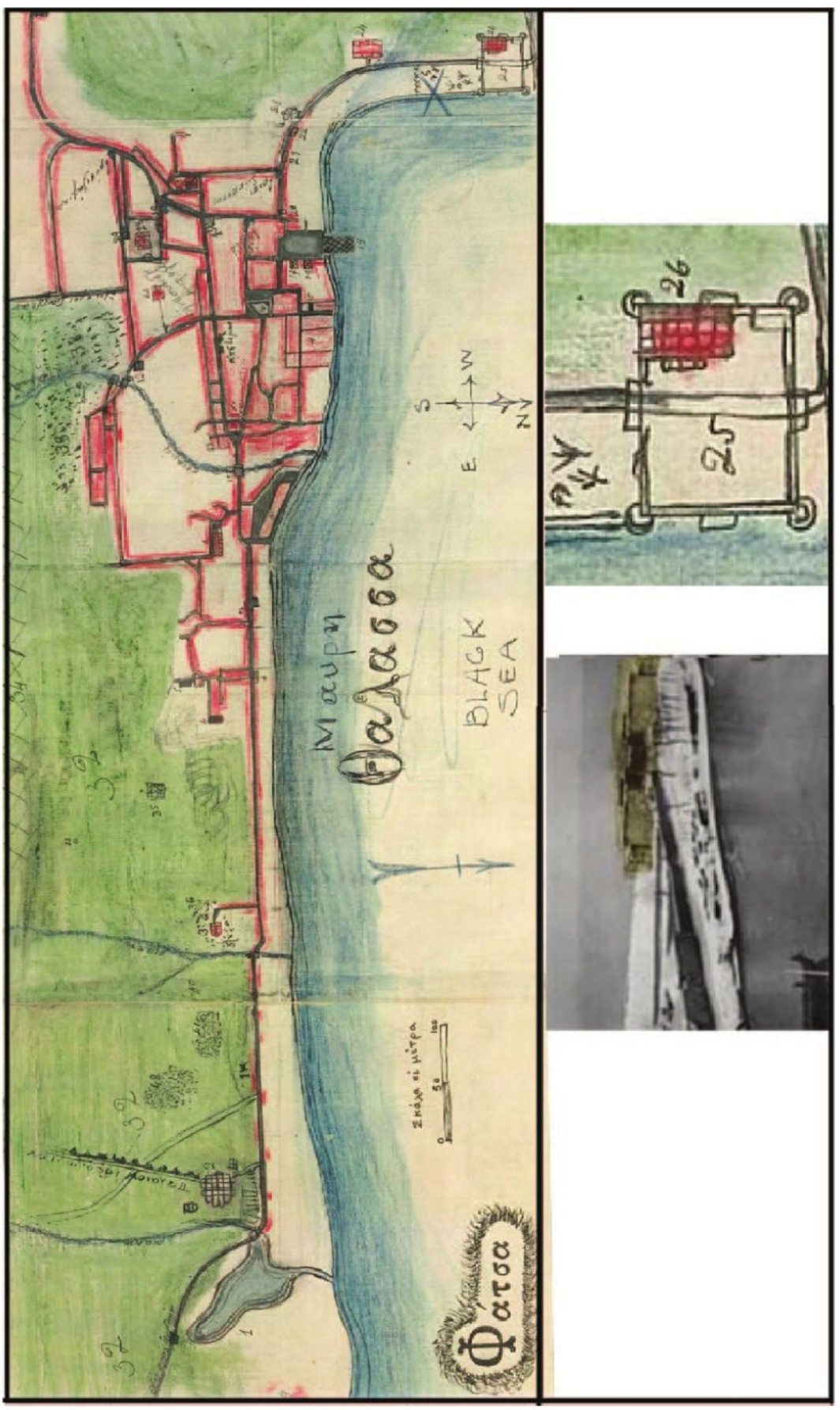
Tablo 1: Georgios Papadopoulos'un 1932 Yılında Çizdiği Fatsa Kent Planı ve Detayında Yer Alan Fatsa Kalesi Planı, (Giannis Pikilidis Aracılığıyla, Efrosynis Iosifidou Arşivinden)

[47] Strabon, s. *27*.

[48] Arslan, *Arrianus'un Karadeniz Seyahati, s.* 123.

[49] R. D. Wilson, The Historical Geography of Bithynia, Paphlagonia and Pontos in the Greek and Roman Periods, Oxford, 1960, s. 199; Erol, Yüzey Araştırmaları Işığında…, s. 6.

[50] Arslan, *Mithradates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı*, s. 41; Erciyas, s. 148.

Μαύρη Θάλασσα
BLACK SEA
Φάτσα
26
25

Arrianus'un verdiği bilgilere göre kale yapısı Pontos kralı tarafından kurulmuştur[51]. Hatta bazı yayınlarda Phadiasana adındaki kent adını Pontus kralı II. Pharnakes'in kızı Phadiasanen'den aldığı belirtilerek kale etrafında gelişen kent ve çevresindeki arazi Kral tarafından kızına çeyiz olarak hediye edildiği kaydedilmiştir[52].

Uzun yıllar Roma ve Bizans hakimiyeti altında kalan Fatsa 12-14. yüzyıllarda Cenevizlilerin tarafından ticaret limanı olarak kullanılmıştır. Bryer ve Winfield özellikle 1270'lerle 1280'ler arasındaki dönemde Cenevizlilerin Sivas ile Fatsa arasındaki yolu kullanarak Fatsa iskelesini ticari üs olarak kullandığını belirtmektedirler[53].

1640 yılında bölgeden geçen Evliya Çelebi ilçenin adını faça olarak tanımlayarak deniz kıyısında 300 haneli bir camii, hanı, hamamı ve küçük bir çarşısı olan Canik sancağı toprağında bir zeamet olarak tanımlamıştır[54]. Muhtemelen çelebinin han olarak tanımladığı yapı Fatsa Kalesi'dir.

1834 yılında bölgeden geçen Hamilton öğleden sonra vardıkları Fatsa sahiline Ağa Konağı'nın yakınındaki küçük bir kalenin yakınına indiklerini belirtmektedir. Burada Osman Paşa tarafından Sultan için kalenin yakınında büyük bir savaş gemisinin inşa edildiğini belirtmektedir[55]. Muhtemelen Hamilton'un kısada olsa bahsetmiş olduğu kale yapısı Fatsa iskelesinde bulunan kale yapısıdır. 1836 yılında bölgeden geçen Ch. Texier, bölge hakkında bilgi verirken Bolaman yerleşimini tarif ettikten sonra Phatisene Kalesi'nin (Şatosunun) Bolaman'ın batısında olduğunu belirtmiştir. Kalenin tarif edildiği yer bugün Fatsa iskelesi olarak adlandırılan bölgedir[56]. 19. yüzyılda Türkiye hakkında gezi rehberi hazırlayan John Murray Fatsa'yı antik Phadiasana olarak tarif ederek burasının Niksar'ın deniz limanı olduğunu belirtmektedir[57].

Fatsa Kalesi olarak adlandırdığımız yapı hakkında 1910 yılına ait bir fotoğraf ve kale yapısına ait plan krokisi ile birkaç seyyahın verdiği bilgiler dışında çok daha somut veriler elde edilememiştir. Kalenin bulunmuş olduğu iskelede günümüzde yaşlı ağaçlar dışında herhangi bir mimari kalıntıda bulunmamaktadır.

6. Bolaman Gözetleme Kulesi Kalıntısı

Yapı Fatsa ilçesinin doğu çıkışında Bolaman yol ayrımında sağ taraftaki tepenin üzerinde yer almaktadır.

---

[51] Arslan, *Arrianus'un Karadeniz Seyahati,* s. 123.

[52] Öztürk, s. 501.

[53] Bryer, Winfield, s. 112; Benzer bilgiler için bknz; T.A. Sinclair, Eastern Turkey: An Architectural & Archaeological Survey, Volume II, Pindar Pres, 1989, s. 119-120.

[54] *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit, 2. Cilt 1. Kitap,* (Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman), (Yapı Kredi Yayınları), (2. Baskı), İstanbul 2005, s. 94.

[55] Hamilton, II, 1842, s. 270.

[56] Texier, III, s. 206.

[57] John Murray, A Handbook for Travellers in Turkey; Constantınople, European Turkey, Asıa Mınor, Armenıa, And Mesopotamıa, Thırd Edıtıon, Revısed And Greatly Augmented, London, 1854, s. 261; Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "John Murray'ın Seyahat Rehberlerine Göre Trabzon'u İç Kısımlara Bağlayan Seyahat Güzergâhları", *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye,* (Edt. M. Çağatay Özdemir, Yunus Emre Tekinsoy), Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2016, s. 146.

Yaklaşık 100 m yüksekliğindeki bir tepe üzerine yapılmış olan yapı kalıntısının etrafa hâkim bir konumu vardır. Yapının batı tarafında aşağı kısımda tarihi bir mezarlık yer alırken kuzey tarafında Bolaman yerleşimi, doğu ve güney yönlerinde ise dağ sıraları yer almaktadır. Yapılan arazi çalışmasında yoğun bir bitki örtüsü altında kalan yapı kalıntısının tam olarak mahiyeti anlaşılamamaktadır. Ancak yapı üzerindeki ilk izlenimin burada bir sur duvarı ve gözetleme kulesinden oluşan askeri bir yapılaşma düzenlemesinin olduğu tahmin edilmektedir (Fotoğraf 71-75).

Tepenin uç noktasında yer alan yapı, doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmıştır. Kuzey-güney yönünde 11 m, doğu-batı doğrultusunda 8 m uzunluğa sahip olup özellikle batı yüzeyinde muntazam şekilde örülmüş bir duvar yüzeyi bulunmaktadır. Yapının hem kuzey hem de güney tarafında sur duvarı izlerinin devam ettiği görülmektedir. Ayrıca yapının güney tarafında derinliği 1 m olan ve iç çapı 2,00 x 1,60 m olan bir mekân kalıntısı daha yer almaktadır. Ancak alanın çok yoğun bitki örtüsü ile kaplanmasından dolayı bahsi geçen kalıntıların mimari detayları tam olarak anlaşılamamaktadır. Yapı ile ilgili daha somut cümleler kurabilmek için alan bitki örtüsünden arındırmalı ve bilimsel bir kazı yapılmalıdır.

Fotoğraf 71: Bolaman Gözetleme Kulesi Kalıntısı

Fotoğraf 72-73: Bolaman Gözetleme Kulesi Kalıntısı Batı Duvar Yüzeyi

Fotoğraf 74-75: Gözetleme Kulesi Kalıntısı Batı Duvar Yüzeyi ve Mekân Kalıntısı

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Ordu iline bağlı olan Fatsa ilçesi tarihi ve kültürel değerleri, nüfus yapısı, ticari ve ekonomik faaliyetleri ile sadece Ordu'nun değil aynı zamanda Karadeniz Bölgesi'nin en büyük ilçelerinden birisidir. Fatsa ilçesinin yapılaşmasında ve nüfusun yerleşmesinde ilçenin kuzeyinden doğan Bolaman ve Elekçi derelerinin oluşturduğu derin vadiler ve sahil şeridinin ön planda olduğu görülmektedir. Fatsa tarihöncesi çağlardan beri birçok farklı medeniyete ve kültüre ev sahipliği yapmıştır. İlçeye hâkim olan bu medeniyetler kendinden önceki medeniyetlere ait kültür eserlerini kullandığı gibi kendi dönemlerinde de ilçeye birçok tarihi eseri miras bırakmıştır. Hiç şüphesiz bu tarihi eserlerin başında askeri savunma yapıları gelmektedir. Bu çalışmada ilçe sınırları içerisinde yer alan kaya yerleşkesi, kale yapıları ve gözetleme kulelerinden oluşan bir takım askeri yapıların tarihsel süreçleri ile plan ve mimari özellikleri değerlendirilmiştir.

Yapılan arazi çalışmasında ilçe sınırları içerisinde yer alan en eski askeri yapılaşma örneğinin Cıngırt Kaya Yerleşkesi olduğu anlaşılmaktadır. A. F. Erol tarafından detaylı bir şekilde tanıtılan ve kazı çalışmaları yapılan kale yerleşkesinin Pontus Krallığı zamanında kurulduğu ileri sürülmektedir. Bölgedeki benzer kaya yerleşmenin en güzel örneklerinden birisi de Ordu'nun 13 km güney tarafında yer alan Kurul Kale yerleşkesidir. Kazı çalışmalarından elde edilen sonuçlara göre Kurul Kalesi'nin de Pontus Krallığı zamanında kurulduğu anlaşıl-

maktadır[58]. Pontus Krallığı'na ait bölgedeki bir diğer yerleşim yeri ise Ünye Kalesi'dir. Her üç yapıda da görülen basamaklı tüneller, kayaya oyuluş sunu alanları ve basit kaya mezarları gibi ortak özellikler bu yerleşkelerin Pontus Krallığı zamanında önemli birer merkez olarak kullanıldığını göstermektedir.

Çalışma içerisindeki bir diğer önemli yapı Elekçi Deresi üzerinde yer alan Kaleönü Kalesi'dir. Bazı yayınlarda Arap Kale ve Evkaf Köyü Kalesi olarak da adlandırılan yapı mevcut durumu itibariyle dönem olarak Orta Çağ'ı yansıtmaktadır. Çok yoğun bir bitki örtüsü altında kalan Kaleönü Kalesi, sadece Fatsa'nın değil aynı zamanda Orta Karadeniz Bölgesi'nin de mimari olarak günümüze kadar özgün haliyle sağlam gelebilmiş tarihi eserlerinden birisidir. Belki de kale yapısının çok yoğun bir bitki örtüsü altında kalması yapıyı dış etkenlerden korumuştur. Karadeniz sahil şeridindeki büyük ve özgün kalmış kalelerden birisi olan Fatsa Kaleönü Kalesi günümüze kadar herhangi bir restorasyon müdahalesi görmemiştir. Yapının restorasyon projeleri hazırlanarak aslına uygun tadilatı yapılması durumunda Fatsa turizmine büyük katkılara sunacaktır.

Çalışma içerisindeki bir diğer önemli kale yapısı Bolaman Kalesi olarak adlandırılan yapıdır. Roma'ya bağlı vasal bir krallık olan Polemonium Krallığı tarafından M.S. 1 yüzyılda inşa edildiği anlaşılan kale yapısının üzerine Trabzon Komnenos Devleti zamanında bir kilise yapılmış, Osmanlı döneminde ise kale bünyesine konak yapıları eklenmiştir. Günümüzde farklı dönemlere ait çeşitli yapı birimlerini bünyesinde barındıran kale yapısı kompleks bir düzen göstermektedir. Ancak önemli bir tarihi geçmişe sahip olan yapının önceki dönemlere ait restorasyon işlemlerinde genellikle kale bünyesinde yer alan konaklar ile güney yöndeki sur duvarının onarıldığı görülmektedir. Yapının dış kale olarak adlandırdığımız doğu, batı ve kuzey sur duvarlarının onarımı ve bakımı yapılmamış ve surlar kendi haline bırakılmıştır. Bundan dolayı bu yönlerde yer alan sur duvarları oldukça tahrip olmuş ve üzerleri yoğun bitki örtüsü altında kalmıştır. İlçenin doğu tarafını korumak için yapılmış olduğu anlaşılan Bolaman Kalesi'nin bir bütün halinde restorasyonu yapılarak ilçe turizmine kazandırılması gerekmektedir.

Çalışma içerisinde yer alan ve oldukça özel olan yapılardan bir diğeri ise Başköy Gözetleme Kulesi yapısıdır. 600 m yüksekliğinde çevreye hâkim muhteşem bir konuma sahip olan yapının kare planlı olması, giriş kapısının olmaması, kalın duvarları ve korunaklı pencere sistemi gibi mimari özellikleri yapının gözetleme kulesi amacı için yaptırıldığını göstermektedir. Doğu ve Orta Karadeniz sahil bölgesinde benzer bir yapı örneğinin bulunmaması yapının oldukça önemli bir eser olmasını sağlamıştır. Ayrıca çalışma içerisinde yer alan ve ilçenin doğusunda Bolaman yol ayrımında yer alan yapı kalıntısının da gözetleme kulesi kalıntısı olduğu düşünülmekle birlikte alanın yoğun bitki örtüsü ve toprak yığını altında kalması yapının tam olarak mahiyetinin anlaşılmasını engellemiştir. Bahsi geçen kalıntı şeklindeki yapılar bir sur duvarı ve burç yapısına da ait olabilir. Daha somut cümleler kurabilmek için yapının etrafı temizlenmeli ve bilimsel bir kazı yapılmalıdır.

Çalışma içerisinde yer alan önemli yapılardan birisi de varlığını sadece eski bir fotoğraf ve yine eski

[58] S. Yücel Şenyurt-Atakan Akçay, "Kurul Kalesi (Ordu) VI. Mithradates Dönemi Yerleşimi Üzerine Ön Değerlendirmeler", *Seleucia*, Sayı 6, Mayıs 2016, s. 221-248; S. Yücel Şenyurt-Atakan Akçay, "The Kurul Fortress (Ordu) and the Cult of Cybele as a City Protector", *Colloquium Anatolicum,* 16, 2017, s. 179-199; S. Yücel Şenyurt-Atakan Akçay-A. Emirhan Bulut-Umut Zoroğlu-S. Okan Akgönül, "Ordu Kurul Kalesi", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, S. 43, 2017, s. 2-10.

bir belgeden öğrendiğimiz Fatsa Kalesi'dir. Fatsa İskelesi olarak adlandırılan bölgede yer aldığı anlaşılan yapının yerinde günümüzde herhangi bir mimari kalıntı bulunamamaktadır. Büyük bir ihtimalle bu yapı Strabon ve Arrianus gibi yazarların bahsetmiş olduğu Phabda/Phadisane Kalesi'dir. Ayrıca Georgios Papadopoulos tarafından çizilen Fatsa şehir haritasında kalenin Roma castrumlarına benzer bir plan şeklinde gösterilmesi de bu tanımlamayı desteklemektedir.

Sonuç olarak Karadeniz sahil yerleşimleri içerisindeki yerleşmeler içerisinden Fatsa ilçesi baz alındığında ilçenin çok sayıda askeri yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. İlçedeki savunma yapılarının geçmişi Helenistik dönemden başlayıp Osmanlı döneminin sonuna kadar devam etmesi ilçenin siyasi ve askeri bakımdan her daim önemli olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

AKURGAL, Ekrem, *Hatti ve Hitit Uygarlığı*, İzmir 1995.

ANTON, Gordieiev, *Place Names of the Black Sea and Sea of Azov Coasts from Portolan Charts of XIV-XVII Centuries*, Kiev, 2015.

ARSLAN, Murat, *Mithradates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı*, Odin Yayıncılık, İstanbul 2007.

BAŞ, Mithat, İlkçağdan Günümüze Ordu Tarihi, Yason Yayınları, (1. Baskı), Ankara 2014.

BAYKARA, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatı*, (3. Baskı), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.

BIJIŞKYAN, Minas, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819,* (Tercüme ve Notlar Hrand D. Andreasyan), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1969.

BİLGİN, Mehmet, *Doğu Karadeniz Tarih-Kültür-İnsan*, (3. Baskı), İstanbul 2010.

BRYER, Anthony-WİNFİELD, David, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Volüme One, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C., 2007.

BÜKTEL, Yılmaz, *Bolaman Şerefnur Kademoğlu Konağı ve Antik Polemonium Kenti,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Lisans Tezi, 1981.

BÜKTEL, Yılmaz, Fatsa ve Bolaman'ın Tarihi Zenginlikleri, *I. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi 1, 06-09 Ekim 2011, Sinop*, ss. 149-167.

BÜKTEL, Yılmaz, Korunması Gereken Bir Korumacılık Örneği: Bolaman Kademoğlu (Hazinedaroğlu) Konağı, *Taç Vakfı'nın 25 Yılı Anı Kitabı,* 2001, ss. 137-143.

DEMİR, Muzaffer, "Antik Dönemde Bir Karadeniz Kavmi: Khalybler", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu, Bildiriler, Cilt: I,* Ankara 2009, ss. 67-85.

DEMİR, Necati, *Hacıemîroğulları Beyliği,* Neden Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

DEMİR, Necati, *Ordu İli ve Yöresi Ağızları*, Ankara, 2001.

DEMİR, Necati, *Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tarihi Alt Yapısı (Tarih- Etnik Yapı-Dil-Kültür)*, Ankara, 2005.

EMİR, Osman, "Eskiçağ'da Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Jeopolitik Önemi/Geopolıtıcal Importance Of The Ancıent Eastern Black Sea Regıon", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi,* C. 13, S.13, 2012, ss. 9-26.

EMİR, Osman, "M.Ö. VI. Yüzyılda Samsun ve Çevresinde Kolonizasyon Faaliyetleri", *Uluslararası Samsun Sempozyumu (13-16 Ekim 2011)*, Samsun 2011, C.3, ss. 663-672.

ERCİYAS, D. Burcu Arıkan, *Studies In The Archaeology Of Hellenistic Pontus: The Settlements, Monuments And Coinage Of Mithradates VI And His Predecessors*, Published Phd. Dissertation, University of Cincinnati, 2001.

EROL, Ayşe Fatma, "Archaeological Survey in Fatsa Cıngırt Kayası: New Findings for the Archaeology of the Eastern Black Sea Region", Identty, Connectvity (Proceedings of the 16th Symposium on Mediterranean Archaeology Florence, Italy, 1–3 March 2012), BAR 2581 II (ed. L. Bombardieri-A. D'Agostino-G. Guarducci- V. Orsi-S. Valentini), ss. 1069-1077.

EROL, Ayşe Fatma, "Fatsa İlçesi Yüzey Araştırması", *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Ankara 2015, ss. 137-158.

EROL, Ayşe Fatma, "New Findings on the History and Archaeology of the Eastern Black Sea Region of Turkey: The Excavation at Cıngırt Kayası", *Fifth International Congress on Black Sea Antiquities,* 17-21 Eylül 2013, Belgrad, ss. 453-460.

EROL, Ayşe Fatma, "Ordu İli Fatsa İlçesi Arkeolojik Yüzey Araştırması 2012", *31. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, Muğla 2014, ss. 30-45.

EROL, Ayşe Fatma, "Ordu İli Fatsa İlçesi Cıngırt Kayası Kazısı 2013", *Kazı Sonuçları Toplantısı,* 36/1, ss. 383-400.

EROL, Ayşe Fatma, "Ordu İli, Fatsa İlçesi Arkeolojik Yüzey Araştırması 2011", *Araştırma Sonuçları Toplantısı,* 30/2, ss. 183-196.

EROL, Ayşe Fatma, "Ordu İli, Fatsa İlçesi Cıngırt Kayası Kazısı 2014", *Kazı Sonuçları Toplantısı,* 37/2, ss. 559-572.

EROL, Ayşe Fatma, *Yüzey Araştırmaları Işığında Fatsa*, Ankara 2020.

FALLMERAYER, Jakop Philipp, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi,* (Çev. Ahmet Cevat Eren), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

GAMOĞLU, Mahmut, *Anadolu'nun Milli Devleti Pontus*, Ankara 1973.

Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit, 2. Cilt 1. Kitap, (Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman), (Yapı Kredi Yayınları), (2. Baskı), İstanbul 2005.

HAMİLTON, William J., *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia with Some Account of Their Antiquities and Geology,* (John Murray, Albemarle Street), Volume II. London 1842.

HELL, Xavier Hommaire de, *Voyage en Turquie et en Perse*, II-IV, 1860.

KARSLIOĞLU, Yusuf, *Doğu Karadeniz Tarihi, Otokton Halkları ve Etnik Yapısı,* The Universal Yayınları, İstanbul 2009.

KAYA, Mehmet Ali, "Anadolu'da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim ve Etnik Yapı", *Cedrus*, VI, 2018, ss. 162-175.

KÖKTEN, İsmail Kılıç, "Anadolu'da Ünye'de Eski Taş Devrine (Paleolitik) Ait Yeni Buluntular", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XX, 3-4, Ankara 1944, ss. 275-277.

KSENOPHON, *Anabasis "Onbinlerin Dönüşü"*, (Çev. Tanju Gökçöl), (1. Baskı), (Hürriyet Yayınları), İstanbul 1974.

MAYOR, Andrienne, *Mithradates Zehirlerin Kralı,* (Çev. Gürkan Ergin), (1. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2013.

MEMİŞ, Ekrem, "M.Ö. 2. Binyılda Hitit-Gaşka Münasebetleri", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongre Kongresi Bildirileri*, 1990.

MEMİŞ, Ekrem, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Konya, Çizgi Kitabevi, 2007.

MİLLER, William, *Son Trabzon İmparatorluğu (1204-1461)*, (Çev. N. Süleymangil), İstanbul 2007.

MİTCHELL, Stephen, *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor,* 1 Cilt, Oxford Univ. Press, Oxford 1993.

MURAT, Leyla, "Hitit Dünyasında Gaşkaların Yeri", *Uluslararası III. Hititoloji Kongresi Bildirileri (16-22 Eylül 1996*),1998, ss. 422-437.

MURRAY, John, *A Handbook for Travellers in Turkey; Constantınople, European Turkey, Asıa Mınor, Armenıa, And Mesopotamıa*, Thırd Edıtıon, Revısed And Greatly Augmented, London, 1854.

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), (9. Baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, *"Danişmendliler", Mad., Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Ankara 1993, C. 8, ss. 469-474.

ÖZDEMİR, Mustafa, *Bolaman Çayı Havzası'nın Coğrafyası*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2006.

ÖZSAİT, Mehmet, "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998 Trabzon)*, İkinci Baskı, Trabzon 2000, ss. 35-47.

ÖZTÜRK, Özhan, *Pontus: Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi*, (Nika Yayınevi), (3. Baskı), Ankara 2016.

PLİNY, Natural History, With an English translation by H. R. Rackham, W. H. S. Jones, D. E. Eichholz I-X. Cambridge, Mass.-London 1938-1971.

SEVİM, Ali, "Malazgirt Muharabesi", *Mad., Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara 2003, C. 27, ss. 481-483.*

SEVİM, Ali, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*, Ankara 1988.

SEVİM, Ali, *Malazgirt Meydan Savaşı*, Ankara 1971.

SİNCLAİR, T.A., *Eastern Turkey: An Architectural & Archaeological Survey,* Volume II, Pindar Pres, 1989.

Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası, Geographika: XII, XIII, XIV*, (Çev. Adnan Pekman), (4. Baskı), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000.

SÜMER, Faruk, "Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beyleri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, IV, Ankara 1975, ss. 197-207.

SÜMER, Faruk-SEVİM, Ali, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, (Metinler ve Çeviriler), 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

ŞENYURT, S. Yücel – AKÇAY, Atakan, "Kurul Kalesi (Ordu) VI. Mithradates Dönemi Yerleşimi Üzerine Ön Değerlendirmeler", *Seleucia*, Sayı 6, Mayıs 2016, ss. 221-248.

ŞENYURT, S. Yücel – AKÇAY, Atakan, "The Kurul Fortress (Ordu) and the Cult of Cybele as a City Protector", *Colloquium Anatolicum,* 16, 2017, ss. 179-199;

ŞENYURT, S. Yücel-AKÇAY, Atakan, BULUT, Emirhan-ZOROĞLU, Umut- AKGÖNÜL, S. Okan, "Ordu Kurul Kalesi", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, S. 43, 2017, ss. 2-10.

TANRIVERDİ, Mustafa, "Anadolu'nun Türkleşmesi Sürecinde Danişmendliler'in İskân Politikası", *Danişmendliler Sempozyumu, 12-13 Kasım 2015, Bildiriler, Tokat 2016, ss. 127-132.*

TELLİOĞLU, İbrahim, *Komnenosların Karadeniz Hâkimiyeti Trabzon Rum Devleti (1204-1461),* (1. Baskı), Serander Yayınları, Trabzon 2009.

TEXİER, Ch., *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi III,* (Çev. Ali Suat), (Latin Harflerine Aktaran Kazım Yaşar Kopraman, Sadeleştiren Musa Yıldız), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002.

TEZCAN, Mehmet, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, (1. Baskı), Trabzon 2012.

TURAN, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1987.

UMAR, Bilge, *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1999.

WİLSON, R. D., *The Historical Geography of Bithynia, Paphlagonia and Pontos in the Greek and Roman Periods*, Oxford, 1960.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, "John Murray'ın Seyahat Rehberlerine Göre Trabzon'u İç Kısımlara Bağlayan Seyahat Güzergâhları", *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye,* (Edt. M. Çağatay Özdemir, Yunus Emre Tekinsoy), Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2016, ss. 125-151.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Ordu" Mad. Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 33, İstanbul 2007, ss. 367-370.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *Hacıemiroğulları Beyliği'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Ordu Tarihinden İzler*, Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Baskı, Ordu 2018.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, "Dânişmendliler", İA, III, ss. 468-479.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi; Selçuklu Devri I Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1934.

Diğer Kaynaklar

Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 12325

Giannis Pikilidis Aracılığıyla, Efrosynis Iosifidou Arşivi

Georgios Papadopoulos Arşivi

Daniel Kürkçü Arşivi

Osman Kademoğlu Arşivi

Cevat Erbil Arşivi

Fatsa İlçe Haritası (https://fatsa.bel.tr/fatsa/cografyasi/, Erişim Tarihi; 02.06.2022)

https://www.facebook.com/photo/?fbid=10157314498673909&set=gm.888001204871454, (Erişim Tarihi; 02.06.2022)

https://earth.google.com/web, (Erişim Tarihi; 02.06.2022)

ANTİK BOLAMAN KENTİ[1]

2021 YILI KURTARMA KAZISI

Kaan ÖZDEMİR*

Giriş

Fatsa İlçesi,Kurtuluş Mahallesi, Nur Sokakta,I. Derece Arkeolojik Sit Alanı devamında bulunan III. Derece Arkeolojik Sit Alanı sınırları içinde Fatsa Belediye Başkanlığı tarafından doğu-batı yönlü olarak yapılan yol genişletme çalışması 13.09.2021 tarihinde Müze Müdürlüğümüz denetiminde başlamıştır (Görsel 4).Fatsa Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğüne bağlı ekipler tarafından I. Derece Arkeolojik Sit[2] alanına girmeden yapılan çalışmalarda yaklaşık olarak 50 cm toprak tabakası kaldırılarak asfalt dökülmesi planlanmaktaydı.Yol genişletme çalışmalarında sona doğru gelinirken 16.09.2021 tarihinde iş makinesi çalışması esnasında kireç taşından yapılmış taş sanduka tipi mezar olarak adlandırdığımız mezar üst kapağına rastlanılmıştır. Mezar kapağına rastlanılması sonucunda yol genişletme çalışması durdurularak durum Bakanlığımız, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kazılar Daire Başkanlığına bildirilmiştir.Durumun acil olması nedeniyle aynı gün Fatsa Belediye Başkanlığının sağladığı 4 işçi ve Ordu Müze Müdürlüğünde görevli 2 arkeolog ile 16.09.2021 tarihinde kurtarma kazısına başlanmıştır.

*. Arkeolog, Mail: kaan.ozdemir@ktb.gov.tr, iozdemirkaan84@gmail.com

1 Arkeolojik kazı yapılan nekropol alanının içinde bulunduğu yerleşim yeri antik kaynaklarda ve seyyahların notlarında Pont Polemenium'un merkezi olarak kabul edilmekte, kale, site vb. gibi ifade anılmaktadır. 2022 yılında yapılan kazılar sırasında I.Polemon' a ait sikkelerin ele geçirilmiş olması ile kazı yapılan alana Antik Bolaman Kenti adının verilmesi uygun olacaktır.

Yılmaz Büktel, bu konu ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuş ve Antik kentin varlığını vurgulamıştır:
"Varlığını Bıjışkyan, Kinneir, Hamilton, Hommaire de Hell gibi seyyahların gezi notlarından öğrendiğimiz ve Fatsa Kilisesi olarak adlandırdığımız, aynı zamanda Antik Polemonium kentinin tek izi olan bu yapının kalıntıları bizim buraya gelmemizden önce son olarak 60'lı yıllarda David Winfield – June Wainwright tarafından incelenmiştir")Yılmaz Büktel. "*Antik Polemonium Kenti ve Fatsa Kilisesi*", Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, C.2, Sy.6 Aralık 1989, s. 56

P. Minas Bıjışkyan (1817-1819) "*Burada Poliman adlı bir ırmak ve bir şehir zikredilmiştir. Ufak gemilerin girebildiği bu ırmağın yakınında ılıca, hamamlar ve eski bir kilise vardır ki, burası, eskilerin ırmağın yanında gösterdikleri eski Bolaman şehrinin kalıntıları olsa gerek. Son zamanlarda Fatsa yakınlarında yapılan hafriyatla, duvarlarda mihraba benzeyen oyuklar bulunan eski bir kale meydana çıkarıldı. Dokuz mil beride de, kayanın üzerinde, içinde eski bir kilise bulunan ve Aya kalesi denilen bir kale vardır. Doğu tarafta da diğer eski bir kale mevcuttur*. P. Minas Bijişkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası (1817-1819)*, Tercüme eden, Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1969, s. 36.

2 Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 28.08.2014 tarih ve 2088 sayılı kararı.

Bahse konu alan Ordu İli, Fatsa İlçesi, Kurtuluş Mahallesi, 906 ada 4 parsel ile 903 ada 18 parsel arasında bulunmaktadır (Görsel 5). Alan tapu kayıtlarında hazineye ait yol güzergâhı olarak belirlenmiştir. Bolaman Çayının batı yakasında bulunan bölge, çok katlı binalar, okul yapısı ve Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 2014 yılında aldığı karar ile koruma altına alınan Erken Bizans Dönemi Manastırına ait duvar kalıntıları arasında kalmaktadır (Görsel 6).

1 numaralı mezar

1 numaralı mezar olarak adlandırdığımız mezar yapısı, 208 santimetre uzunluğunda, 80 santimetre eninde ve 55 santimetre derinliğindedir. Çeşitli boylardaki 10 santimetre kalınlığında düz taşların harç ile birleştirilmesi ile oluşturulan mezar taşları üzerinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır. Taş sanduka tipi mezarın üst kotu deniz seviyesinden 8,52 metre yüksekliktedir (Görsel 7-8).

Ele geçirdiğimiz mezar yapısı içinde su birikintisi nedeniyle düzensiz şekilde bulduğumuz, 175 santimetre boyunda,yetişkin bir bireye aitinsan iskeletine rastlanılmıştır. İskelet baş kısmı batı yönünde olacak şekilde,doğu-batı doğrultusunda defnedilmiştir (Görsel 9).

Mezar yapısı içinde iskeletin yanı sıra,iskeletin ayak kısmında 1 adet pişmiş topraktan yapılmış lekytos (Görsel 10),bel bölümüne yakın bölgede 1 adet cam şamdan biçimli unguentarium (Görsel 11)[3] ile ayak kısmında sadece boyun ve ağız kısmı sağlam kalmış cam şişe parçaları ele geçirilmiştir**.** İlk belgeleme çalışması yapılarak mezar buluntuları güvenli bir şekilde Müze Müdürlüğüne aktarılmıştır.

Ardından mezar çevresinde başka kültür varlıklarının olup olmadığının tespiti amacıyla1 numaralı mezarın güneyinde yapılan tesviye çalışmasında 20 santimetre inilmiştir. 2 adet sikke ile dağınık şekilde kemik parçalarına rastlanması sonucu alan 5x5 metrelik karelere bölünerek karelaj sistemi oluşturulmuş[4] ve mezarın bulunduğu ilk açma A2 açması olarak adlandırılmıştır.

A2 açmasında ilk mezar yapısının kuzey batı tarafında 70 santimetre kalınlığında, 4 metre uzunluğunda kesme taşlar ve dere taşlarının kireç katkılı harç ile birleştirilmesi ile oluşturulmuş duvar yapısı ile karşılaşılmıştır. Doğu-batı doğrultulu duvar üzerindeki taşların tahrip olduğu tespit edilmiştir. Mevcut duvarın üst kotu 8,66 metre seviyesindedir.

[3] Fevziye EKER- V. Pervin ÖZDEMİR, Fatsa Kurtuluş Mahallesi 2021 Yılı Kurtarma Kazısı Cam Buluntuları, Yayınlanmamış makale, 2022, s.6

[4] Bknz. 54 numaralı görsel

Bahse konu duvar yapısı güneyinde bulunan alan üzerinde yapılan çalışmada insan bacak kemiklerine rastlanılması üzerine, çalışmalar bu yönde sürdürülerek 2 numaralı mezar ortaya çıkarılmıştır.

2 numaralı mezar

Doğu-batı yönlü defnedilmiş yetişkin bir bireye ait olduğu tespit edilen iskeletin kafatası ayakucuna bakacak şekilde durmaktadır. Boyu 150santimetre olan iskelet tam olarak ele geçmiştir. Mezarın taban seviyesi 8,30 metre kotundadır.İskelet üzerinde yoğun olarak bulunan irili ufaklı taşlar mezarda zaman içinde çökme olduğu ve bu sebeple kafatası ile kaburga kemiklerinde kırıklar meydana geldiği görülmüştür (Görsel 12).

İskeletin ayaklarına ait kemikler diz kapaklarının arasından ele geçirilmiştir. Basit toprak gömü tipinde olan mezarın karın bölgesinde yer alan sağ el üzerinde unguentariuma ait boyun ve ağız parçası ele geçirilmiştir. Sol kolunda cam bilezik[5] (Görsel 13), sol el parmak kemikleri arasında altın yüzük (Görsel 14) karın bölgesinde demir elbise apliği (Görsel 15), bir adet altın kaplama küpe (Görsel 16), iskeletin boyun kısmında çok sayıda boncuk (Görsel 17), bir adet demir amulet (Görsel 18), kolye klipsi ve iskeletin sol parmakları arasında bir adet üzerinde haber tanrısı Hermes betimi bulunan akik taşlı gümüş yüzük (Görsel 19)diğer mezar buluntularındandır.

Daha önce bahsettiğimiz taş duvar sırası takip edilerek taş duvarın güney yönüne doğru yöneldiği ve 2 numaralı mezarın kuzey ve batı yönünün duvar ile sınırlandırıldığı görülmüştür. Söz konusu mezarın hemen güneyinde taş döküntüsü tespit edilmiş (Görsel 20), tespit edilen taş yığını arasından fitil bölümündeki yanık izleri sebebiyle 2 numaralı mezarda yatan kişinin cenaze merasiminde kullanıldığı düşünülen pişmiş toprak kandil (Görsel 21), pişmiş toprak dokuma ağırlığı (Görsel 22), ile taştan yapılmış tütsü kabı (Görsel 23) ele geçirilmiştir. Taş yığını bu esnada kaldırılmıştır.

2 numaralı mezarın 2,10 metre güneyinde, B2 açmasında yeni bir mezar üst kapağına rastlanmış çalışmalar bu yönde devam ettirilmiştir. Mezar kapağının üzerinde bulunan basit taş sırası ile toprak yığını (Görsel 24) belgelenerek kaldırılmıştır.

3 numaralı mezar

3 numaralı mezar yapısı olarak adlandırdığımız mezara ait kapağın kaldırılması sonucunda mezar içinin toprak ile dolu olduğu tespit edilmiştir (Görsel 25-26). 120 cm uzunluğunda ve 53 cm enindeki

[5] EKER-ÖZDEMİR, a.g.m, s.10

mezarın üst kodu 8,40 metre seviyesindedir. Mezar kapağının bir kısmının kırılması ve bu kırılma sonucunda iskeletin tamamen dağıldığı görülmüştür. Bir çocuğa ait olduğu düşünülen taş sanduka tipindeki mezar içindeki toprak döküntüsü kaldırılmıştır (Görsel 27).

Mezar ayak kısmından, karın bölgesinde kırık bulunan yaldızlı bir cam şişenin [6] (Görsel 28) yanı sıra piramidal şekilli, üzerinde deliği bulunan 1 santimetre boyunda cam kolye ucu (Görsel 29), cam ve renkli taşlardan yapılmış boncuk taneleri (Görsel 30), yine mezar konteksi içinde bulunan ancak toprak akıntısı ile mi yoksa gömü hediyesi mi olduğu tespit edilemeyen renkli kalsedon bir taş parçasına rastlanılmıştır (Görsel 31). Doğu-batı doğrultulu mezar yapısında herhangi bir tabana ulaşılamamıştır.

4 numaralı mezar

Basit toprak tipindeki 4 numaralı mezar, A2 açmasında yer almaktadır. Doğu-batı doğrultusundaki iskelet 4 adet dikme taş ile sınırlandırılmıştır (Görsel 32). Mezarın uzunluğu 230 cm, genişliği 80 cm, taban kodu ise 8.07 metredir.

İskelet tam olarak açığa çıkarılmış ancak özellikle kafatası ve göğüs bölgesi oldukça tahrip olmuştur (Görsel 33). Mezarın tabanında yoğun amorf seramik parçaları ve dere taşları kullanılmıştır. 170 cm uzunluğundaki iskeletin ayak kısmında bir adet kırıkları bulunan cam şişe (Görsel 34)ve bir adet bronz sikke ele geçmiştir. (Görsel 35).

5 numaralı mezar

2 numaralı mezar yapısı ile 1 numaralı mezar yapısı arasında, duvar dibinde rastlanan kafatası parçaları ve kaburga kemiği parçaları 5 numaralı mezar olarak adlandırılmıştır. Cenin pozisyonunda olduğu anlaşılan iskeletin boyutları sebebiyle bir çocuğa ait olduğu düşünülmektedir (Görsel 36). 8,29 üst kodundaki mezar içinden delik açılarak kolye ucu olarak kullanıldığı anlaşılan 1 adet bronz sikke (Görsel 37) ve kafatası bölgesinden 1 adet boncuk ele geçirilmiştir.

6-7 ve 8 numaralı mezarlar

Kafatası parçalarına rastlanması sonucunda mezar olarak adlandırılan 6-7 ve 8 numaralı mezarlar, kafatası parçaları ve birkaç kemikten oluşmaktadır (Görsel 38). Bu mezarların çevresinde mezarlar

[6] Eker- Özdemir, a.g.m, s.8

ile ilişkili olabilecek herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

9 numaralı mezar

9 numaralı mezar ise B3 açması içinde, 3 numaralı duvarın güneyinde ortaya çıkarılmıştır (Görsel 39).Ele geçen 150 cm uzunluğundaki iskeletin baş kısmı güneybatı, ayak kısmı ise kuzeydoğu yönündedir. İskeletin ayak kısmı mevcut değildir. 8,40 metre kotundaki iskelet civarında başka herhangi bir kültür varlığına ulaşılamamıştır.

B2 açması içinde 110x130 cm ölçülerinde basit taş sırası ile oluşturulmuş çöp çukuru tespit edilmiştir (Görsel 40-41). 1 metre derinliğe inilen çöp çukuru içinden1 adet pişmiş toprak dokuma ağırlığı (Görsel 42), yoğun olarak amorf pişmiş toprak kap parçaları, hayvan kemikleri ile kiremit parçaları gibi buluntular ele geçmiştir.

Kazı çalışmalarında bunların dışında kullanım yerinde bulunmayan, atıl halde ve 60 santimetre çapında üzerinde herhangi bir işleme bulunmayan taş sütun kaidesi ele geçirilmiştir (Görsel 43).

Alanda ortaya çıkarılan duvar yapıları genel olarak benzer özelliklere sahiptir. Duvar dış yüzeyi düz yüzeyli taşların kireç katkılı harç ile birleştirilmesi ile yapılmış, duvarların iç kısımları ise dere taşı dolgusu ile oluşturulmuştur (Görsel 44-45). Bölgenin hemen yakınında olan Bolaman Çayında bulunan dere taşlarının kullanılmış olma ihtimali yüksektir. Yapılan çalışmada ortaya çıkarılan duvarların genel olarak mahiyeti yeteri kadar çalışma yapamamamız nedeniyle tam olarak anlaşılamamıştır.

Duvarların kesişim noktaları üzerinde ortaya çıkarılan kiremit örgüsünün kaldırılması esnasında, (Görsel 46) üzerinde oyma tekniği ile işlenmiş portre bulunan akik yüzük taşı ele geçirilmiştir (Görsel 47).

Sikkeler

Yapılan çalışmalarda toplam 16 sikke ele geçmiştir. Sikkelerin genel kondisyonları kötü olduğundan 4 tanesinin dönemi tespit edilebilmiştir. Tespit edilen sikkelerin ayrıntılarına aşağıda değinilmiştir. Darp tarihi belli olan sikkeler alanın tarihlenmesinde ölçüt alınmıştır.

MS 317-326 yıllarına tarihlenen sikke I. Constantin'in oğullarından Crispus'a aittir. Ön yüzünde Crispus'un portresinin yer aldığı sikke Siscia darphanesine aittir (Görsel 48). Siscia, Hırvatistan sı-

nırlarında bulunan Sisak kentinin antik çağdaki adıdır. Tespit edilen ikinci sikke Constantin hanedanlığının bir diğer üyesi II. Constantius'a aittir. MS 337-341 yıllarına tarihlen sikke Heraclea darphanesinde darp edilmiştir (Görsel 49). Üçüncü sikke Antiochea darphanesine ait imparator Constans sikkesidir. Ön yüzünde imparatorun portresi, arka yüzünde ise askeri betimin yer aldığı sikke MS 347-350 tarihleri arasında darp edilmiştir (Görsel 50). Tespiti yapılan son sikke İmparator I. Theodosius'un karısı Aelia Flaccilla'ya aittir.[7] İmparatoriçenin portresinin yer aldığı sikke MS 379-386 yıllarında Constantinapolis darphanesinde darp edilmiştir[8] (Görsel 51).

Tespit edilen sikkeler Geç Roma Dönemine tarihlenmesiyle birlikte kazısı yapılan söz konusu alanın kullanım tarihi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Ele geçen sikkeler alanda bulunan diğer buluntular ile aşağı yukarı aynı tarihleri vermektedir. Bu durum bize mezarlık alanının tarihlendirmesini yapmamızda kesin kanıtlar sunmaktadır. Ayrıca farklı darphanelere ait sikkelerin ele geçmesi daha önce farklı yayınlarda değinildiği gibi Roma İmparatorluk Dönemi sikkelerinin yoğun dolaşımına bir örnektir. [9]

Sonuç

Ele geçen sikkelerden tespit edilebilenler, MS. 317-386 yılları arasına, yani Geç Roma İmparatorluk Dönemine tarihlenmektedir. Bu veri bize bu mezarlık alanın tarihlendirilmesi konusunda fikir vermektedir. Söz konusu alanın konumu (Görsel 52), 10 metreye 10 metre ölçülerinde bir alanda yapılan çalışmada tespit edilen mezarların dağılımı, kazı yapılan alanın bir nekropol alanı olduğunu ortaya koymaktadır (Görsel 53-54).

Bahse konu alanda yapılan kazı çalışmasında ortaya çıkan duvarların kullanım amacının tam olarak anlaşılamaması ve alanda mevcut kültür tabakalarının belirlenmesi amacıyla 2022 yılında kazı çalışmalarına devam edilmiştir. Ortalama +7,80 metre kotunda başlayan killi ana toprak tabakası üstünde M.Ö. 15-8 yılları arasına tarihlenen I. Polemo, Kimmeria Bosporos Krallığına ait sikkeler ele geçirilmiştir.[10] M.Ö. 1. yy'dan itibaren kullanım gördüğü anlaşılan alanın Pont Polemonium kentinin bir parçası olduğu düşülmemektedir.

[7] İmparatoriçe sikkelerinin Roma İmparatorluk Dönemindeki örnekleri için bkz. Murat, M.K.. 2022a
[8] Sear, D.R. 1988
[9] Murat,M.K. 2022b
[10] Wroth,1889

KAYNAKÇA

BİJİŞKYAN,P. Minas, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası (1817-1819)*, Tercüme eden, Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1969.

BÜKTEL, Yılmaz. Bolaman Şerefnur Kademoğlu Konağı ve Antik Polomenium (Fatsa) Kenti, İÜEF yayınlanmamış Lisans Tezi, 63 sayfa, İstanbul **1981**

BÜKTEL, Yılmaz. "Antik Polemonium Kenti ve Fatsa Kilisesi", Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, C.2, Sy.6 Aralık **1989**

EKER, Fevziye, ÖZDEMİR. V. Pervin, , Fatsa Kurtuluş Mahallesi 2021 Yılı Kurtarma Kazısı Cam Buluntuları, Yayınlanmamış makale, 2022

EROL, Ayşe Fatma, *Yüzey Araştırmaları Işığında Fatsa*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2020.

MURAT, M. K. "Tralleıs Kazısı Gymnasıum Alanında 2007 Yılında Bulunan Roma Sikkeleri". Amisos 7 (2022): 66-83

MURAT, M. K. Typological analysis of the empress coins of the Antonine period in Kızıldere hoard. Current Perspectives in Social Sciences, 26(2), 169-178.(2022)

SEAR, D. R. (1988). Roman Coins and Their Values, Spink and Son Ltd. [Crossref]

WROTH, Warwick, A Cataologue of The Greek Coins in The British Museum, s42-47, London, 1889.

LEVHA 1

GÖRSEL 1-2-3: OKUL İNŞAATI ÖNCESİ YAPILAN SONDAJ KAZISINDA ORTAYA ÇIKAN MEZAR VE DUVARLAR

GÖRSEL 4: KAZI ALANI VE ÇEVRESİNİ GÖSTEREN HAVA FOTOĞRAFI

LEVHA 2

GÖRSEL 5: SAĞDA BOLAMAN ÇAYININ KARADENİZE DÖKÜLDÜĞÜ ALAN, KAZI ALANINI GÖSTEREN HAVA FOTOĞRAFI

GÖRSEL 6: MANASTIR VE ARKEOLOJİK SİT ALANINI GÖSTEREN HAVA FOTOĞRAFI

LEVHA 3

GÖRSEL 7: 1 NUMARALI MEZAR VE MEZAR BULUNTULARI

GÖRSEL 8: 1 NUMARALI MEZAR

GÖRSEL 9: 1 NUMARALI MEZAR

LEVHA 4

GÖRSEL 10: PİŞMİŞ TOPRAK LEKYTOS

GÖRSEL 11: CAM UNGUANTERİUM

GÖRSEL 12: 2 NUMARALI MEZAR

GÖRSEL 13: CAM BİLEZİK

GÖRSEL 14: ALTIN YÜZÜK

LEVHA 5

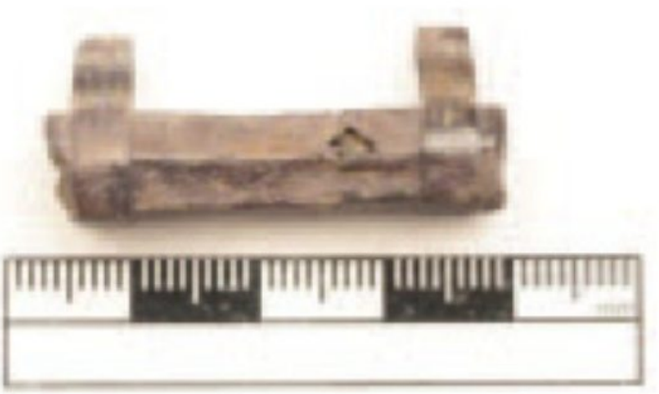
GÖRSEL 15: DEMİR APLİK

GÖRSEL 16: ALTIN KAPLAMA BAKIR KÜPE

GÖRSEL 17: CAM VE TAŞ BONCUKLAR

GÖRSEL 18: AMULET

GÖRSEL 19: HERMES BETİMLİ GÜMÜŞ YÜZÜK

LEVHA 6

GÖRSEL 20: 2 NUMARALI MEZAR VE TAŞ DÖKÜNTÜSÜ

GÖRSEL 21: P.T. KANDİL

GÖRSEL 22: DOKUMA AĞIRLIĞI

GÖRSEL 23 :TAŞ TÜTSÜ KABI

LEVHA 7

GÖRSEL 24: 3 NUMARALI MEZAR VE ÜZERİNDE BULUNAN BASİT TAŞ DUVAR

GÖRSEL 25: 3 NUMARALI MEZAR ÜST KAPAĞI

GÖRSEL 26 : 3 NUMARALI MEZAR İÇİ

LEVHA 8

GÖRSEL 27: 3 NUMARALI MEZAR İÇİ

GÖRSEL 28: CAM ŞİŞE

GÖRSEL 29: CAM KOLYE UCU

LEVHA 9

GÖRSEL 30: TAŞ VE CAM BONCUKLAR

GÖRSEL 31: KALSEDON TAŞ BULUNTU

GÖRSEL 32: 4 NUMARALI MEZAR

LEVHA 10

GÖRSEL 33: 4 NUMARALI MEZAR

GÖRSEL 34:CAM ŞİŞE

GÖRSEL 35: 4 NUMARALI MEZAR İÇİNDE BULUNAN BRONZ SİKKE

LEVHA 11

GÖRSEL 36: 5 NUMARALI MEZAR

GÖRSEL 37: 5 NUMARALI MEZARDA BULUNAN BRONZ SİKKE

GÖRSEL 38: 6 NUMARALI MEZARA AİT KEMİK PARÇALARI

LEVHA 12

GÖRSEL 39:9 NUMARALI MEZAR

GÖRSEL 40: ÇÖP ÇUKURU

GÖRSEL 41: ÇÖP ÇUKURU

GÖRSEL 42: P.T. DOKUMA AĞIRLIĞI

LEVHA 13

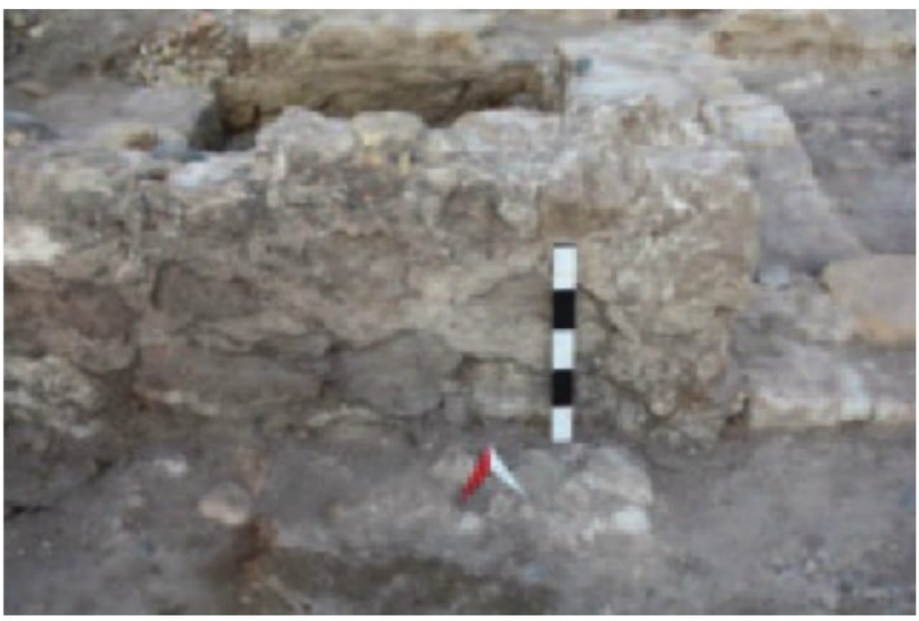

GÖRSEL 43: TAŞ SÜTUN KAİDESİ

GÖRSEL 44: DUVAR YAPISI

LEVHA 14

GÖRSEL 45: DIŞ YÜZEYİ SIVALI DUVAR YAPISI

GÖRSEL 46: KİREMİT ÖRGÜSÜ

GÖRSEL 47: AKİK YÜZÜK TAŞI

LEVHA 15

GÖRSEL 48: I. CONSTANTİN'İN OĞULLARINDAN CRİSPUS'A AİT SİKKE (M.S. 317-326)

GÖRSEL 49: II. CONSTANTİUS'A AİT SİKKE (M.S. 337-341)

GÖRSEL 50: CONSTANS DÖNEMİNE AİT SİKKE (MS 347-350)

LEVHA 16

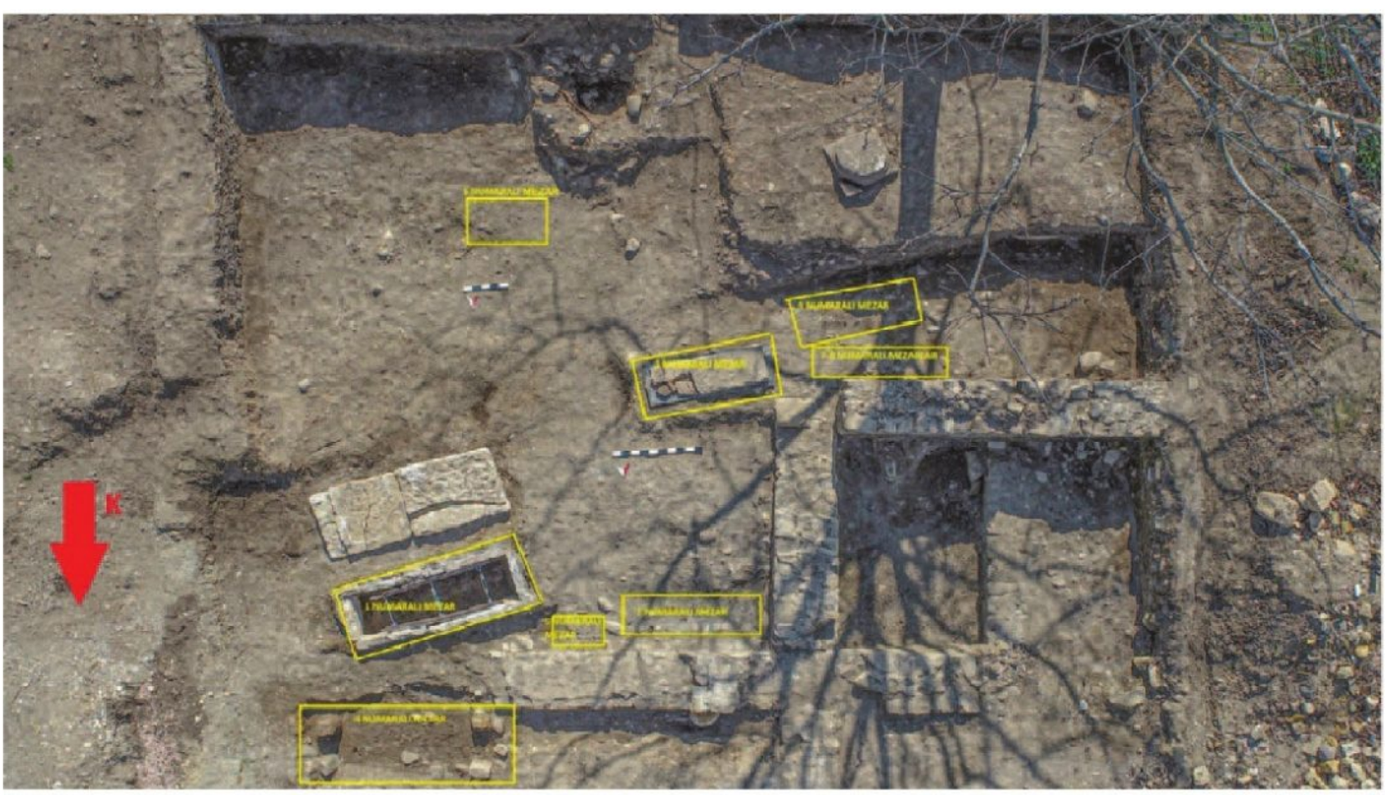

GÖRSEL 51: İMPARATORİÇE AELİA FLACCİLLA'YA AİT SİKKE (MS 379-386)

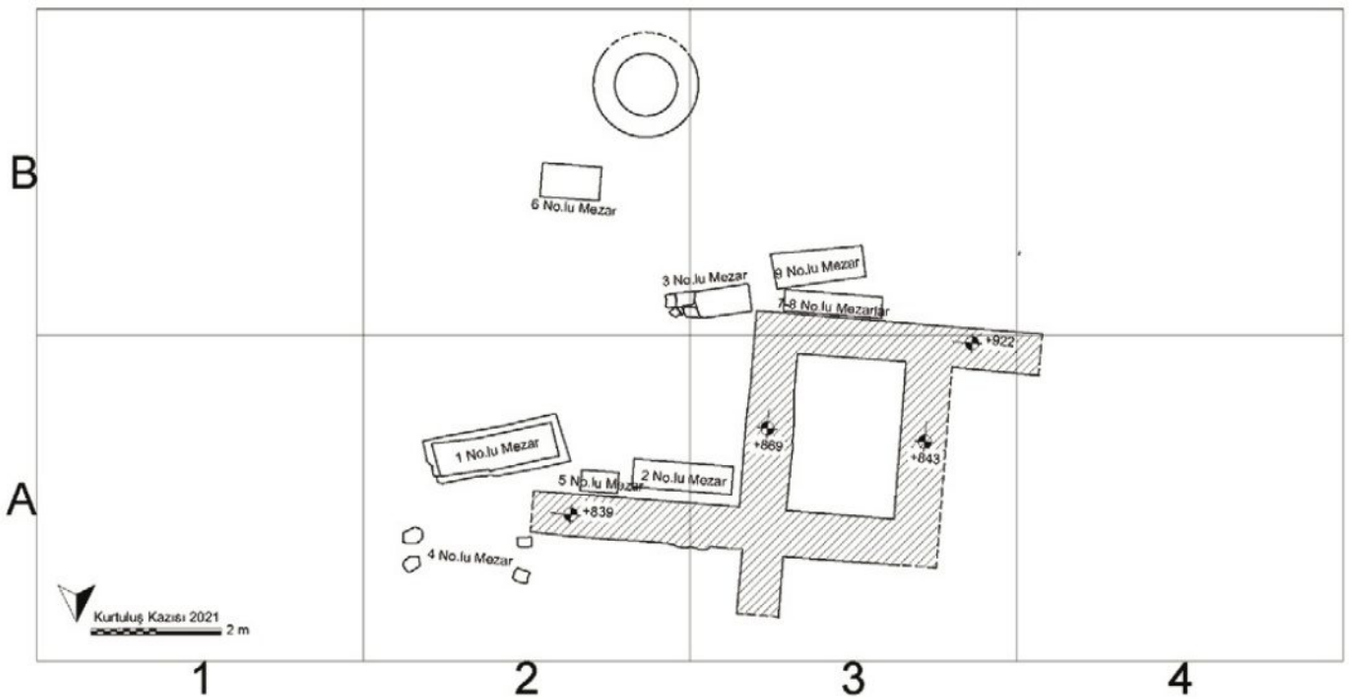
Görsel 52: KARADENİZ VE SAĞDA BOLAMAN ÇAYINI GÖSTEREN HAVA FOTOĞRAFI

LEVHA 17.

GÖRSEL 53: 2021 YILI ÇALIŞMALARINDA ORTAYA ÇIKARILAN ALANI VE MEZARLARIN KONUMUNU GÖSTEREN FOTOĞRAF

GÖRSEL 54: 2021 YILI ÇALIŞMALARINDA ORTAYA ÇIKARILAN ALANI VE MEZARLARIN KONUMUNU GÖSTEREN ÇİZİM

FATSA BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI

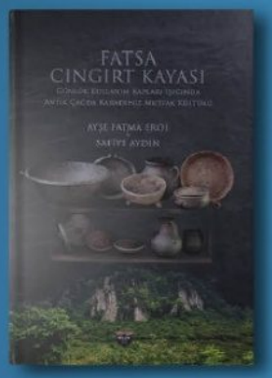
İBRAHİM ETEM KIBAR
Fatsa Belediye Başkanı

SÖZ VERDİĞİMİZ Gibi

FATSA BELEDİYESİ

görevden değil gönülden

BEYAZ MASA 0850 440 0 452

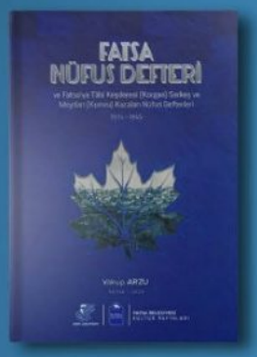

FATSA CINGIRT KAYASI

Fatsa Cıngırt Kayasında Yürütülen arkeolojik çalışmalardan elde edilen günlük kullanım kapları ışığında antik çağda Karadeniz mutfak kültürü ve günümüz gastronomisine yansımaları kitapta sunulmaktadır.

(FATSA BELEDİYESİ TARAFINDAN DESTEKLENEN YAYINLARIMIZ)

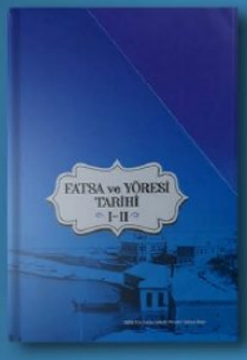
FATSA NÜFUS DEFTERİ

Fatsa'nın Osmanlı devrindeki ilk nüfus kayıtlarının tutulduğu, bugün de varlığını sürdüren birçok ailenin 18. yy ikinci yarısına kadar uzanan köklerine dair bilgiler bulunmaktadır. Aynı zamanda sayımın yapıldığı tarihte Fatsa kazasına bağlı olup bugün ayrı birer ilçe olan Korgan, Kumru, Çatalpınar ve Ünye'nin bazı köylerinin nüfus bilgileri de bu çalışmada yer almaktadır.

BESTE VE NOTALARIYLA FATSA TÜRKÜLERİ

Fatsalı bestekar ve şair Avni Kaysal'ın Fatsa müzik kültüründe yer alan anonim ve derleme eserlerle birlikte yarının türkü adayları olduklarına inandığı sözleri veya bestesi Fatsa'ya ait eserler sunulmaktadır.

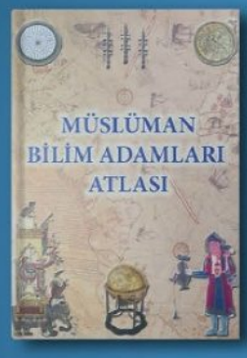
FATSA YÖRESİ VE TARİHİ

İki ciltten ve toplam 1129 sayfadan oluşan Fatsa ve Yöresi Tarihi adlı eserimiz Fatsa'mızın İlkçağlarından Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar yaşanan önemli tarihi olaylar ve mekânlar hakkında yapılan araştırmalarının sonuçlarını ela almaktadır.

FATSA KÜLTÜR VE TURİZM REHBERİ

Fatsa'mızın yaşamsal faaliyetleri ve ekonomik potansiyelinin yanı sıra doğal ve kültürel varlıklarının iç içe olduğu, geleneklerin devamını sürdürdüğü şehrimizin doğal güzellikleri ve kültürel varlıkları Fatsa Kültür ve Turizm Rehberimizde sunulmaktadır.

MÜSLÜMAN BİLİM ADAMLARI ATLASI

Fatsa İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü işbirliği ile hazırlanan kitapta 52 Müslüman bilim adamının kısa ve öz bilgilerle yaptıkları icatlar görselleriyle birlikte tanıtılmaktadır. Kitabın son bölümünde ise Prof. Dr. Fuat Sezgin'in gençlere tavsiyeleri yer verilmektedir.

FATSA TURİZM HARİTASI

Fatsa'mızın tarihi yapıları, turistik yerleri, doğal güzellikleri ve gezilecek noktaları detaylı bir şekilde Fatsa Turizm Haritamızda sunulmaktadır.

YÜZEY ARAŞTIRMALARI IŞIĞINDA FATSA

Anadolu'nun zengin tarihsel ve kültür yelpazesinde önemli bir yeri olan Doğu Karadeniz Bölgesinde mavi ile yeşilin iç içe olduğu, doğal güzellikleriyle bölgenin kültürel mirasına katkı sunacak verileri içinde barındıran, Fatsa'mızda yapılan arkeolojik yüzey araştırmalarında tespit edilen maddi kalıntılar kitapta sunulmaktadır.

(FATSA BELEDİYESİ TARAFINDAN DESTEKLENEN YAYINLARIMIZ)